

Domitius Calderini: Commentarioli in Ibin

Jelige: „Quod si me lyricis...”

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
a.) Elöljáróban.....	4
b.) <i>Ibis poema Ovidii</i>	4
c.) Calderinus és az <i>Ibis</i>	5
2. <i>De commentarioli praefatione</i>	6
2. 1. 1. <i>Commendatio</i>	6
2. 1. 2. <i>Interpretatio commendationis</i>	7
2. 2. 1. <i>De exiliis Ovidii</i>	9
2. 2. 2. Megjegyzések.....	10
2. 3. 1. „ <i>Argumentum carminis</i> ”	11
2. 3. 2. Az előbbiek kritikája	12
3. <i>Corpus commentarii</i> – a kommentár törzsszövege	13
3. 1. 1. Az előzmények vizsgálata	14
3. 1. 2. Felhasznált <i>Ibis</i> -kéziratok	16
3. 2. Formai jellemzők	18
3. 3. Tartalmi jellemzők	19
3. 3. 1. Stílusa	19
3. 3. 2. A magyarázatok fajtái, jellemzői	20
3. 3. 3. Erények, figyelemreméltó megjegyzések	20
3. 3. 4. Görög szavak, etimologizálások	22
3. 3. 5. Idézett szerzők.....	25
3. 3. 6. A maitól eltérő magyarázati lehetőségek.....	26
3. 3. 7. Hibák	27
3. 3. 8. Hiányzó magyarázatok	31
4. A befejező levél – a kommentár lezárása	31
4. 1. Tartalmi összefoglalás	31
4. 2. Megjegyzések	32
Bibliográfia	34
Mellékletek	37
1. A kommentár szövege	38

2. Vita Calderini.....	78
3. Táblázatok	86
4. Calderinus <i>Ibis</i> -kommentárja kiadásainak bibliográfiája	94

Domitius Calderinus: Commentarioli in Ibin

1. § Bevezetés

a.) Elöljáróban

Dolgozatomban egy itáliai humanista, Domizio Calderini (1446-1478) – latinosan Domitius Calderinus – által Ovidius *Ibis* című átokdalához készített kommentárjának elemzésére teszek kísérletet. Jelen dolgozat célja, hogy rávilágítson ennek a maga korában rendkívül népszerű¹ kommentárnak az erényeire, s persze hiányosságaira is felhívja a figyelmet. Ez a feladat abból az okból is szükséges, mert a kutatás mindezidáig jobbra méltatlanul elhanyagolta ezen munkát. S bár a közelmúltban napvilágot látott Calderini *Ibis*-kommentárjának kritikai kiadása,² mégis szükségesnek látszik általános jellemzését adni, ezáltal is segítve az ezzel a késő középkori munkával való megismerkedést. Itt kell még felhívni arra is a figyelmet, hogy e dolgozat nem a kommentár átfogó kritikai vizsgálatára törekszik, hanem inkább olyan elemzés, amely a kommentár objektív megítéléséhez igyekszik segítséget és támpontokat nyújtani.

b.) *Ibis poema Ovidii*

Bevezető gyanánt az *Ibis* című költeményről szükséges néhány szót ejteni. Az átokdal terjedelme 642 sor, amely két részre tagolódik. Az első 250 sor egyfajta elégikus bevezetőnek tekinthető: ebben a részben mutatja be Ovidius ellenfelét, annak cselekedeteit, s már elkezd az általános átkok felsorolását. A 251. sortól pedig az átkok többnyire két-két soros utalásként való hosszúra nyúló felsorolása következik.³

¹ A megszületését követő évszázadban több, mint 70(!) utánnymást ért meg (ld. a Mellékletek között).

² ROSSI, Luca Carlo (ed.): *DOMIZIO CALDERINI: Commentarioli in Ibyn Ovidii*. (Il ritorno dei classici commenti 3.) Firenze (Sismel, Edizioni del Galluzzo) 2011.

³ A felosztás Housmantól származik. (HOUSMAN, A. E.: The Ibis of Ovid. In: DIGGLE, J. – GOODYEAR, F. R. D. (eds.): The Classical Papers of A. E. Housman III. Cambridge (UK), Cambridge University Press, 1972. 1041.)

Megemlítenő még, hogy akárcsak Kallimachosnál, úgy Ovidius esetében is számos kísérlet történt annak megállapítására, hogy pontosan kit is takar a versben az *Ibis* név. Ellis,⁴ a mű angol kiadója például összegyűjtötte a *relegatio* idejéből származó költeményekből az összes olyan utalást, amely szerinte Ovidius ellenségének személyére vonatkozott, s ezek alapján igyekezett megcáfolni a korábbi találgatásokat. Sok ilyen feltételezés akadt. Egy itáliai humanista, Caelius Rhodiginus egy tévesen Caecilius Minutianus Apuleiusnak tulajdonított töredékre hivatkozva azt állította, hogy Ibis nem volt más, mint Corvinus. Így két személy neve merült fel: az egyik Marcus Valerius Messala Corvinus, Tibullus pártfogója, a másik pedig az ő fia, Messalinus Aurelius Cotta, Ovidius barátja. Ennél az álláspontnál sokkal népszerűbb volt Salvagnius javaslata, aki a palatinusi könyvtár könyvtárosában, C. Julius Hyginusban vélte felfedezni Ibis személyét. Merkel gyanúsította a költő Marcus Manilius volt. Rajtuk kívül még három személyt említ Ellis, történetesen a szónok Cassius Severus és Titus Labienus, utánuk pedig Thrasyllus, Tiberius asztrológusát. Sorban vizsgálva az egyes személyek Ibisszel való azonosításának lehetőségét megállapította, hogy egyikük sem lehet a versben Ibis néven nevezett személy. Housmann⁵ azonban már azon a véleményen volt, hogy Ibis fiktív személy, Ovidius több rosszakarójának tulajdonságaiból alkotott jellem. A kutatásnak mára már sikerült felülemelkednie azon, hogy e megoldhatatlan rejtélyre a kelleténél több figyelmet fordítson. Watson⁶ például, aki könyvében a teljes antik (görög-római) világ átokköltészetét vizsgálja, végül arra a megállapításra jut, hogy ezek a művek nem mások, mint a műveltség ujjgyakorlatai. Nem érdemes tehát azt kutatni, hogy ki is rejtőzhet Ibis neve mögött.⁷

c.) Calderini és az *Ibis*

Calderini *Ibis*-kommentárja 1474. szeptember 7-én jelent meg Rómában, Georgius Sachselnél és Bartholomeus Golschnál. A kommentár Francone Sinibaldi pápai kincstárnoknak szóló ajánlással kezdődik, majd ezt követi egy *De exiliis Ovidii*-nek nevezett szakasz, amelyben

⁴ ELLIS, Robinson: *P. OVIDII NASONIS Ibis*. Oxford (Clarendon) 1881. xix-xxxi.

⁵ HOUSMAN, 1972. 1040-1042.

⁶ WATSON, Lindsay C.: *The Curse Poetry of Antiquity*. Melksham, Wiltshire (UK) (Redwood Press Ltd) 1991. 133.

⁷ Az *Ibis* szövegére vonatkozó bármilyen hivatkozásnál az oxfordi szövegkiadás (Owen, 1915) sorszámaint tekintjük mérvadónak, szövegét pedig alapszövegnek. Az egyes szövegváltozatok esetében is ezt tekintjük standard szövegnek.

Ovidius száműzetését, és az *Ibisszel* kapcsolatos hagyományos elképzeléseket foglalja össze. Ezt követi a viszonylag rövid terjedelmű kommentár törzsszövege, majd a munkát egy szintén Sinibaldinak szóló levél zárja. A munka után Ioannes Aloisius Tuscanus Róma tudományos életét dicsőítő, 9 distichonból álló költeménye olvasható.

A kommentárnak a 15. és 16. században nagyon sok utánnyomása volt, legtöbbször a *Heroides* és az *Ibis* közös szövegkiadásaihoz csatolva.

2. § De commentarioli praefatione

2. 1. 1. Commendatio

A Falcone Sinibaldinak⁸ szóló, mintegy fél oldalas ajánlás megszólítással kezdődik. Ezután Calderini elmondja, hogy bár többen is kérték rá, hogy adja ki művét, két ok miatt is halogatta ezt. Ezek egyike az volt, hogy azelőtt még soha sem adott ki olyan munkát, amely a diákjaitól összegyűjtött egyetemi jegyzeteken alapult;⁹ a másik pedig az, hogy megértette: bizonyos rossz szándékú emberekben gyűlöletet támasztott Martialisszal kapcsolatos munkája.¹⁰ Arról is beszél, hogy legközelebbi kötetében,¹¹ amely már elkészült és amelynek kiadására készül, válaszolni szándékozik ezekre a sérelmekre. Első helyen is annak az személynek a tévedéseit tárgyalja, aki nemrég kiadott egy könyvet Iuvenalis *paradoxon*jainak magyarázataival, amelyek teljesen elhibáztak. (Paradoxon alatt itt minden bizonnyal Iuvenalis nehezen érthető, illetve félreérthető helyeire gondolhatott a fenti munka szerzője.) Az előbbi munka további három könyve pedig több különböző szöveg új értelmezését foglalja magában. Erre a lépésre ellenfeleivel szemben – mint írja – csak hosszú béketűrés után vállalkozott, amikor

⁸ Falcone Sinibaldi pápai kincstárnok volt a korban. Minthogy Calderini szintén a pápai közigazgatásban dolgozott, érthető, hogy neki ajánlotta munkáját, hiszen Sinibaldi barátsága pozícióját még biztosabbá tehetette, s a feljebbjutás lehetőségét is magában hordozta Calderini számára.

⁹ vö. QUINT. *Inst. Prooem.* 7. (Radermacher).

¹⁰ Calderini 1470-es éveit végigkísérte az a tudományos vita, amelyet Niccolò Perottival (1429-1480), a kor másik kiemelkedő humanistájával folytatott Martialis kapcsán. Bizonytalan, hogy ki is kezdte ténylegesen a vitát, de feltehetőleg Calderini Martialisról tartott egyetemi előadásai alkalmával élesen bírálta Perotti Martialis-kiadását, aminek következtében Perotti is visszavágott. A kettejük közötti vita sokáig elhúzódott (ld. az életrajzot a Mellékletek között).

¹¹ Az életrajzban is említett gyűjteményes kötetről van szó.

már minden türelme elfogyott; most már ideje volna, hogy rosszakarói szégyelljék ostobaságukat és meggondolatlanságukat.¹²

Ezek után ismét Falconéhoz intézi mondandóját. Dicséri jóságát és megkérdőjelezhetetlen kötelességtudását, amellyel még a polgárok iránta való szeretetét is kivívta. Neki küldi és ajánlja fel tehát *Ibis*-kommentárját, majd néhány hasznos tudnivalót közöl. Leírja, hogy mivel tanítványaitól összegyűjtött jegyzetekről van nagyrészt szó, sok helyütt nem tudja, hogy az adott szövegmagyarázat pontosan mely szerző állítására támaszkodik. Ezeken kívül jónak látta, hogy amit ő maga a görögök szerzőknél: Apollodórosnál, Lykophrónnál, Pausaniasnál, Strabónnál és Apollónios Rhodiosnál, illetve azok antik scholiastáinál és másoknál, vagy pedig a latinoknál talált, ezekben a magyarázatokban szintén közölje.

Az ajánlás zárásaként Calderinus azt kéri, Sinibaldi szabadidejében olvassa el munkáját, illetve legyen továbbra is barátsággal iránta.

2. 1. 2. *Interpretatio commendationis*

Figyelemre méltó, sőt egyenesen árulkodó azonban az ajánlás szerkezete, stílusa is. A commendatio klasszikus, Cicerót idéző megszólítással veszi kezdetét (*Domitius Calderinus Falconi Sinibaldo salutem.*),¹³ amely az *epistula dedicatoria* formai követelményeinek felel meg. S bár a közvetlenül utána következő mondat mintegy témamegjelölésként ezekkel a szavakkal kezdődik: „*Commentarios meos in Ibin Ovidii...*”, meglepő, hogy ezt követően nem az *Ibis*-ről vagy Falcone Sinibaldiról esik szó, hanem azonnal egy tudományos vita közepén találjuk magunkat. Calderini itt felemlegeti sérelmeit bizonyos tudóstársai részéről, természetesen magát a védekező fél pozíciójába helyezve. Az életrajzi adatokból azonban gyanítható, hogy az egyik, kortársa, Niccolò Perotti elleni vitát valószínűleg ő maga kezdeményezte egyetemi előadásai alkalmával, szóbeli kritikáival. Bárhogyan történt is azonban, tény, hogy az első „kézzelfogható”, azaz írásos támadást Perotti indította Calderini ellen, ami azt a kedvező helyzetet kínálta Calderininek, hogy ő tetszelegjen – természetesen lehet, hogy ténylegesen – a védekező fél szerepében.

¹² Említést érdemel, hogy a korban megszokott dolog volt a praefatiókban polemizálni. (Antik példára pedig ld. Terentiust.)

¹³ vö. Cíc. *Att.* 1. 1. (Cicero Attico salutem.); *Q. fr.* 1. 1. (Marcus Quinto fratri salutem.); *ad Brut.* 1. 1. (Cicero Bruto salutem).

Ha az ajánlás szókinsét vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy annak szövege elegáns és választékos, szóismétlés alig fordul elő benne. Ahol mégis ilyesmivel találkozunk, ott vagy alapszavakról (*visi sunt, videbantur; agere, egi; publice, publica; omnis, omnium*), vagy szakszavakról (*ederem, edentur; obscuriora, obscuritatis;*¹⁴ *explicationem; ab auditoribus excerptum/excerptae*), vagy stíluseszközként funkcionáló szóismétlésekről beszélhetünk, de mindezeket a szavakat is csupán egyszer ismétli.

Az *epistula dedicatoria* egyik ilyen kulcsfogalma az ellenségei jellemvonásainak tükrözésére használt *omnis humanitatis et officii obliti* meghatározás, szemben Falcone tulajdonságaival: *humanitas et beneficentia immortalis officiorum gratia*, amely ellentét által tovább növekszik az olvasóban az ellenségeire irányuló megvetés, illetve még inkább kiemelkedik Sinibaldi erényessége és kiváló jelleme. A másik szép kifejezésben az *amo* ismétlésével játszik: [...] *totam urbem ita sibi devinxit, ut nemo amet, qui non debeat, ament autem omnes, [...]* (illetve [...] *et Domitium tui studiosissimum amabis.*) Érdekes és Calderini szellemességének és görögtudásának egyik bizonyítéka az a hely, ahol kitűnően ütközteti a *paradoxa* kifejezést (Angelo Sani Sabino¹⁵ *Paradoxia in Iuvenalem* című munkájára utalva) a *παρὰ τὴν δόξαν* kifejezéssel.¹⁶ Ebből az is látszik, hogy Calderini merészen és kiválóan alkalmazta a szatirikus-ironikus stílust munkáiban. Meg kell említeni, hogy ez a rövid szöveg tartalmaz egy hármas felsorolást (*calumnando, cavillando, malidicendo*) is, amely szintén a klasszikus rétorika hatását mutatja. Ebben még a növekvő kólónok törvényszerűsége is – jóllehet csak korlátozottan – érvényesülni látszik.

Végül azt is meg kell jegyezni, hogy Calderini ajánlásában nem említ személyneveket. Falcone Sinibaldo néven kívül egyetlen kortárs neve sem szerepel az ajánlás szövegében, akár barátokról (*nonnulli*), akár ellenségekről legyen is szó (*quorundam malivolentissimorum hominum [invidiam]*). Ezt természetesen fölfoghatjuk Calderini jellemvonásaként, hogy nem akar senkit sem nevesíteni, ám ekkor nagyon is megbocsátó volna ellenségeivel. Így legfeljebb arra gondolhatunk, hogy vagy valamiféle (általános) tudományos tisztelet miatt hagyta el a nevüket, vagy egyszerűen csak toposzról van szó, amely mögött nincs valóságos

¹⁴ Az ἀσάφεια – aminek a megfelelője a latin obscuritas – a Suda által használt jelző a mű jellemzésére. Kétségtelenül ezt a kifejezést fordítja így Calderini.

¹⁵ Ld. a mellékelt életrajzot.

¹⁶ Quorum primus locorum omnium quae apud Iuvenalem obscuriora sunt explicationem continet, ne paradoxis paulo ante emissis, quae profecto sunt plane παρὰ τὴν δόξαν ac sententiam Iuvenalis studiosi aliud prave discant, quum Iuvenalem quaerant.

szembenállás, sem támogatás, hiszen ebben az esetben érthetetlen, barátait, támogatóit miért nem említi. Ezzel persze azt is eléri Calderini, hogy még inkább kiemeli Falconét, és így saját panaszai elsorolása ellenére is neki juttatja a hozzá írt ajánlásban a főszerepet.

Felmerülhet még kérdésként, hogy ha Calderini első mondatában az *Ibis*-ről beszél, miért szakítja meg rögtön sérelmei leírásával az értekezést, mintegy előre helyezve ellenfelei támadását, s második helyre szorítva a kommentár témamegjelölését, de még az ajánlás szűk értelemben vett lényegét is. Ezt csupán szövegkohéziós szempontból tudom értelmezni: ez az elrendezés segítette a bevezető gördülékenységét. Egyszerűen így a szervesen a kommentárhoz kapcsolódó ajánlás végeztével nem torpant meg az olvasó (a sérelmeken), hanem rögvest áttérhetett magára a kommentár szövegére.

2. 2. 1. *De exiliis Ovidii*

Az ajánlás után, mielőtt az *Ibis* magyarázatára rátérne, két rövid tudományos fejtegetést illesztett be Calderini. Az egyikben Ovidius száműzetéséről értekezik röviden, a másik pedig már ténylegesen a mű bevezetője: az *Ibis*-ről, címének eredetéről beszél, illetve a mű tartalmáról ad némi felvilágosítást.

Calderini e bevezetőben kijelenti: nem fog Ovidius életéről beszélni, minthogy erről már sokan és sokat is írtak, másrésről e tekintetben az olvasó jól tájékozódhat Ovidius száműzetés-beli műveiből is (különösen *Tr.* 4. 10.). Egyetlen dologról látja csak érdemesnek beszélni: Ovidius száműzetésének okairól. Arról – mint említi – magánál Ovidiusnál több helyen is találunk említést, valódi körülményeiről azonban a költő sohasem szól világosan. Ez a helyzet viszont számos értelmezésre, találgatásra adott alkalmat. Calderini saját meglátása szerint – amely tézissel a mai napig gyakran találkozunk¹⁷ – két ok mutatkozik, amely végül a száműzetéshez vezetett. Az egyik, a *látványos (speciosa)*, – ahogy Calderini találóan fogalmaz – nem más, mint az *Ars amatoria*, amely elkészültétől kezdve szálla volt Augustus szemében; a másik pedig az *igazi (vera)*, amelyet Augustus titkolni igyekezett, Ovidius azonban valahogyan elszóltta magát valamelyik költeményében.¹⁸ Egyesek azon a véleményen

¹⁷ Vö. Carol Jean Gordon kommentárjának bevezetőjével (GORDON, Carol Jean, *"Poetry of maledictions: A commentary on the "Ibis" of Ovid"*. (1992). *Open Access Dissertations and Theses*. Paper 3826. 1-7.; <http://digitalcommons.mcmaster.ca/opendissertations/3826>).

¹⁸ „carmen et error”, vö. *OV. Tr.* 2. 207-212 (Owen).

vannak, hogy a költő szerelmes volt Liviába,¹⁹ Augustus lányába. Hiszen az meglehetősen jártas volt a házasságtörésben, és mint Plinius és Suetonius tanúsítja, el is ítélték emiatt.²⁰ Mások szerint Augustus feleségét, Liviát szerette.²¹ Azonban a költő a szerelmi vétkét másképpen nevezi meg, s eképpen kisebbíti is: vigyázatlanságnak, meggondolatlanságnak nevezi (*imprudencia*), s nem szerelemnek. Saját esetét Aktaiónhoz hasonlítja (Ov. *Tr.* 2. 103 skk.).²² Calderini azonban nem ért egyet azokkal a tudósokkal, akik úgy vélik, hogy az Ovidiust Aktaiónnal összekötő verssorok egy Augustus által elkövetett csúf bűnre utalnak. Hiszen miért is emlegetné fel a költő ezt a vétket – érvel Calderini –, ha célja az volt a költeménnyel, hogy Augustust megbékítse, illetve jobb belátásra bírja.

Ezek után Corinnáról, Ovidius *Amores*-beli kedveséről értekezik, minden bizonnyal abból a megfontolásból, mert elképzelhető, hogy valamelyik Livia rejlett e név mögött: lévén kitalált, mint azt később maga a költő is bevallja. Calderini megemlíti, hogy a Suda két Corinnáról is beszél:²³ mindketten jártasak voltak a lírai zenében. Pausanias azonban csak egyről tesz említést, arról, aki Thébaiban versenyre kelt Pindarossal, s őt legyőzve emlékművet kapott. Megemlíti még a név két helyen történő említését (Statiusnál és Propertiusnál), de ezeket inkább csak a teljesség kedvéért teszi, nem releváns voltak miatt. A név fentiekben látott beszédessége miatt nevezte tehát a költő Corinnának kedvesét.

Végül említést tesz arról, hogy Pontusban, ahol *Ibis*-ét is írta, alkotott még egy kis művet, amelyben összefoglalja a rómaiak számára ismeretlen halfajtákat (*Halieutica*), amint ezt Plinius²⁴ is írja.

2. 2. 2. Megjegyzések

Néhány szóban érdemes erről a száműzetés okát és érintőlegesen irodalmi termését is taglaló szakaszcsoportról is szólnunk. Mint látszik, ennek a résznek szoros kapcsolata nincs a kommentárral vagy a költeménnyel. Az egyetlen lényeges információ, amely néhány ponton magának a

¹⁹ Minden bizonnyal elírás Iulia helyett.

²⁰ Suet. *Aug.* 65. (Ihm).

²¹ Sajnos Calderini a jelen esetben sem említi meg azokat az esetleg kortárs tudósokat, akikről ezek a vélemények származnak.

²² Itt Calderini, alapos tudóshoz méltó módon idézi is az ovidiusi szöveghelyet, ld. a mellékletet.

²³ Bekkernél (BEKKER, Immanuel: *SUIDAE Lexicon*. Berlin (Georg Reimer) 1854.) három Kóptivva címszó szerepel.

²⁴ Plin. *Nat.* 32. 11. (Hopp).

műnek az olvasásakor a járatlan olvasónak segítséget nyújt, csupán a helymegjelölés, történetesen az, hogy Ovidiust Pontusba száműzték.

Ezt követően tér rá a száműzetés okaira. Kritikája viszon csupán tájékoztató, illetve részben negatív jellegű. Esetleg a tudományos igényesség, az alaposág kedvéért kapcsolhatta hozzá ezt a kis szakaszt művéhez, ami azonban kétséges: hiszen az utolsó mondatban beszél a költő talán legkevésbé ismert munkájáról – a *Halieuticáról* –, a *Tristiáról* és az *Epistulae ex Ponto*-ról viszont említést sem tesz.

2. 3. 1. „Argumentum carminis”

Ebben a kommentárt közvetlenül megelőző részben foglalja össze Calderini az *Ibis* tartalmát, előzményeit. Arról beszél, hogy a mű nem más, mint átkok tömkelege, amelyekkel a költő ellenségét átkozza el. Ovidius Ibisnek nevezi őt, de nem azért, mivel az Ibis rút madár, amely csak Egyiptomban él, és két fajtája van. Az egyik fekete, a másik, a fehér, az emberek közelében él, s a nyaka és a feje teljesen kopasz. Calderini megjegyzi, hogy a költő Kallimachost utánozta e mű megírásakor, minthogy Kallimachos korábban szintén ugyanezzel a megnevezéssel átkozta el elégikus mértékben az *Argonautikát* megíró Apollónios Rhodios, miután az – bár a tanítványa volt – nem követte az ő elveit, mint ahogyan a Sudában (s. v. Καλλίμαχος) és Apollónios életrajzaiban olvasható. Mivel pedig az Ibis tipikusan egyiptomi madár, ezzel Callimachos utalt Apollónios alexandriai származására, szemben annak 'Rhodios' jelzőjével. Ovidius tehát nem a madárhoz való bárminemű hasonlósága révén nevezi ellenségét Ibisnek, hanem csupán Kallimachos imitációja miatt. A mű nem is annyira az utalások olykor mesterien sejtelmes megfogalmazása következtében homályos, sokkal inkább ellensége nevének kallimachosi módon való leplezése miatt, aki ugyanilyen stílusban és homályossággal írta meg munkáját – amint arról a Suda is megemlékezik.

Hogy ki is Ovidius ellensége, sem ő, sem mások nem árulják el; az biztos, hogy zaklatta a költő feleségét, amelyen haragra gyúlva írta meg művét a szerző, s még egy további verset is ígért. Hiszen először fordult elő, hogy a költőnek fel kellett adnia eddigi békés életmódját, ellensége viselkedése által kényszerítette arra, hogy efféle átkozódó verset írjon.

2. 3. 2. Az előbbiek kritikája

A kommentár érdemi bemutatása előtt hasznos kritikai vizsgálatnak alávetni a kommentátor bevezető írásának itt bemutatott harmadik és záró részletét. Világosan látszik, hogy Calderini itt a már az ő korában is a művel kapcsolatos közhelynek beillő általánosságokat említi meg. A szakasz adatainak forrásául minden bizonnyal négy munka szolgált. E négy pedig nem más, mint Ovidius *Ibise*, a Suda-lexikon, az Apollónios Rhodios-scholionok között található Apollónios-életrajzok (innen az alexandriai származás), illetve Hérodotos,²⁵ akitől Calderini a fent röviden említett ibisz-jellemzést veszi. Fontosnak tartom azonban megjegyezni – a bevezetőben említett pontatlanságok egyikeként –, hogy a Suda arról egyáltalán nem értekezik, hogy Kallimachos milyen versmértékben írta meg művét. A stílus utánzásáról Ovidius számol be magában a költeményben, azt pedig, hogy elégikus mértékben írta volna meg művét a hellénisztikus görög költő, semmiféle forrás nem támasztja alá. Ez persze azért lehetséges, mivel Kallimachos műve teljes egészében elveszett. Jóllehet van egy idézet az *Ibis* scholionjai között, amelyről feltételezhető, hogy Kallimachos *Ibiséből* származik,²⁶ s ez valóban elégikus distichonban van írva, mindössze egy súlyos probléma nehezíti eredetiségének elfogadását: latin nyelven íródott.²⁷ Feltételezhető tehát, hogy ez a fordító munkájának köszönhető módosítás, valószínűleg – jóindulatú feltételezéssel élve – az eredeti tartalom megtartásával. A versmérték tekintetében tehát igencsak vitatható Calderini állítása, mivel az a két fennmaradt szöveg, amely az átokdal műfajából ránk maradt, hexameterben íródott. Ez a két testimonium egyrészt a Vergiliusnak tulajdonított *Dirae* című költemény, másrészt pedig Euphorión *Potériokleptés* című munkájának egyetlen fennmaradt sora.²⁸ Ezeket figyelembe véve vont le a 19. században August Meineke azt a következtetést, hogy minden valószínűség szerint Kallimachos is hexameterben írta meg átokdalát. Ezt az érvet erősíti azzal az állításával is, hogy Euphorión Kallimachost utánozta munkájában, tehát az eredeti műnek is hexameterben kellett íródnia.²⁹ Az Euphorión és Kallimachos közötti effajta

²⁵ HDT. 2. 76. (Rosén).

²⁶ A scholionok között több olyan is szerepel, amely állítólag Kallimachostól származó idézetet tartalmaz, azonban csupán egy helyen szerepel az is, hogy az *Ibis* című munkájából származik a közölt idézet.

²⁷ schol. cod. G; Ov. *Ib.* 313. Darei fraude secundi. *Dareus filius primi Darei quia hominibus suis iuravit, quod non occideret eos veneno sicut pater eius consuevit cinere calido eos interfecit. Unde Callimachus contra suum Ibin „Sic tu depereas sicut perire secundi Quos Dareus multo prouerat cinere.”*

²⁸ STEPH. BYZ. s. v. Ἀλώβη. (Meineke) (ὅστις μετὰ κελέβην Ἀλβηίδα μόνος ἀπηύρα).

²⁹ MEINEKE, August: *Analecta Alexandrina*. Berlin (Th. Chr. Fr. Enslin) 1843, 20.

összefüggés igazolására azonban eddigi ismereteink alapján semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésre.

A másik lehetőség azonban, amely kielégítőbbnek tűnik, hogy Kallimachos valamilyen jambikus mértékben írta meg művét. Egyfelől azért, mert az ilyen műfajokhoz egyszerűen ez illett,³⁰ másfelől, mivel Ovidius az *Ibis*ben megjegyzi, hogy ha ellensége továbbra is folytatja eddigi tevékenységét, ő nem distichonban, hanem iambikus mértékben fog ellene verset írni: olyan mértékben, amely a harcra való. (*Prima quidem coepto commitam proelia versu, / non soleant quamvis hoc pede bella geri. [43-44]; Postmodo, si perges, in te mihi liber iambus / tincta Lycambeo sanguine tela dabit. [51-52]; Postmodo plura leges et nomen habentia verum, / et pede quo debent acria bella geri. [641-642]*) Nem látszik tehát megalapozottnak az a feltételezés, hogy a görög *Ibis* distichonban íródott, hiszen két valószínűbb lehetőség is kínálkozik ennél.

Elmondható tehát, hogy Calderini saját elképzelését csempészte bele a Suda megjegyzései közé. Nem állítható hogy ezt szándékosan tette, az is lehet, hogy ez a korban (vagy diákjai körében órai eszmefuttatásaik egyik eredményeképpen) bevett nézőpontnak számított, de a Sudában biztosan nem szerepel. A szakasz többi állítása az ovidiusi költeményben megtalálható.

A másik problematikus pont Apollónios személyének kérdése. A Suda ezen állítását azóta vitatják, de persze Calderinit emiatt bajosan lehetne elmarasztalni.

Ugyanakkor éleselméjű meglátás Calderini azon álláspontja, hogy Ovidius *Ibise* esetében nem képeznek releváns szempontot a Kallimachosnál még elfogadható, az íbisszel mint madárral kapcsolatos szimbolikus utalások, hanem mindössze az *Ibis* név átvételéről van szó, s ez az utalás elsősorban Kallimachos művére utal vissza. (Érdekes lehet, hogy Salvagnius például Hyginust tartotta az Ibis név alatt rejtőző személynek, pusztán azon megfontolásból, mert egyes források szerint Alexandriából származott.³¹)

3. § *Corpus commentarii* – a kommentár törzsszövege

A kommentár elemzése során, az előzmények vizsgálata után először formai, majd pedig tartalmi szempontból érdemes vizsgálat tárgyává tenni a kommentár szövegét. Ezen belül is elsősorban a kommentár erényeinek és gyengeségeinek megvilágítását tartjuk szem előtt.

³⁰ Amint ezt később Calderini is megemlíti (a 44. sor magyarázatában).

³¹ SUET. *Gram.* 20. (Brugnoli).

3. 1. 1. Az előzmények vizsgálata

A kommentár részletes bemutatása és elemzése előtt elengedhetetlen vizsgálat tárgyává tenni azokat a tényezőket, amelyek szerepet játszottak a kommentár elkészülésében.

Már a bevezetőben előrebocsátja, hogy milyen görög szerzőkre hagyatkozik. Itt a következőket sorolja fel: Apollodóros, Lykophrón, Pausanias, Strabón és Apollónios Rhodios. Az, hogy Calderini foglalkozott Apollóniosszal és Pausaniasszal, életrajzából is látható.³² A tény pedig, hogy felsorolja azon görög szerzőket, akiket olvasott, illetve felhasznált, nagyon érdekes és bizalomgerjesztő: Calderini előre megadja kommentárja korlátait, vizsgálati látószögének határait. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy – mint mellékesen ő is utal rá – más görög szerzőkre is hivatkozik a kommentár szövegében.³³ Néhány helyütt megemlékezik Plutarchosról, Eusebiosról, Kallimachosról, Lykophrónról, Euripidésről, Aristotelésről, Platónról, Hérodotosról, Thukydidésről, Appianosról, Dionysios Halikarnasseusról, Apollodórosról, gyakrabban Diodórosról és egy helyen megemlíti Hésiodost, Iosephust – alighanem Iosephus Flaviust –, Anakreónt, Ibykost, Simonisést, Aischylost és Sophoklést. Homérosra is gyakran hivatkozik, sőt bizonyos esetekben még latinul is megadja néhány sorát. Ezek feltehetőleg saját fordításai, amelyek igyekeznek visszaadni a görög időmértékes verselését. Ezen kívül legalábbis a Kallimachossal kapcsolatos sorok magyarázatához kétséget kizáróan használta a már korábban is említett Suda-lexikont. A szintén bizánci Eustachios és Tzetzés nevével is találkozunk a műben.

A latin auktorok közül megemlíti Cicerót, Pliniust, Silius Italicust és Publius Papinius Statiust, Iuvenalist, és egyszer Martialist és Quintilianust is (mindegyikükkel komolyabban foglalkozott tudományos pályafutása során). Néhány helyen hivatkozik Ovidius *Metamorphoses*ére és egyéb műveire, illetve gyakran Vergiliusra (*Aeneis*, *Eclogae*). Egy helyütt említi Plautust, Catullust, Horatiust, s többször utal Solinusra is, kétszer Probusra³⁴. Ritkán ugyan, de előkerül Varro, Livius és Trogus, Cornelius Tacitus, Suetonius, Valerius Maximus és Macrobius neve is. Néhányszor említi Aulus Gelliust, Propertiust, Hyginust,

³² Ld. a mellékleteket.

³³ Ezáltal egyrészt kitágítja a vizsgálat horizontját görög irodalmi szövegekre is, másrészt tanúságot tesz széles körű műveltségéről is.

³⁴ Marcus Valerius Probus (1. sz.), Gaius Julius Solinus (2. és 3. sz. fordulója), illetve a következőkben szereplő Luctatius Placidus (5-6. sz.) latin grammatikusok voltak.

Lucretiust , egyszer Pisót, Lactantiust és Luctatiust, Tibullust, Valerius Soranust és Festust is.³⁵

Igazán érdekesek azok a megjegyzései, ahol a szerző a maga készítette kommentárjaira hivatkozik egy-egy szöveghely magyarázatával kapcsolatban. Ugyanakkor kérdéses, mennyire volt ezeknek a hivatkozásoknak hasznuk, és mennyiben voltak csak egyfajta tudományos önhittség kifejezésének eszközei. Hiszen közelebbi helymeghatározás hiányában komoly nehézségeket okozott volna egyéb kommentárjainak beszerzése illetve végigolvasása csupán azért, hogy egy magyarázattal részletesebben megismerkedjék az olvasó. A kommentár szövegében találni ilyen utalásokat három további kommentárjára is: említi Iuvenalis-, Propertius- és Silius Italicus-kommentárját is. Ezek az említések azonban mégis értékesek: arról tanúskodnak, hogy bár nyomtatásban csak a következő évben (1475) jelentek meg, kézíratos formában már ezidőben közkézen forogtak ezek a munkák.

A klasszikus auktorokon kívül Calderini kortársaira illetve korábban élt tudósokra történő utalás nincs a műben. Minden olyan esetben, ahol mások véleményét idézi (legtöbbször kritikusan), az *alii* vagy *nonnulli* kifejezésekkel illeti őket.³⁶ Az idő távolsága és a szűkös információk miatt roppant nehéznek bizonyulna tehát azt vizsgálni, milyen tudományos munkákat forgatott Calderini, noha minden jel szerint alapos kutatást végzett a témában. Ugyanakkor a megnevezés ilyen módja csupán a negatív kritikát teszi lehetővé (amint az ténylegesen is tapasztalható), a pozitívát, valamely tudós véleményének dicséretét nem, bár ez Calderini jellemétől és munkái jellegétől általánosan véve is távol állt. Ugyanakkor ez az elhallgatás egyfajta általános tiszteletet is feltételez akár élő, akár korábbi tudóstársai irányában, amely pozitív tényezőként értékelhető.

Még egy megjegyzésre érdemes fölfigyelni. A kommentárt Calderini saját bevallása szerint tanítványai jegyzeteiből készítette. Így nem róható fel neki, ha olykor elmarad a klasszikus auktorok megadása. Sőt, ennek a ténynek a tudatában meglehetősen bőséges az auktorokra való hivatkozás. Így adott esetben a hibák, eltérések nem feltétlenül tulajdoníthatóak Calderini figyelmetlenségének. Ugyanakkor lehetséges, hogy ezt csupán óvatosságból írja a szerző. Mindenesetre a szövegből mellette és ellene is találhatók érvek.

³⁵ A kommentárban előforduló szerzőkről részletes kimutatás található Luca Carlo Rossi firenzei kiadásának előszavában. (ROSSI, Luca Carlo (ed.): *DOMIZIO CALDERINI: Commentarioli in Ibyn Ovidii*. (Il ritorno dei classici commenti 3.) Firenze (Sismel, Edizioni del Galluzzo) 2011. 15.)

³⁶ Ebben az antik kommentár-írói gyakorlatot (vö. pl. Serviusszal) követi.

Egy helyen (463-464)³⁷ saját kutatásáról ad tanúbizonyságot – ami persze nem bizonyít semmit –, másutt (545-546)³⁸ úgy tűnik, valóban jegyzetekből dolgozott. A kérdés tehát nem dönthető el megnyugtatóan.

3. 1. 2. *Felhasznált Ibis-kéziratok*

Kutatásaim során igyekeztem, megállapítani, hogy Calderini vajon mely kéziratokat tekintette mérvadónak munkája során. Ebben a szövegből vett kiemelések és elenyésző esetben a magyarázatok szövege nyújtott segítséget. Ezenkívül a szövegváltozatok vizsgálatához rendelkezésemre állt Robinson Ellis kritikai kiadása,³⁹ aki munkájában az általa legjobbnak tekintett kódexek szövegeit alapul véve részletes kritikai apparátust készített a vizsgált kódexekben található szövegváltozatokról.

A vizsgálat során részletes táblázatot készítettem a szövegben megfigyelhető szövegváltozatokról. Első ízben azt vizsgáltam, hogy a kommentár szövegében előforduló változások mely Ellis által felvett kódexekben fordulnak elő. Ugyanakkor óvatosságra intett a tény, hogy bizonyos, pl. szigetországi kódexek szövegeihez Calderininek nem állott módjában hozzáférnie, vagyis, ha a vizsgálat ilyen eredménnyel kecsegtetett is volna, a végeredményt nem lehetett volna hitelesnek, megbízhatónak tekinteni. A vizsgálat végső soron a várt eredménnyel zárult. Kimutatta, hogy bár nagyon sok helyütt egyezés figyelhető meg egy vagy – a legtöbb esetben – több ellisi kódex olvasatával, mégis legnagyobb számban olyan eltérések találhatók, amelyek ezekben a kódexekben egyáltalán nem szerepelnek, vagyis biztosra vehető, hogy Calderini nem ezekből a kódexekből dolgozott. Huszonöt olyan eltérést figyeltem meg, amelyek nem szerepelnek ezekben a kódexekben. Szintén magas számot mutattak a T (*Turonensis* 879) (20 db.) és az X (*Parisinus* 7994) (19 db.) kódexek szövegeiben is megtalálható eltérések. Ugyanakkor egyetlen olyan különbség sem volt megfigyelhető, amely specifikusan e kettő közül csak az egyik kódexre lett volna jellemző, mindegyik eltérés megtalálható volt valamely más kéziratban is. Azonban mégiscsak érdekes ez az adat. Tudjuk, hogy Calderini 1472 végén Franciaországba utazott. Párizsban és Toursban ugyan nem járt, mindazonáltal nem tűnik alaptalannak az a feltételezés, hogy Calderini

³⁷ *Quicquid ab aliis hoc loco traditum est, nondum comperi. Illud unum invenio Theodotum Bactrianorum regem ab Arsace rege Parthorum fuisse mactatum.*

³⁸ *Haec tamen fabula mihi incerto auctore tradita videtur.*

³⁹ ELLIS, Robinson: *P. OVIDII NASONIS Ibis*. Oxford (Clarendon) 1881.

láthatta ezt, vagy egy ezen kódexszel rokonságot mutató kézirat szövegét, s mivel kevésbé terjedelmes műről van szó, akár le is másolhatta azt. Szintén érdekes, hogy a Vat. (*Vaticanus 1602*) kézirattal mindössze 11 egyezés figyelhető meg, noha tudjuk, hogy Calderini a pápai közigazgatás egyik embere volt, tehát lehetősége nyílhatott volna ennek a kéziratnak a vizsgálatára is. Nagyszámú egyezést mutat még a G (*Galeanus 213*) kódexszel való összevetés (20 db.) is. Ugyanakkor Ellis azt állítja, hogy ezt a kódexet Cambridge-ben őrzik. Minthogy a jelen esetben nincsen mód arra, hogy a kódexek provenienciáját vizsgáljuk, meg kell elégednünk ezzel az adattal. Ez alapján azonban azt kell mondanunk, fizikai tényezők miatt kizárhatjuk, hogy Calderini látta ezt a szöveget. A vizsgálat eredményei a *Mellékletek* között szerepelnek.⁴⁰

Fontos újra felhívni arra is a figyelmet, hogy Calderini saját munkája tanúsága szerint több kéziratból dolgozott. Erre találunk szövegszerű utalásokat is, amikor bizonyos magyarázatok esetében kétféle szövegváltozatot is értelmez (pl. 46: *Si 'velitis' legis*). Egy másik helyen pedig (381), az egyik szövegváltozat magyarázása után említést tesz egy másikról is, ahol is ezt írja: *alii codices habent Therodomon*. Ez a munkamódszer kétséget kizáróan igazolja Calderini filológiai módszerének alaposságát, szakmai kiválóságra való törekvését.

Egyrészt tehát megállapíthatjuk, hogy a Calderini által használt kéziratok gyenge minőségűek lehettek. Ugyanakkor ez feltételezhetően elmondható az *editio princeps*ről is. Ovidius első összkiadása 1471-ben látott napvilágot Bolognában, így elképzelhetőnek tűnik, hogy Calderini forgatta ezt munkája során. Minthogy azonban – feltehetőleg minősége miatt – egyik modern *Ibis*-kiadás sem tesz említést róla, ez nem állítható bizonyosan. A

⁴⁰ Bár szövegváltozatnak tekinthető, figyelmen kívül hagytuk az 'y' és az 'i' graféma váltakozását. Ma ennek elsősorban görög szavak esetében van jelentősége, a szöveg alapján azonban úgy fest, hogy Calderini a kommentárban különösebb rendszer nélkül használta ezt a két betűt ugyanannak a fonémának a jelölésére. Ezt alátámasztja a tény, hogy a latinban, de a középkori latinság nyelvében már mindenképpen, 'i' hangként hangzott a görög υ hang, amely szabályos latin átírásának az 'y' felelt meg. Ezt olyan megfontolások alapján merem kijelenteni, mint a 'Scynis', 'Scyron' és a 'Tyberis', 'Etracydes', 'Cyniphs' és 'Biblys' (utóbbi kettőnél helyesen épp fordítva lenne) alakok. Ehhez járul még az is, hogy Calderini kitűnően tudott görögül, ami megkérdőjelezi efféle – és a szövegben gyakori – hibák lehetőségét, illetve azt, hogy az ilyen szóalakokat hibásnak vegyük. Így a ma megszokottól csupán ennyiben eltérő alakokat nem tekintem szövegváltozatoknak. Ugyanezen megfontolásból nem tekintem külön szövegváltozatnak a 't' és 'th', illetve a 'c' és a 'ch' betű illetve betűcsoport felcserélését (pl. Thalai, Sparthae, Thyresias; Lachrime stb.), sem az 'e' használatát 'ae' diftongus helyett (pl. Lestrigonias, Hemon).

szövegváltozatokon kívül érdemes még megemlítenünk, hogy nagyon valószínű, hogy a felhasznált szövegekben, de legalább azok egyikében előfordultak sorelcsúsítások, amelyeket a kommentár szövege is követ. Ilyen esetre két példát találni. Az egyik helyen a 332. sor után a 437-438-as sorpár, majd pedig a 459-460-as sorok következnek, illetve a 434. sort a 449-450-es sorpár követi. Más helyen az oxfordi kiadás szövegsorrendjéhez képest nincs változás. Mindazonáltal megállapítandó, hogy a fenti két hely egymás mögé kerülése értelmileg indokolt, s az ellisi kritikai kiadás is megemlíti, hogy az előbbi két distichon a HMTV kódexekben az említett helyen szerepel.

3. 2. Formai jellemzők

A szöveg terjedelme megközelítőleg mintegy 80.000 leütés, vagyis viszonylag rövid kommentárról beszélhetünk. Ezt az is bizonyítja, hogy Salvagnius 17. századi, illetve Carol Jean Gordon modern kommentárjának szövege többszörösen túltesz ezen a mennyiségen.

A helyesírásról összességében azt mondhatjuk, hogy a tapasztalható betű-felcserélődések jellemzőek a latin humanista írásra,⁴¹ és nem tekinthetők nyelvtani hibának. Sok esetben például azért írnak az 'ae' diphtongus helyett 'e'-t, hogy ezáltal helyet spóroljanak.

Az értelmezések hosszúsága változó, olykor terjedelmesek, olykor viszont csak egy mondat vagy egy szó alkotja a magyarázatot. Ez szinte minden esetben annak függvénye, mennyi adat állt Calderini rendelkezésére. Ahol tehette, igyekezett minden rendelkezésre álló, sokszor a sorok értelmezése szempontjából lényegtelen tudnivalót is közölni.

Azt látjuk, hogy Calderini is áldozatául esett egy tipikus tudós-betegségnek: a sorokhoz fűzött kommentárok a szöveg vége felé haladva mennyiségileg egyre rövidebbek. Míg a kommentár első szakaszában a magyarázatok száma a viszonylag jól érthetőséggel magyarázható, addig a második részében a homályos utalások nagy száma miatt szükségképpen hosszabb és több magyarázatra volt szükség. Ezáltal érthető, hogy kezdetben kevesebb magyarázat is kielégítő volt, ez a rövidség azonban nem feltétlenül indokolt a mű utolsó 200 sorát illetően. Hiszen a költemény az utolsó néhány sor kivételével egészen az átokdal végéig szándékosan burkolt utalásokból épül fel. Ez persze nem feltétlenül jelent minőségi romlást is, hiszen úgy tűnik, hogy Calderini itt is említi a latin auktorokat azokon a

⁴¹ Sokszor a nyomda az, ami felelőssé tehető ezért.

helyeken, amelyeknek ismeri egy vagy több biztos forrását. Erről szintén található rövid kimutatás a *Mellékletek* között.

3. 3 Tartalmi jellemzők

3. 3. 1. Stílusa

Összességében megállapítható, hogy Calderini stílusa nagyon tiszta: szép, irodalmi nyelven értekezik. Van ugyan néhány olyan szóalak, amely első pillantásra – a Finály-szótár alapján – az antikvitásban nem létezett (*muticibus* [275], *signidum* [405], *naptem* [600]), de ezek száma elenyésző. Ezen kívül – amint az életrajzból is kiderül – Calderini stílusára jellemző egyfajta csípős hangnem az olyan tudósokkal kapcsolatban, akik tudományos kérdésekben nem osztották az ő véleményét. Ez olykor csupán finom megjegyzés formájában nyilvánul meg (*ab his dissentio qui aliter scripserunt*), néhány alkalommal viszont – főleg nagy tévedések bírálatakor – erőteljesebb megjegyzéseket is találunk: két helyen megengedi magának még a *ridenda fabula* (409) és a *ridendum est* (475) kijelentést is, bár hozzá kell tenni, jogosan.

Érdekes jelenségek még az olyan ártalmatlannak tűnő megjegyzések is, mint a *vulgata/ vulgatissima/ notissima fabula est*, amelyek első ránézésre nem foglalnak magukban értékítéletet. Ugyanakkor enyhe kérkedést fedezhetünk föl bennük. Hiszen Calderini – mint életrajzából is láthatjuk – nagyon büszke volt tudására. Ráadásul bizonyos esetekben nem is a legismertebb történetekhez kapcsolva találjuk ezeket a kifejezéseket. A 633-634. sorokhoz írt rövid magyarázatban például ezt írja: *Remus cum praeter fratris edictum muros Romae inchoatos transcenderet, a Fabio celere necatus est*. Ezen a helyen már elsőre feltűnik, hogy a tényleg mindenki által ismert testvérgyilkosság történetét más formában közli Calderini. Hiszen azt írja, hogy Remust egy Fabius nevű lovag ölte meg. Véleményem szerint ez kitűnő alkalom volt arra, hogy Calderini megcsillogtassa tudását. Hiszen megtehetette volna azt is, hogy a hagyományos elgondolást közli, mégsem élt ezzel a lehetőséggel.⁴² Láthatjuk tehát, hogy Calderini stílusának éppenúgy mint jellemének szerves eleme volt a hivatkozás és a gúny, mindazonáltal kommentárjában ezek nagyon finom, és cseppet sem ellenszenves

⁴² Minden bizonnyal a *Fasti* szolgáltatja e történet-változat alapját. A magyarázat további részéből ez világos (Celer autem officii nomen est, nam satellites suos celeres appellavit, auctores sunt Plutarchus, Livius et Dionysius.). Ovidius *Fasti*jában ugyanis egy Celer nevű lovag öli meg a falakon átugró Remust (Ov. *Fast.* 837-848.). Calderini azonban itt – mint láthatjuk – hallgatólagosan ugyan, de kétségbe vonja Ovidius közlését.

formában jelennek meg. Külön elismerés illeti például azért, hogy nem nevez meg név szerint egyetlen általa bírált személyt sem.⁴³

3. 3. 2. *A magyarázatok fajtái, jellemzői*

A kommentárt olvasva kétféle magyarázat-típusra lehetünk figyelmesek. Ezek egyik fajtája a szövegmagyarázat, vagyis bizonyos, nehezebben érthető szavak vagy szószerkezetek magyarázata, míg a másik a tárgyi vagy történet-magyarázatok, amelyek a mű lényegéből adódóan az értelmezések döntő részét képezik. Mivel az első 250 sor egyfajta elégikus bevezetőnek tekinthető, itt a szövegmagyarázatok vannak döntő többségben. Ezek többnyire nehezen értelmezhető szavakat, adott esetben költői képeket magyaráznak. Míg az első 100 sorban mindössze talán három mítosz-elbeszélést találunk, addig a 250. sor után ezek szinte kizárólagossá válnak. Néhol ugyan itt is találunk szövegmagyarázatokat (pl. 390-400, 420-425. sorok táján), de ezek csak szórványosan fordulnak elő.

A kommentár olvasása közben megfigyelhetjük, hogy a magyarázatok egyáltalán nem térnek ki nyelvtani kérdésekre. Majdnem ugyanez mondható el filozófiai, illetve retorikai szempontból is. Filozófiai magyarázat kevés van, kétszer említi csupán a platóni tanokat, egy magyarázattal kapcsolatban hivatkozik a filozófus *Parmenidész* című dialógusára, illetve egy másik alkalommal utal az *Apológiára*. Ezeken kívül egy platóni tanra épülő utalás kifejtésénél találkozunk filozófiai magyarázattal (491-492. sorok). Megemlíti még Chrysipposzal kapcsolatban egy történetet a gyermekek nevelésének kérdéséről, amelyet Quintilianusnál olvasott (229. sor). Retorikai utalást még ennél is kevesebbszer találunk. Mindössze egy hely akad a kommentárban, ahol Calderini szónoklattani ismereteiről ad bizonyosságot (249-250. sor). Itt arról értekezik röviden, hogy milyen retorikai megfontolások alapján kezdi el az átkok elsorolását Trója pusztulásának képével. (Lényegében arról van szó, hogy egy bizonyos dologról való értekezés esetén a témát megfelelően összefoglaló kijelentéssel kell indítani, majd ennek alátámasztására kell a továbbiakban a témát kifejteni.)

3. 3. 3. *Erények, figyelemreméltó megjegyzések*

A kommentárban számos figyelemreméltó magyarázat szerepel, amelyek világosan mutatják Calderini munkájának erényeit, értékét. Mindez nem jelenti közről sem, hogy munkájának

⁴³ Feltéve, hogy nem óvatosságból teszi ezt.

ne volnának gyengéi, kisebb, vagy olykor nagyobb hibái. Ezekről majd a későbbiekben számolunk be.

Calderini ahol teheti – vagyis ahol lehet és ismer is – több szövegváltozatot is megemlít a magyarázatok során (pl. 615). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy olyan esetben, ahol nem lehet egyértelműen dönteni filológiai érvek alapján egyik változat előnyére sem, ott Calderini nem is teszi ezt (pl. 46, 138, 176.). Bölcsen nem foglal állást, legfeljebb megemlíti, hogy neki melyik megoldás a vonzóbb, de mindkét változathoz közli a magyarázatot.

Ritka, talán a kommentárban egyedüli jelenséget láthatunk a 27. sorban, ahol a már a bevezetőben is említett, s Ovidius száműzetésbeli költészetében gyakran jellemzett pontusi vidéket nem földrajzilag, hanem mitológiailag jellemzi a szerző. Ezáltal egy olyan többletet biztosít a hétköznapi magyarázat mellett, amelyre az egyszerű földrajzi leírás nem volna képes. Bár ez egyedi eset, úgy tűnik, hogy itt olyan irodalomkritikai módszerre tapintott rá Calderini, amely azóta nagyon hangsúlyossá vált: arra, hogy felismerjük, egy adott szó milyen asszociációkat mozgósít, illetve mozgósíthatott az antik olvasóban.

Itt szeretnék még megemlíteni két olyan értékes megjegyzést, amelyek a mai olvasó számára meglepőek. Ezek, már ha valóban hitelt érdemlőek, tényleg értékes megjegyzések. Az egyik ilyen a 232. sorhoz fűzött magyarázat, ahol is Calderini a halotti máglyával kapcsolatban a *male deserto* kifejezés magyarázatához a következőt írja: *hominis damnati*. Ez nem derül ki a szövegből, amely elsődlegesen a csak félig leégett máglya képét vetíti elé. Minthogy azonban a szöveg enélkül a magyarázat nélkül is értelmes és érthető, fenntartással kezelendő ez az értelmezés. A másik megjegyzés ugyanilyen jellegű. Ott a kommentátor a 224. sorban az *unda cava* kifejezést magyarázza így: *obscura, quemadmodum nubem dicimus cauam*.

Szintén értékes megjegyzés az az irodalmi párhuzam (202.), amelyben Calderini azt állítja, hogy az *ora multiplicata* szintagma homérosi kifejezésre megy vissza. Noha ezt minden bizonnyal Macrobiusnál olvasta,⁴⁴ citál saját olvasmányélményeiből latin párhuzamokat is, amelyek szintén értékesek.

Ahogy megemlíti a szövegváltozatokat, úgy gyakran találkozunk olyan esettel, hogy egy bizonyos sor magyarázatakor több értelmezési lehetőséget is fölvonultat. Előbbire is sok példát találunk (pl. 88, 301. sorok), s ezeken belül sok az olyan, amikor valamely történetet, sokszor más tudósok által magyarázatként tételezett történetet utasít el vagy cáfol. Ez a cáfolat néha önkényes (pl. 417. sor), legtöbb esetben azonban megalapozottnak látszik.

⁴⁴ Hostius egy töredékére hivatkozik – fr. 5. (Baehrens) –, amelyet azonban Macrobius őrzött meg.

Ilyennel találkozunk pl. a 18. sor magyarázatában, ahol is tagadja, hogy a *naufragii tabulas* kifejezés Ovidius feleségére vonatkoznék. (ld még: 177, 346, 403, 447, 449, 461, 569, 621 stb.).

Érdekesnek bizonyulhatnak olyan adalékok is, amelyek nem elsősorban a szöveget magyarázzák, hanem annak kulturális, történeti vagy mondai háttérét igyekeznek megvilágítani Ilyen például a 147, 207, 221. vagy a 443. sorhoz fűzött magyarázat.

Szólnunk kell még arról a néhány helyről, ahol megmutatkozik Calderini kitűnő filológiai érzéke. Ilyen a 409. sorhoz írt magyarázat, amely esetben Calderini az általa olvasott szöveg *Geryonea* melléknevét a szövegkörnyezet alapján saját megfontolásai alapján javítja *Cercyonea*-ra, bár állítása szerint a legtöbb kódexben az előbbi szerepelt. Szintén cáfolja azok állítását, akik a 416. sort az Odysseiával próbálják magyarázni. Calderini érve nagyon egyszerű: erre nincs semmiféle utalás Homérosnál, a fenti helyen hozott elképzelés pusztán fikció. Hasonló következtetéssel találkozunk a Thamyrasról (270) szóló magyarázatban is. A 385. sornál, a Polyphémusról szóló részben pedig megjegyzi, hogy Strabón egyik értelmezője tévesen értelmezte Homéros egyik sorát, s ezt követően közli a téves és a helyes fordítást is. Egy helyütt (279) pedig egy másik szöveghely közvetett utalása alapján fogad el ő maga is egy sokak által helyesnek vélt magyarázatot. Ez nagyon fontos, hiszen itt megnyilvánul az a kritikai nézőpont és az a számára sok bajt okozó kételkedés, amely egyben kiváló tudóssá is tette Calderinit. Hiszen csupán azért, mert mindenki elfogadja a történetet, s alternatív megoldás sem ismert a sorokra, még nem feltétlenül fogadhatók el az értelmezés, csupán mérlegelés után. (Ez a mérlegelő-képesség azonban nem túl gyakran figyelhető meg, a műben sok figyelmetlenség, tévedés is előfordul, mégpedig ezen kritikai látásmód háttérbe szorulása miatt.)

A 464. sorról pedig megállapítható, hogy a hozzá fűzött magyarázat biztosan Calderinitől származik, minthogy azt állítja, hogy másoknál ebben a kérdésben semmit sem talált, mégis röviden magyarázza a szöveget (ld. a 36. lábjegyzetet).

3. 3. 4. Görög szavak, etimologizálások

Minthogy Domizio Calderini a görög nyelv professzora volt, akinek kimagasló tudását még kortársai is fenntartás nélkül elismerték,⁴⁵ nem csodálkozhatunk azon, hogy kommentárja

⁴⁵ vö. Chalmers életrajzával (CHALMERS, Alexander: *Calderinus. The General Bibliographical Dictionary* III. (1813, London) 54-55.).

szövegébe bizonyos esetekben, ha erre lehetősége volt, görög szavakat is illesztett. Ezek döntő többsége etimológiai megjegyzés, amelyeknek két típusát különböztethetjük meg.

Az egyik eset, amikor egy latin szót vezet vissza Calderini valamely görög szóra, amelyből származni véli. A másik, szerencsésebb eset pedig, amikor görög kifejezések, történetesen nevek jelentését magyarázza, úgy, hogy közli azokat a szavakat, amelyekből az adott tulajdonnév felépül. Szerencsésebbek azért, mert ezen esetekben jóval kisebb a lehetőség a tévedésre, míg az előbbi esetben jellemzőek a népetimológiához hasonló, tudományos alapokat nélkülöző feltételezések.

Az első esetre néhány szemléletes példát is találunk a szövegben. Ilyen például, amikor a *satyrus* (79) szót a görög σάθρ 'férfi szeméremtest' szóra vezeti vissza, noha ez a szó ismereteink alapján nem görög eredetű.⁴⁶ Ezt tapasztaljuk az *aerumna* (120) szó esetében is, amelyet a görög αἰρεῖν szóból eredeztet a szerző. Noha ezek a feltételezések nem helyesek, mégsem róhatjuk ezt fel Calderininek. Korához képest ezek jelentés és hangalak tekintetében is kielégítő magyarázatnak mondhatóak. Ráadásul azért e két példát emeltük ki, mert ezek esetében későbbi német tudósok is ezen szavakkal rokon tövekből eredeztették az előbbi szavakat (pl. előbbi Solmsen a 'σῆν' azonos jelentésű szóból, és a Walde-Hofmann-féle szótár⁴⁷ is megemlíti egy népetimológiát, amely a latin szót az αἰπομένη szóból eredezteti).

Ezenkívül még előfordul a szövegben néhány név-etimologizálás, amelyek közül a legfigyelemreméltóbb a latin *ver* szó görög ἔρα- ból való eredeztetése. E két szó valóban közös gyökre megy vissza, s bár nem valószínű, hogy a görög alakból fejlődött ki a latin forma, az észrevétel nagyon jelentős.

Más a helyzet azonban pl. Thérodamas (381) névvel, amelyet minden bizonnyal helyesen magyaráz Calderini (*ipse a domandis feris nomen accepit, nam θηρίων Graece significat feram, δαμάζω domo*). Újabb értékes megjegyzéseket tesz a Taopeis (423) névvel kapcsolatban is (*Taopeis dicta est a ταός, quod significat pauonem, et ὄψ, ὀπός aspectum.*).

Ezeken kívül filológiai állításainak alátámasztása végett támaszkodik a görög nyelvre. Egy helyütt helyesírási magyarázatot találunk, ahol is Calderini felhívja a figyelmünket arra, hogy a Chalkidiké-félszigeten fekvő hegy neve nem Athon, hanem *Athos*, mivel a görögben a hegy nevét ómegával írják. (Még egy ilyen megjegyzés, hogy a Cinyphs folyó neve Pliniusnál tévesen Cinyphosként szerepel.) A 270. sornál pedig filológiai kérdés taglalásánál jön

⁴⁶ FRISK, HJAMAR: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* II. (1960, Heidelberg) 681-682.

⁴⁷ WALDE, J.; HOFMANN, J. B.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. I. (1938, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung) 18-19.

segítségül görög nyelvi tudása: Thamyras történetével kapcsolatban teszi fel a kérdést, hogy tényleg vakká lett-e, vagy a Múzsák más módon csonkították meg. Itt jegyzi meg, hogy a homérosi szöveg nem mondja ki nyíltan, hogy megvakult, hanem csak azt, hogy megcsonkították valamilyen formában, és hogy az előbbi vélemény csak későbbi latin szerzők állítása. Ennek a kijelentésnek az igazolására idézi a homérosi szövegben szereplő perdöntő görög szót: *πηρόν*.

Egy Koroibosnak állított állítólagos emlékmű feliratát is közli görögül (475), hexameterben, noha nem túlságosan kifinomult metrikával.⁴⁸

Ezeken kívül két görög kifejezés szerepel a műben: említ egy görög szakszót a spártaiak idegengyűlöletének meghatározására (377.: *ξενηλασία*), illetve egyszer szerepel egy helynév latin betűkkel írva, amelyet le is fordít a szerző (*in Achilleos dromon idest in locum quem cursum Achillis appellant*).⁴⁹

Ki kell térni még a szövegben szintén előforduló, de latinból eredeztetett etimológiákra. Ezekre néhány példa szintén akad, amelyeket igyekszem itt kimerítően tárgyalni, ezért is nem kapnak helyet a mellékletek között, görög társaikkal ellentétben.

A görög és a latin etimológiák között bizonyos átmenetet képez az *aether* (70) szó, minthogy görög eredetű, de nincs a szövegben görög szó feltüntetve eredetként. Ezzel kapcsolatban Calderini Aristotelésre hivatkozva azt állítja, hogy onnan kapta nevét, hogy folyton mozgásban van. A másik ilyen eset (493), amikor Calderini az Égei-tenger (*Aegeum mare*) nevének eredetéről tárgyal. Itt megemlíti, hogy néhányan Pliniust követve azt állítják, hogy a tenger egy csoport, a tenger közepén elhelyezkedő, kecskét formázó szigetről kapta a nevét, hiszen az *aegeum* latinul *caprinum*-ot jelent. Nem is kérdéses, hogy az elképzelés téves. Egy helyen beszél még Homéros nevének értelmezéséről. Megemlíti, hogy a Homéros név annyit tesz: 'vak', illetve a másik nevével, a Melissigenésszel kapcsolatban megjegyzi, hogy azért kapta ezt a nevet, mert méhek nevelték kisgyermek korában, vagy pedig azért, mert a Melés folyó mellett született.

Már igazán latin etimológiai törekvés a *stella* (208) szó *sto*, *stare* igéből (*stella: a stando dicitur*) való eredeztetése. Azonban a valóságban ez is görög szóból ered, a szógyök a

⁴⁸ Ez persze szintén nem róható fel Calderininek.

⁴⁹ A görög szavakból eredeztetett etimologizálások teljes listája táblázatba foglalva szerepel a mellékletek között.

görög ἄστυρ szóra vezethető vissza. A *feralia* (101) értelmezésénél azt írja, hogy ez a *fera*-ból származik, amely egykor 'halál'-t jelentett. Figyelemre méltó, hogy Walde-Hoffmann-féle szótár szintén megemlíti egy feltételezést, amely egy kikövetkeztetett **fērus* alakból eredezteti az ünnep nevét. Szintén teljesen elhibázott azonban a *Vulcanus* (109) szó *volo, volare (a volando)* igéből való eredeztetése, hiszen nagy valószínűséggel ez sem görög szóra megy vissza. Ide sorolható még a *macellum* szó (a 14. sor magyarázatánál), amelyre két népetimológiát is hoz a szerző, elsőként görög eredetűre vezetve vissza a szót, másodikként pedig a Macellus személynévre. Bár mindkettő kétséges, a *macellum* szó tényleg görög jövevényszó (μάκελλον) a latinban.

3. 3. 5. Idézett szerzők

Érdeemes lesz néhány szóban foglalkozni a szövegben szereplő idézetekkel. Általánosságban véve azt mondhatjuk, hogy a legtöbb esetben ezüstkori szerzőkre hivatkozik kommentátorunk, vagyis azokra, akikhez kommentárt is írt, és akiket így behatóan tanulmányozott és ismert. Sok a Silius Italicus-idézet, ezeken kívül még nagy számban vannak Iuvenalis-, és Statius-idézetek is. Úgy látszik – bár kiadott munkáiból ez kevésbé tükröződik –, hogy behatóan ismerte Ovidius munkásságát is. Több idézet található a *Metamorphoses*ből, egy a *Fasti*ből és a *Tristiá*ból is. Ezeknek a műveknek az ismerete minden bizonnyal nagy segítség volt számára a kommentár megírásában is, hiszen Ovidius korábbi műveiben sokszor már szerepelnek olyan történetek, amelyek az *Ibis*ben is felbukkannak, ráadásul jóval világosabb, kifejtett formában. A fenti szerzők mellett egyszer idézi Tibullust, Macrobiust, Lucanust és Hostiust is, s Vergiliustól is szerepel néhány hely. Ezeken kívül találkozunk még Iuvenalis- Lucretius- és Propertius-idézetekkel is a műben.

Azonban az igazán érdekesek Calderini Homéros-idézetei. Ezekből néhány fordul elő a szövegben, s érdekességük, hogy Calderini latinul idézi őket, s ezen felül igyekszik is a metrumot is megtartani – több-kevesebb sikerrel. Valószínűleg ezeket Calderini a könnyebbség kedvéért fordítja le, hisz megtehetette volna, hogy eredetiben idézi őket. Talán úgy gondolta, hogy míg egyes görög szavak szövegbe ékelése megengedhető, addig egész sorok, amelyek ráadásul nehéz homérosi nyelven íródtak, nem illenek egy értelmező munka jellegéhez, s megnehezítenék annak olvasását. Ráadásul valószínű, hogy Falco Sinibaldi, a mű ajánlásának címzettje, minden bizonnyal a kortársak döntő többségével egyetemben nem

tudott görögül, így nemcsak nevetséges, de botor lépés is lett volna görög idézetekkel teletűzdelnie munkáját.

Összességében azt mondhatjuk, hogy ahol Calderini fejből emlékezett szöveghelyekre, ott nem mulasztotta el ezt megemlíteni kommentárjában is. Ugyanakkor legtöbb esetben nem idéz szó szerint, csupán megemlíti a szerző nevét, akinél az adott dologról olvasott. Ebből persze úgy tűnik, hogy Calderini fél munkát végzett. Azonban nem szabad Calderini munkáját kizárólag mai szemmel megítélni. Kommentárja nagyrészt nagyon alapos, sok a kiváló megjegyzés, ahol teheti, teljességre törekszik (pl. a Milo névhez írt magyarázatában leírja, hogy négy Milót ismerünk, és kik is voltak ezek, jóllehet a magyarázatban elég lett volna azzal az eggyel foglalkoznia, akire a szöveg utal). Ezenkívül fontos emlékeznünk arra is, hogy ez a kommentár szándékát tekintve tanítványai jegyzeteiből, minden bizonnyal egyéni kutatómunkájuk eredményeképp nyert ismereteiből lett összeállítva, vagy legalábbis ezt akarja sugallni. Ebből a nézőpontból viszont Calderini lelkiismeretességének és önérzetének köszönhető, hogy ilyen sok adattal: hely, illetve szerzőmegjelöléssel látta el ezeket a jegyzeteket. Persze ahol nem tudott helyet megadni, ott helymegadás mellőzésével közölte az adott történet. A másik eset, amikor a forrásmegjelölés elmarad, amikor valamely (legalábbis szerinte) elterjedt és mindenki számára közismert történetről tesz említést. Ugyanakkor ez bizonyos mértékű hevenyészettség, sietősség jele is lehet.

3. 3. 6. A maitól eltérő magyarázati lehetőségek

Magától értetődő, hogy a kommentár szövegében számos olyan történet-magyarázatot találunk, amelyek eltérnek a ma elfogadott értelmezésektől.⁵⁰ Ennek két oka lehet; az egyik eset az, ha amiatt tér el a magyarázat, mert a forrásszöveg az adott helyen szövegváltozatot tartalmaz, a másik eset azonban az, ha a magyarázat más, azaz valamely más történettel igyekszik magyarázni a sorok értelmét. Sok helyen az is előfordul, hogy több értelmezési lehetőséget is megad a szerző. Sajnos ezeknek utánajárni meglehetősen nehéz volna, hiszen nem mindig jelöli meg forrását Calderini, kortárs vélemények esetében pedig csupán csak annyit jegyez meg munkájában, hogy *alii scribunt*, vagy ezzel rokon kifejezést. Tehát nem közli, kinek az álláspontját említi meg az adott helyen. Példákat természetesen hozunk, de jelen esetben ez nagyon nehéz feladat. Hiszen ezek között a magyarázatok között nagyon sok

⁵⁰ Ennek megítélésében a Loeb-sorozatban megjelent Ibis-kiadás angol nyelvű magyarázatait tekintjük mérvadónak.

hibás, olykor pontatlan megjegyzés van, sok esetben pedig nincs szerzőmegjelölés, ami megnehezíti a történet valóságosságának kiderítését, hiszen már az *Ibis* scholionjai között találunk olyan magyarázatokat, amelyek magából az adott szöveghelyből kiindulva születtek. Így legtöbb esetben ezen változatok nem ebben a pontban, hanem a „Hibák” közt szerepelnek, illetve jelennek meg példák szintjén, hiszen tárgyalásukra az a hely alkalmasabbnak mutatkozik.

A 468. sorban például mindkét név eltér a ma elfogadottól, s ennek következtében mindkét névhez írt magyarázat más, de mivel itt Calderini magyarázatai illenek is a kontextusba, megfelelőnek tűnnek a sorral kapcsolatban. S bár mindkettő szövegváltozat, de ha mindkét történet teljesen hiteles – ennek megállapítása a szöveghelyek megadása nélkül meglehetősen nehéz volna – alkalmasnak mutatkozik a sor magyarázására.

Ide sorolható az 521-522. sor is, ahol, noha az asszociációs láncot figyelembe véve biztosan Hippónaxra utal a Ovidius, az itt közölt magyarázat ennek mellőzése esetén azonban megállná a helyét. Ilyenre szolgálhat példaként még a 88, 291, 295, 303, 382, 387, 417. és a 613. sor kommentárja.

3. 3. 7. Hibák

Szót kell arról is ejteni, ahogy arra már korábban is utaltunk, hogy Calderini egyes magyarázatai nem kielégítőek, illetve tévesek. Mindazonáltal a teljesség igényét nélkülözve csupán példákkal szolgálunk a kérdésben, hiszen az összes vitatható vagy nem kielégítő hely megemlítésére már csak terjedelmi okokból sincs lehetőség. Mindazonáltal több hibatípus figyelhető meg. Azt sem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy a munka – legalábbis a bevezető tanúsága szerint – tanítványai jegyzeteiből készült, s Calderini ezt csak kiegészítette – noha meglehetősen gazdagon. Ráadásul az elemzést még bonyolultabbá teszi, hogy sok olyan hely van, ahol bár a név hangalakilag bizonyos fókig eltér, mégis a bevett történet-magyarázatot találjuk (pl. a 319, 491, 501. soroknál).

Ezekután nem is meglepő ennek a típusnak a fordítottja: amikor az utalásban szereplő név vagy kifejezés azonos, de a történet eltér kisebb vagy nagyobb részben, esetleg teljes egészében. Ilyen pl. az 519. sor értelmezése, ahol a kommentár Archilochos haláláról értekezik.⁵¹ Noha jól magyarázza a két sort, de erről a történetről úgy tartják, hogy egy az

⁵¹ *Archilochus cum Lycambem iambico carmine invento ad laqueum compulisset, ab illius domesticis necatus est.*

antikvitásban élő legenda lehetett, hiszen a legelterjedtebb hagyomány szerint Archilochos csatában esett el, ráadásul a fenti történet csak az *Ibis*ből ismert, egyéb irodalmi párhuzam nem támasztja alá. Vagy akár említhetjük az 553. sort is, ahol Glaukosról beszél, s akiről azt állítja, hogy bálnává változott, noha a *Metamorphoses*ből is tudjuk, hogy tengeri istenné vált. (Ilyenre találunk példát a 259. sor magyarázatában is.)

Ráadásul vannak teljesen kevert hibatípusok is. Például a 402. sor magyarázatában a Dyssimanus név áll a hagyományos Dexamenus helyett. Itt ugyanazt a személyt érti alatta Calderini is, mint a modern elképzelések, de a történet egy nevet kivéve teljesen eltér.

Ezek a hibák három forrásból eredhetnek. Az első Calderinin kívüli tényező, vagyis diákjai tévedései, amelyek bekerültek a dolgozatba. Lehetségesnek mutatkozik, hogy abból is adódhattak hibák, hogy szerzőnk valamit meg szeretett volna magyarázni, s inkább elfogadta az adott magyarázatot, mint hogy a felülvizsgálat során el kelljen vetnie. Ezt láthattuk feljebb az Archilochos-utalás esetében. A tévedések másik forrása pedig az, hogy nem kellő alaposággal olvasta a szöveget, s nem figyelt a rövid átkokban szereplő minden árulkodó jelre, amelyeknek azonban mindegyike elengedhetetlen ahhoz, hogy megérthessük a vers átok-utalásait. Nézzünk erre most egy példát.

A 341. sorhoz írt kommentár Marsyasszal magyarázza a sorok jelentését. Itt Calderini bizonyos részleteket nem vesz figyelembe: elsősorban azt a nagyon fontos tényezőt, amelyre Housman⁵² is felhívja a figyelmet, hogy az *Ibis*ben egy átok sem fordul elő kétszer. Egy biztosan Marsyasra vontakozó utalás pedig szerepel 549-550. sorban. Ezenkívül nem azt jelenti a sor, hogy az illető egész teste egy nagy seb, hanem azt, hogy egyetlen seb volt életében a testén. Erre megoldást a *Metamorphoses*ben találunk.⁵³ Ott a 13. könyvben (266-267) a költő megemlíti, hogy Aias soha nem kapott sebet. Az egyetlen sérülés pedig, amely érte, nem más, mint öngyilkosságának sebe. Ráadásul azt sem szabad elfelejteni, hogy a költő asszociációs lánchoz hasonlóan szövi verssé az *Ibis* sorait, s mivel az előző két sorban a kisebbik Aias sorsáról beszélt, érthető, ha ezután Telamónios Aiasról tesz említést a következő sorpár.

⁵² Housman, 1972. 1025-1026.

⁵³ Megfigyelhető, hogy nagyon sok átok olyan, amelyről már korábbi műveiben valamilyen formában említést tett Ovidius, s mivel ezekre ennél fogva jól emlékezett, érthető, hogy relegatio-beli költeményében, az *Ibis*ben miért fordulnak elő ezek nagy számban. Hiszen csak az emlékezőtehetségére támaszkodhatott a Fekete-tenger partján fekvő kisvárosban.

Azt mondhatjuk tehát, hogy ezen hibák esetében nem Calderini felkészültségében volt a hiba, hisz a kommentárt olvasva láthatjuk, hogy ahhoz kétség sem fér, inkább azt mondhatnánk, néha elsiklik a részletek felett, s ezért ad bizonyos esetekben nem, vagy csak részlegesen kielégítő magyarázatot. Erre a figyelmetlenségre szintén kitűnő példa a 625. sor magyarázata, ahol ő is Dolónról beszél, de hanyagul közli a történetet. Hiszen tévedés, hogy azért ment volna Dolón az akháj táborba, hogy elhajtassa Achilleus lovait (ez szinte lehetetlen is lett volna), csupán ebben a jutalomban egyezett meg Hektórral fizetségül azért, hogy kikémleli, min tanakodnak a görög táborban. Ennek az ígéretnek a hatálya persze arra az időre vonatkozott volna, miután már a trójaiak győzelmet arattak a görögök felett.

Ritkán ugyan, de előfordulnak teljesen téves magyarázatok is. Ezekre is érdemes néhány példát idézni. Teljesen elhibázott magyarázat például az 539-540. sorhoz írt történet, amely Homérosszal magyarázza a sorokat, ám alaptalanul. Azt írja, Homérost gyermekkorában méhek nevelték, azonban ennek következtében, mérges fullánkjaik miatt vesztette el látását. Ma azt mondjuk, hogy nem ismert magyarázat a sorokra. Itt is jól látszik mindazonáltal, hogy Calderini átformál egy történetet a magyarázat kedvéért, ami azonban ezáltal zavaróan erőltetetté válik. Ugyanilyenről van szó az 555-556. sorok esetében, ahol ő is a krétai Glaucus történetére hivatkozik, de: a méz motívumán kívül minden elhibázott a magyarázatban (vö. Apollod. *Bibl.* 3. 3. 1). Az 567. sor magyarázatában pedig szintén látszik, hogy a történet erőltetett, s nem kielégítő.

Érdekesnek mondható a 469. sor után következő fejtegetés is, amely egy bizonyos Porphyriusról beszél, ez a név viszont a szövegben sehol sem szerepel. Lehetséges, hogy itt egy betoldott sorpárról van szó, ugyanakkor ezt kétségesnek tartom, hiszen ez a magyarázat egy hexameter és egy pentameter sor közé ékelődve szerepel, s mind a magyarázat előtt, mind utána már a mai kiadásokban is a kérdéses sorpár előtt és után szereplő sorok magyarázata áll.

Mínthogy a munkában döntő többségében történet-magyarázatok szerepelnek, a hibák tetemes része szükségképpen ezekben található, de tanulságosak a szómagyarázatok között előforduló hibák is. A 18. sorban például a *naufragii tabulas* kifejezés értelmezésénél a következő magyarázatot találjuk: *bona sua appellat tabulas naufragi. Hoc est reliquias exilii, quas impius inimicus subripere tentabat.* Vagyis száműzetése után megmaradt javairól beszél, amelyeket az a bizonyos személy megszerezni, elragadni törekszik. Ugyanakkor szinte biztosra vehető, hogy ezt átvitt értelemben, nem pedig fizikai javakra értette Ovidius. Ha a szövegkörnyezet miatt nem fogadjuk is el ezt az értelmezést, gondoljunk arra, hogy Ovidiust nem száműzték, csak relegálták, tehát megtarthatta polgárjogát és teljes vagyont. A

száműzetése tehát nem tépázta meg a családi vagyont. Ez teljességgel figyelmetlenségnek mondható Calderini részéről, hiszen néhány sorral később ő is leírja ugyanezt: *nam bona non abstulit, ut alibi etiam scribit*. A 30. sorban pedig a *heu misero* kifejezést a költőre vonatkoztatja (*quasi dicat me miseret, quod te afficiam tantis maledictis diris imprecationibus*), noha ez *dativus commodi* Ibisre vonatkoztatva, amit az előző sorban szereplő *tibi* névmás kétségtelenül igazol. Ilyenre példa még a 187-es sor magyarázata, ahol a *transcribere* igét szerinte *transferre*-ként kellene érteni, s azt állítja, hogy ez a coloniák névsorának összeírásából származó kifejezés. Lehetséges, hogy igaza van, ugyanakkor itt a kifejezés elsődlegesen Kheirón kentaurra utal, aki átvállalta Prométheusz szenvedését és halálát.

Ahogy a munka erényei között megemlégtettünk néhány helyet, amely jó kritikai érzékről tanúskodik, egy hellyel kapcsolatban kötelességünk szólani annak hiányáról is. A 295. sor magyarázatában Nagy Sándor haláláról beszél, amelynek méreg volt az oka az itt szereplő történet szerint. Majd ezután magáról a méregről kezd beszélni: azt mondja, hogy a méreg egy arkádiai folyónak a nedve volt, amelyet Pausanias Styxnek nevez, és amely nem fogható fel, kivéve lovak patájában. Ez volt az a méreg, amellyel Alexandrost megölték. Talán nem is kell említeni, hogy Calderini a jelen esetben a valós tényeket keveri mitológiai elemekkel, ami éppen a kritikai érzék hiányáról tanúskodik.

Bizonyos esetekben találkozunk a kommentár szövegében jóllehet nem hibás, de teljességgel irreleváns magyarázatokkal, magyarázat-részletekkel. Ilyen esetet figyelhetünk meg például rögtön az első sor magyarázata kapcsán, ahol a *lustrum*-ról értekezve Calderini nemcsak megemlíti a görög *olympiast*, mint azonos időintervallumot jelölő ciklust (a valóságban persze az *olympias* négy, a *lustrum* ötéves ciklust jelöl), de hosszasan beszél az olyimpiáról, ezen időbeosztás mitizált eredetéről, illetve arról is, hogy az olimpiai játékokon nők nem vehettek részt, és hogy egy alkalommal mégis akadt valaki, aki megszegte ezt a tilalmat. Már ebből is érezhető, hogy egy ilyen magyarázatnak nem sok köze van magának a szövegnek az értelmezéséhez – noha az nem tagadható, hogy valóban izgalmas tényeket közöl. Ez esetleg erősítheti azt, hogy ténylegesen jegyzetek alapján dolgozott, hiszen egy előadásba beleférhettek az ilyen kitérők. Mindazonáltal ezekben az esetekben jól látható (bár ilyenek csak ritkán fordulnak elő), hogy Calderini igyekezett mindent leírni, ami csak egy kicsit is a témához volt köthető, mégha csak közvetetten is. Szintén ilyen – nyugodtan mondhatjuk – felesleges magyarázattal találkozunk a 14. sorban a *forum*-mal kapcsolatos megjegyzésben. Calderini megemlíti, hogy a fórumot más néven *macellum*-nak, húspiacnak

is nevezték, majd ezt két feltételezett etimológiával is megtoldja. Vagy példaképpen állhat itt a 32. sorhoz írt magyarázat is, amelyben Calderini szépen ír a Nap genealógiájáról, de magát a sort nem magyarázza, pedig nem volna felesleges. Ilyenekre találunk további példákat is a szövegben (pl. a 42, 160, 332, 341. soroknál).

3. 3. 8. Hiányzó magyarázatok

Mindeddig arról esett szó, hogy a kommentár mit, milyen eszközökkel és milyen sikerrel magyaráz. Zárásképpen szükséges még pár szót ejteni azokról az esetekről, amelyekben Calderini „szundikál”, vagy helyesebben mondva tudatosan átsiklik egy-egy sor magyarázata felett. Mint ezt később, a záró levél szövegében bevallja, néhány sorra nem talált magyarázatot, s így vannak sorok, amelyeket nem is magyarázott. Mindazonáltal hitelessége és munkájának tekintélye szempontjából valóban bölcs és elmés fogás volt a lehető legkésőbbre halasztania ezen információ közlését: a Falcóhoz intézett búcsúlevél szövegébe, amelyet némi eséllyel a csupán az ovidiusi munkával foglalkozó, az iránt érdeklődő olvasó nem is olvasott el. Ugyanakkor így nem érhetette őt az a vád sem, hogy minden figyelmeztetés nélkül hagyott ki sorokat. Hiszen azt, hogy nem talált magyarázatot, az adott sornál kellett volna megemlítenie. De így egyrészt érvelhetett azzal, hogy ezzel gördülékennyé tette a kommentár szövegét, nem akasztva meg kételyekkel az olvasót, ugyanakkor senki sem vethette szemére, hogy meg sem említette munkája valamely pontján ezeknek a magyarázatoknak a hiányát. Ilyenre azonban kevés példa akad a szövegben (402 (Korónidésről nem esik szó), 513-514, 577-578).

4. § A befejező levél – a kommentár lezárása

4. 1. Tartalmi összefoglalás

Calderini kommentárja zárásaként ismét Falcone Sinibaldihoz intézi mondandóját. Záró levelében először arról beszél, hogy Statius elismeréssel szól apjáról,⁵⁴ aki bárminemű tévedés nélkül magyarázta Lykophrón művét.⁵⁵ Ezzel szemben magának nem kívánhat ilyen elismerést, hiszen akadtak bizonyos sorok az ovidiusi műben, amelyek értelmét nem tudta

⁵⁴ Stat. *Silv.* 5. 3. (Marastoni).

⁵⁵ id. 5. 3. 156-157.

megfejteti. Hiszen ő nem annyira jártas ezekben az ismeretekben, mint Papinius apja volt. Ezért már azzal is meg volna elégedve, ha sikerült kielégítő mértékben magyaráznia a költeményt, amely nemcsak hogy megenged magának némi homályosságot (mint Lykophrón), de törekszik is erre. Így lehetséges, hogy Kallimachoson kívül – akivel Ovidius költeményében versengett (*aemulatio*) – senki sincs, aki ennyire homályosan írt volna. Éppen ezért Calderininek az a véleménye, hogy bár Lykophrón költeménye terjedelmesebb, fogalmazásmódjában világosabb. Tzetzsnek például, aki ezt a költeményt magyarázta, csupán a rendelkezésre álló könyvek sokaságából kellett kigyűjtenie a szükséges információkat, tehát nem kényszerült találgatásra. Ezzel szemben neki néha alig akadt egyetlen szó, amelyben megkapaszkodhatott volna. Ilyen esetekben magának kellett megoldást találnia, mégis képes volt elkészíteni művét.

Ezt követően megemlíti, hogy munkája rövidegét tekintve a legrövidebbek között van: vagy azért, mert a mű maga is rövid, vagy mert a rövideg e műfaj sajátja. Továbbá bár a bevezetőben megadta, hogy milyen műveket használt fel, mégis, ha valaki még találna egyéb szövegeket amelyek a művel kapcsolatba hozhatók, azt kéri, hogy ezeket tegye közzé (vagyis tudassa vele).

Ezután néhány sor erejéig ismét visszatér a bevezetőben már említett tudományos vitához. Megemlíti, hogy Iuvenalis-kommentárját a minap már átadta a könyvmásolóknak. Az abban foglaltak ismét mások számára tartalmaznak bírálatot. Minthogy – állítja – akad két ember, akik igyekezetét akár irigy szemmel nézik, akár finoman ellenzik, mindkét esetben jobb volna tanulniuk tőle, mintsem hogy tudatlanságban maradnak.

4.2. Megjegyzések

E rövid lezárás stílusa sokkal kevésbé elegáns, mint a mű elején olvasható ajánlása. Ez azonban abból is fakadhat, hogy kevésbé mesterkéltszövegről van szó. Calderini tudományos alázatát itt például nem érezzük őszintének. Bár látszólag arról beszél, hogy Tzetzs jól magyarázta Lykophrón művét, mégis ezt az érdemet csökkenteni igyekszik, míg a maga védelmére mentségeket keres. Azt mondja ugyanis, hogy Tzetzsnek az előbbi mű magyarázásához nem kellett más, mint megkeresni a különböző szerzők műveiben a megoldást, tehát csak idő és a megfelelő tudományos bázis (antik szerzők művei) volt szükséges hozzá, míg Calderini munkája esetében csupán egy-egy szó nyújtott neki támpontot, s egyéb lehetőség híján sokszor feltevésekből kellett kiindulnia, ennek ellenére

mégis – legalábbis szerinte – kielégítő művet sikerült létrehoznia. Ezzel nyilvánvalóan azt akarja kifejezni, hogy az ő munkájához *gondolkodni* is kellett, szemben a bizánci tudóséval. Említést érdemel még itt szereplő hasonlata is. Azt írja, hogy noha műve rövid, olyan ez, mint amikor a festő a fejet és a test körvonalait megrajzolja: ezek után már bárki képes lehet a megadott színek felvitelével a képet befejezni. Bár egy mondat erejéig jelen van egy Calderini tanulásra való nyitottságára való utalás, jól látszik, hogy a befejezésben Calderini sokkal kevésbé képes leplezni valódi stílusát.

Ezt követően mindennemű átvezetés nélkül olyan témára tér át, amely egyáltalán nem kapcsolódik az eddigiekhez. Megemlíti Iuvenalis-kommentárját, amely nemsokára kiadásra kerül, s amelyben ismét két irigye ellen szólal fel, akik feltételezhetően nem azonosak az ajánlás szövegében szereplő tudósokkal (*Ubi* [ti. a Iuvenalis-kommentárban] *quid scripserim, quid effecerim, aliorum erit iudicium*). A záró sorokban pedig ismét jól látszik Calderini elbizakodottsága, amikor ezt írja: *ab eo, qui vigesimum nonum nondum complevit annum, discere malint, quam ignorare*.

Mindezek fényében nyugodtan állíthatjuk, hogy a befejező szakasz stílusának kidolgozottsága, eleganciája – bár ez a levél is Sinibaldihoz szól – jócskán elmarad a *commendatio* ragyogó megfogalmazásától.

Bibliográfia

(A bibliográfiában a főszöveghez és a mellékletekhez felhasznált irodalom egységesen szerepel.)

Forrásszövegek:

CALDERINUS, Domitius: *Commentarii in Ovidii Ibin*. Cum versu Iohannis Aloisii Tuscani. Róma (Georg Sachselt et Bartholomäus Golsch) 1474. 09. 07.

CALDERINUS, Domitius: *Commentarii in Ovidii Ibin*. Velence (Jacobus Rubeus) ca. 1475.

OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Velence (Thomas de Blavis) 1482. 01. 09.

Szövegkiadások:

ALTON, E. H.; WORMELL, D. E. W.; COURTNEY, E. (recc.): *P. OVIDIUS NASO: Fastorum libri sex*. (BSGRT) München, Leipzig (K. G. Saur Verlag GmbH) 2005.

BAEHRENS, Aemilius (ed.): *Fragmenta poetarum romanorum*. Leipzig (Teubner) 1886, 139.

BAILEY, D. R. Shackleton (ed.): *M. ANNAEI LUCANI De bello civili libri X*. (BSGRT) Stuttgart (Teubner) 1988.

BEKKER, Immanuel: *SUIDAE Lexicon*. Berlin (Georg Reimer) 1854.

BRUGNOLI, Giorgio: *SUETONIUS: De grammaticis et rhetoribus*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1960.

DELZ, Iosephus (ed.): *SILI ITALICI Punica*. (BSGRT) Stuttgart (Teubner) 1987.

DINDORF, Guilelmus (ed.); HENTZE, C. (rec.): *HOMERI Odyssea*. Leipzig (Teubner) 1927.

ELLIS, Robinson: *P. OVIDII NASONIS Ibis*. Oxford (Clarendon) 1881.

FEDLI, Paulus (ed.): *SEXTI PROPERTII Elegiarum libri IV*. (BSGRT) Stuttgart (Teubner) 1984.

IANELL, W. (ed.): *VERGILIUS: Aeneis*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1920.

IHM, Maximilianus (rec.): *C. SUETONI TRANQUILLI Opera I., De vita Caesarum libri VIII*. (BSGRT) Stuttgart, Leipzig (Teubner) 1993.

KOPFF, E. Christian (ed.): *EURIPIDES: Bacchae*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1982.

- KÖNIG, Roderich; HOPP, Joachim; GLÖCKNER, Wolfgang (edd.): *C. PLINII SECUNDI Naturalis historiae liber XXXII*. (Tusculum) Zürich (Artemis & Winkler Verlag) 1995.
- LUCK, Georg (ed.): *ALBII TIBULLI aliorumque Carmina*. (BSGRT) Stuttgart (Teubner) 1988.
- MARASTONI, Aldus (rec.): *P. PAPINI STATI Silvae*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1970.
- MARTIN, Joseph (rec.): *T LUCRETII CARI De rerum natura libri sex*. (BSGRT) Stuttgart, Leipzig (Teubner) 1992.
- MEINEKE August (rec.): *STEPHANI BYZANTII Ethnicorum quae supersunt I*. Berlin (G. Reimer) 1849. 79.
- OWEN, S. G. (ed.): *P. OVIDII NASONIS Tristium libri quinque, Ibis, Ex Ponto libri quattuor, Halieutica, Fragmenta*. New York (USA) (Oxford University Press) 1915.
- RADERMACHER, Ludwig (ed.): *M. FABI QUINTILIANI Institutionis Oratoriae I*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1965.
- ROSÉN, Haiim B. (ed.): *HERODOTI Historiae I*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1987.
- ROSSI, Luca Carlo (ed.): *DOMIZIO CALDERINI: Commentarioli in Ibyn Ovidii*. (Il ritorno dei classici commenti 3.) Firenze (Sismel, Edizioni del Galluzzo) 2011.
- VOGEL, Fr. (rec.): *DIODORI Bibliotheca historica I*. (BSGRT) Stuttgart (Teubner) 1985.
- WILLIS, Iacobus (ed.): *AMBROSII THEODOSII MACROBII Saturnalia*. (BSGRT) Stuttgart, Leipzig (Teubner) 1994.
- WILLIS, Iacobus (ed.): *D. IUNII IUVENALIS Saturae sedecim*. (BSGRT) Stuttgart, Leipzig (Teubner) 1997.

Kézikönyvek, monográfiák, tanulmánykötetek:

- CHALMERS, Alexander: Calderinus. *The General Bibliographical Dictionary* III. (1813, London) 54-55.
- FRISK, Hjämar: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* II. (1960, Heidelberg, Carl Winter, Universitätsverlag) 681-682.
- GORDON, Carol Jean, *"Poetry of maledictions: A commentary on the "Ibis" of Ovid"*. (1992). *Open Access Dissertations and Theses*. Paper 3826.; <http://digitalcommons.mcmaster.ca/opendissertations/3826>

HOUSMAN, A. E.: The Ibis of Ovid. In: DIGGLE, J. – GOODYEAR, F. R. D. (eds.): The Classical Papers of A. E. Housman III. Cambridge (UK), (Cambridge University Press) 1972. 1018-1042.

MEINEKE, August: *Analecta Alexandrina*. Berlin (Th. Chr. Fr. Enslin) 1843, 20.

WALDE, J.; HOFMANN, J. B.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. I. (1938, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung) 18-19.

WATSON, Lindsay C.: *The Curse Poetry of Antiquity*. Melksham, Wiltshire (UK) (Redwood Press Ltd) 1991. 133.

Internetes hivatkozások:

http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm (2012. 11. 02.)

<http://www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/catblhold/all/allcat.html> (2012. 11. 02.).

<http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html> (2012. 11. 02.)

<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de> (2012. 11. 02.)

<http://www.vd17.de> (2012. 11. 02.)

PEROSA, Alessandro: Calderini, Domizio. *DBI* 16, (1973 Róma), 597-605.,
http://www.treccani.it/enciclopedia/calderini-domizio-domitius-domicius-dominicus_%28Dizionario-Biografico%29/ (2012. 11. 06.)

RAMMINGER, Johann: *Domizio Calderini*. 2005.,
<http://www.repertoriumpomponianum.it/pomponiani/calderini.htm> (2012. 08. 01.)

Mellékletek

1. A kommentár szövege

/A csúcsos zárójelben szereplő számok a második 1475-ös (velencei) kiadás oldalszámai (a kommentár első oldalát tekintve első oldalnak), míg a szögletes zárójelek a sorokat jelzik az oxfordi kiadás alapján./

<1> Domitii Calderini Veronensis Commentarioli in Ibin Ouidii. Ad Virum Clarissimum Falconem Sinibaldum Civem Romanum Aerariiue Pontificii Custodem.

Domitius Calderinus Falconi Sinibaldo salutem.

Commentarios meos in Ibin Ouidii quum nonnulli nuper petiissent ut ederem, id mihi agere uisi sunt alienissimo tempore. Nam nec opus adhuc emendaueram ab auditoribus exceptum superioribus annis, quum publice in Academia id profiteremur, nec quorundam maliuolentissimorum hominum inuidiam, quam lucubratio nostra in Martialem uel contraxit, uel exulcerauit, adhuc sedatam, aut certe lenitam intelligebam, ut quarum ego scribendo, tantum ipsi calumniando, cauillando, maledicendo quotidie meditentur, omnis humanitatis et officii obliti. Nam quod maxime tueri debent et in communem utilitatem iuuare, id potissimum oppugnant, et laborum ac industriae laudem labefactare conantur. Sed iis satis respondimus iis libris, qui in manibus sunt, et propediem edentur. Quorum primus locorum omnium quae apud Iuuenalem obscuriora sunt explicationem continet, ne paradoxis paulo ante emissis, quae profecto sunt plane παρὰ τὴν δόξαν ac sententiam Iuuenalis studiosi aliud praeue discant, quum Iuuenalem quaerant. Reliquis tribus nouam variarum rerum commentationem complexi sumus, ubi ita egi cum aduersariis, ut et me patientiae meae qua iam diu abutuntur non poenituerit, et istos pudere oportet stulticiae suae ac temeritatis. Satis eorum ducem et impulsorem olim per litteras monui ne in maledicta incurrat. In quibus declinandis non minus prudentiae existit qua in ferendis fortitudinis et constantiae. Sed ad te redeo Falco, cuius humanitas et beneficentia immortalis officiorum gratia totam urbem ita sibi deuinxit, ut nemo amet, qui non debeat, ament autem omnes, tuisque uirtutibus excellentissimis honestiorem locum et optent et sperent, tametsi honestissimo sunt. Tibi has uigilias nostras mittimus ac dicamus, quae olim ab auditoribus exceptae sine certi auctoris nomine ferebantur, multosque reperiiebant dominos, quum me carerent. Opus Ouidii est plenum irae et obscuritatis. Ego

uero quae aut a graecis, Apollodoro, Lycophrone, Pausania, Strabone, Apollonio et illius interprete aliisque scriptoribus aut a nostris tradita sunt, quae quidem ad huius explicationem pertinere uidebantur, in hoc opusculum congessi. Tu leges quum per negotia publica licuerit, et Domitium tui studiosissimum amabis. Vale.

De Ouidii uita nihil in hoc loco scribendum est, quum et a multis ea tradita sit, et ex poetae libris facile cognosci possit, unam illam particulam non praetermitteremus, quae est de eius exilii causa. Nam ita ab eo multis in locis perstringitur, ut cum proferre non audeat, uaria interpretantibus coniecturam praebeat. Qua de re ut dicam quod sentio, quum duae sint causae, quarum altera speciosa est et uelandi criminis gratia ab imperatore Augusto et poeta iactata, quod scilicet libros de Arte composuerit, altera uera quidem est, sed suppressa ne Augustus offenderetur, passim tamen quodam carminis inuolucro et uerecunde designata, quod scilicet amauerit ut alii sentiunt Liuiam Augusti filiam. Nam ea flagrauit adulteriorum infamia, et damnata est ut scribunt Plinius et Tranquillus; ut alii suspicantur Liuiam uxorem. Hanc exilii causam testatur Sidonius, qui Ouidium scribit addictum fuisse Caesareae puellae. Sed poeta amoris crimen transferendo imminuit, nam id appellat imprudentiam non amorem, quod scilicet dum Caesaream puellam imprudenter coleret et studiosius obseruaret, in amoris uenerit suspicionem, suamque causam similem ait esse Acteonis, qui casu cum spectasset Dianam quamuis non amaret, tamen periit. *Cur aliquid uidi (inquit) cur conscia lumina feci? <2> Cur imprudenti cognita causa mihi est? Inscius Acteon uidit sine ueste Dianam, Praeda fuit canibus nec minus ille suis.*⁵⁶ Nec his assentior, qui eum uersum de turpi secreto Augusti dictum putant, nam cum illic placare et lenire imperatorem studeat, cur scelus obiecisset? Corinnam eam ficto nomine appellat, quod fatetur. *Mouerat ingenium totam cantata per urbem, Nomine non uero dicta Corinna mihi.*⁵⁷ Alibi idem saepe. Duae autem fuere Corinnae, ut scribit Suidas,⁵⁸ utraque carmine lyrico erudita, unam tantum tradit Pausanias et eam contendisse cum Pindaro Thebis, fuisse uicticem uel formae uetustate qua iudices corrupti sunt, uel linguae Aeolicae gratia quam Thebani Doricae anteposuerunt, qua Pindarus utebatur,

⁵⁶ Ov. Tr. 2. 103-105. (Owen) (kisebb eltérésekkel).

⁵⁷ Ov. Tr. 4. 10. 59-60.

⁵⁸ Suid. s. v. Κόριννα· 1.) Κόριννα Ἀγελοδώρου καὶ Προκρατίας, Θεβαία ἢ Ταναγραία, μαθήτρια Μύρτιδος· ἐπωνόμαζο δὲ Μυῖα· λυρική. ἐωίκησε δὲ πεντάκις, ὡς λόγος, Πίνδαρον. ἔγραψε βιβλία έ, καὶ ἐπιγράμματα καὶ νόμους λυρικούς. 2.) Κόριννα Θεσπία λυρική· οἱ δὲ Κορινθίαν εἰρήκασι. νόμοθς λυρικούς. 3.) Κόριννα νεωτέρα, Θεβαία, λυρική, ἣ καὶ Μυῖα κληθεῖσα. Itt tehát 3 címszó szerepel (rec. BEKKER, Immanuel: *Suidae Lexicon*. Berlin, 1854).

extareque monumentum in quo illius effigies uitta coronata cernebatur. De hac Papinius: *Veteris secreta Corinnae*,⁵⁹ et Propertius⁶⁰ idem. Inde Ovidius suam puellam Corinnam appellauit ab eruditionis elegantia et formae. Illud addamus in Ponto, unde hoc opusculum emittit, eundem composuisse opusculum de piscibus, quo incognita nobis piscium nomina complexus est, ut scribit Plinius.

Argumentum carminis est imprecatio, qua inimicum deuouet, quem Ibin apellat, non ut alii suspicati sunt quod Ibis ciconia sit foeda auis quae rostro purget uentrem,⁶¹ id enim est ciconiae. Ibis uero Aegyptia tantum est, ut scribit Herodotus⁶² in secundo historiarum, duplici genere altera nigra cruribus gruum rostro maxime adunco, quae aduersus serpentes colitur, altera familiarior hominibus glabro capite et collo pennis candidis praeter collum et extremas partes alarum. Callimachum autem in hoc est imitatus inscriptione quoque operis. Nam Callimachus Apollonium, qui Argonautica scripsit diris imprecationibus deuouit carmine elegiaco, cum ille discipulus in se praeceptorem parum pius fuisset, ut apud Suidam legimus. Apollonius autem et Dionysius Alexandrini quidem fuerunt auctore Strabone, sed Rhodii dicti sunt, quoniam Rhodi litteris operam dedissent, idem testatur Apollonii interpretes. Cum igitur Callimachus in illum inueheretur, per contemptum appellauit Ibin quasi auem Alexandrinam et Aegyptiam, ut ita indicaret eum esse Alexandrinum quamuis Rhodius diceretur. Ibis itaque inimicus ab Ouidio appellatur, non propter ullam auis similitudinem, sed imitationem tantum Callimachi qui cur Ibin Apollonium dixerit iam proposuimus. Opus est obscurum remotis praesertim fabulis non tam ut lateat inimici nomen qua Callimachi imitatione, qui eodem stilo et obscuritate opus composuit, ut Suidas tradit, quod nunc imitatur Ovidius. Quis hic sit inimicus Ouidii, nec ipse usquam aperuit, nec ab aliis deprehendi facile est, uxorem certe poetae sollicitabat qua de causa exarsit hac carminis acerbitate, quod facturum denunciauit in ultimo sine titulo, primum dolet se cogi a moribus suis discedere, ut qui hactenus neminem laeserit, nunc cogatur maledicos uersus in aduersarium scribere.

Tempus bis quinque lustris: Quinquaginta annis. Lustrum dixerunt Latini spatium quinque annorum, quod Graeci Olympiadem appellarunt. Eam instituit Hercules Alcmenae, ut Straboni placet. Pausanias uero scribit Paeoneum, Epimeden, Iasium, Idam et Herculem

⁵⁹ Igazából „[...] tenuisque arcana Corinnae” (STAT. *Silv.* 5. 3. 158).

⁶⁰ Propertius is meglemlíti a nevet (2. 3a. 21.) (Fedeli).

⁶¹ vö. Ov. *Ib.* 447-448.

⁶² HDT. 2. 76.

fratres fuisse filios Cretae ex Ida, Herculemque maximum natu Olympiadem instituisse quinque annorum spatio a numero fratrum, nam quinque erant omnes. Mulieribus non licebat Olympica spectare, quae lex sancita est, quam Callipatira, ut alii scribunt, Pheronice filio uictore illic saltans sexum prodidisset. Deprehensae deiiciebantur Typaeo. Plura Solinus de Olympiade.

Sanguinolenta: maledicta.

[5] **Nisi me:** nam missus sum in

exilium libris de arte amandi editis.

Vnus: Ibis.

Mei candoris: meae

gratiae et beneuolentiae erga omnes.

[10] **Inassuetas:** inhabiles carmini maledico.

Relegatum: praescriptis finibus in <3> exilium missum.

Vulnera: exilii mei.

Verba canina: maledicta dicuntur a rabie canis, cuius morsu saxa feruntur, ut scribit Plinius. Unde prouerbium ductum est mordere lapidem et mordere pro carpere tractum est ab eiusdem animalis morsu.

Forum: dictum est, ut Varroni placet, quod controuersiae et res uenales illuc feratur. Idem macellum dicebatur ab obsoniis quae uendebat illic, nam Iones hostia hortorum macellotas appellant, alii a Macello, cuius damnati hortus uel domus uenendis obsoniis aperta sit. Forum hic accipit pro conuentum hominum in forum conuenientium.

[15] **Funera:** calamitate.

Non patitur: nam eam aliis

curis afficit.

Tabulas: bona sua appellat tabulas naufragi. Hoc est reliquias exilii, quas impius inimicus subripere tentabat.

Habere: subripere. Sunt, qui intellexerint

tabulas naufragii uxorem, quod non placet.

Extinguere subitas flammās: idest ferre opem exilio meo, quemadmodum alii accurrunt ad incendium domorum. [20]

Raptores: dicuntur, qui ui subripiunt aliquid contra fas.

Dii melius: in inuidiam

adducit inimicum.

Dii melius: agunt mecum.

Ille: Augustus.

Nostras uias: exilium, nam bona non abstulit, ut alibi etiam scribit.

[25] **Agam**

grates: poeticum est, nam oratorum agam gratias.

Pontus: prouincia nobilis

crudelitate Medae et ueneficis herbis, a Ponto rege nomen accipit.

Pontus: mare

dicitur a ποντίζω, quod significat mergo.

Pontus: locus exilii mei. Vaticinatur se scripturum esse, quod in exilio scripsit de triumpho Caesaris.

Idem: Augustus.

Testificanda: numeranda inter beneficia.

Calcasti: insultasti iniuria affecto.

[30] **Heu misero:** quasi dicat me miseret, quod te afficiam tantis maledictis diris imprecationibus.

Desinet: negat se umquam fore amicum per similitudinem sumptam a rebus contrariis, quae numquam conuenient.

Solis: hic dicebatur fax

caelestis olim, sed dictus est sol a Sole puero filio Hyperionis, Lunam item a Luna Solis sorore, est auctor Diodorus.

Zephyrus: occasu aequinoctiali.

[35] **Et**

noua: nota est fabulosa historia Eteoclis et Polynicis fratrum rogam in duas partes diuisum

esse, quod Callimachus primus scripsit. Inde Ovidius: *Scinditur in partes geminoque cacumine surgit*,⁶³ *Scinditur in partes atra fauilla duas*.⁶⁴ **Ira uetus:** odium

fraternum. **Ver:** Graece dicitur ἔαρ, unde uer.

Bruma: quod breues dies

habeat dicitur Festus. [40] **Gratia:** concordia depositis armis carmine maledico.

Tuis commissis: tua culpa.

Lupi: dicati Marti, in quos fabulosa historia tradidit nonnunquam homines conuersos carmine magico eosdem rediisse in pristinam formam, inde deductum illud conuitium uersipellis a mutanda pelle humana scilicet in lupinam.

Coepito: coeptum uersum appellat elegiacum quasi imperfectum, nam extremo pede fraudatur. Papinius: *qui nobile gressu Extremo fraudatis opus*.⁶⁵ **Hoc pede:** nam

metro iambico maledicta scribuntur, permansit in metaphora, cum dicat claudum non solere prodire in pugnam. [45] **Vtque petit:** dicit hoc opus esse simulacrum pugnae, quale

solet imperator miles ante legitimum certamen proposito aggere in quem iaculatur. Si **uelitis** legis: uelites milites erant, qui hasta utebantur inhabili ad remittendum, nisi peritis, ut scribit Liuius; eam inuenit Tyrrhenus, ut scribit Plinius. [50] **Dissimulare:**

tegere.

Breui: ad paucos dies.

Iambus: inuentus pes est ad nocendum ab ἰάπτω, quod significat noceo. Papinius eum appellauit ultorem, quoniam Archilochus eius inuentor tanta acerbitate in Lycambem generum eo usus est, ut ad laqueum compulerit. Idem fecit Hipponax poeta in Bupalum et Antherenum sculptores, qui eius deformis effigiem sculpserant in contemptum. Et Cato in Scipionem Metellum ea carminis acerbitate usus est.

Tincta Lycambeo sanguine: qualibus telis uitam Lycambes finiuit.

Nunc quoque:

inter carmina magica duo erat apud maiores maximae religionis, quorum altero dii tutelares urbium euocabantur ab hoste uictore, ne deos captiuos ducere uideretur, altero deuouebantur urbes exercitus hominum ca<4>pita, qui se traderent irae numinum pro salute aliena, quale fuit carmen duorum Deciorum, qui se pro partiae salute deuouerunt. Id ad Titi imperatoris tempora seruatum fuisse ex historia Plinii accepimus. Poterat quispiam aut seipsum deuouere aut alterum. Verborum formula hoc habebat initium, ut Sammonicus Serenus ex Furii monumentis recitat, *diis pater Iouis ne manes sine quo alio nomine fas est nominare*, auctor est Macrobius⁶⁶; nunc et si Ovidius eadem formula non utitur, tamen deuouere se dicit Ibin, quem diris detestatur imprecationibus, in quo imitatur Callimachum. **Battiades:**

⁶³ LUC. 1. 551. (Bailey).

⁶⁴ OV. Tr. 5. 5. 36.

⁶⁵ STAT. Silv. 1. 2. 250-251.

⁶⁶ MACR. 3. 9. 10. (Willis), de ott: „Dis pater Veiovis manes sive vos quo alio nomine fas est nominare,”.

Callimachus dictus est non filius Batti, sed ab eo genus ducens, nam et ipse hunc inter maiores suos commemorat, quem gentis suae auctorem profitetur. Tres Callimachi fuerunt, quorum hic posterus fuit Callimachi grammatici filius.

Battus: ex Callisto quae eadem Thera dicebatur profectus Cyrenem condidit, ita appellatus quod lingua Libyca Battus regem significat, ut Herodoto placet. Proprio nomine dicebatur Aristaeus. Trogus Battum scribit a linguae dictum infantia, nam erat blaesus, quam sententiam commemorauit Herodotus, sed damnauit. Battus item nomen est pastoris apud Theocritum, et in saxum uersus apud Ouidium.

Ibin: Apollonium Rhodium. **Inimicum:** nam cum fuisset discipulus Callimachi, multa quae a praeceptore acceperat pro suis ostendebat historiis. Profitetur obscuritatem hoc opusculo dum studiose imitatur Callimachum, qui eandem opusculo suo seruauit, ut Suidas scribit.

[55] **Ambages:** obscuritatem. [60] **Tu quoque:** quemadmodum Apollonius Rhodius. **Sit atra:** infelix.

Haec tibi: duo erant temporum initia apud Romanos, alterum priuatum, publicum alterum. In utroque cautum erat ne quod mali omnis uerbum efferetur priuatum dies natalis, publicum Nonae Ianuariae carmine sacerdotum Ianus adorabatur, et augurum libris hanc habebat precationem: Qui cuncta fingit eademque regit aquae terraeque uim Ianus pater. Idem dicebatur Geminus. Iuno meas duodecim habebat aras, ut Varro scribit. Aditus et exitus ei erant dicati, Considius, Quirinus, Clusius, Patuleius. Si quid autem uel die natali uel Ianuariis sinistro omine auditum esset, infelicem annum protendebat.

[65] **Dii maris:** hic deuouere incipit singulis numinibus inuocatis.

Inter diuersos polos: arcticum et antarcticum. Ii erant duodecim, qui cum Ioue dicebantur tenere caelum: Iuppiter, Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Liber, Neptunus, Apollo: ii tantum nectare utebantur.⁶⁷

Sinite: uerbum sacrorum erat. **Tellus:** numen habebat, ut etiam scribit Plinius. Propterea inuocatur in foedere apud Homerum una cum umbris.

[70] **Aether:** dicitur quia semper mouetur, ut placet Aristoteli. **Et sidera:** numina haberi putabant ex disciplina Platonica, et suas habebant hostias.

Quo prius: nam semper Luna crescit aut decrescit.

Nox: sua numina habebat, ut Summanum et umbras.

Quaeque: O Parcae. **Ratum:** inexorabile. Ratum uerbum sacrorum est, rata enim dicebant confirmata significationibus auguriorum.

[75] **Quique:** inuocat Stygem paludem, cuius filia Victoria, cum in bello Giganteo opem tulerit Ioui, meruit ut matris nomen iusiurandum esset deorum, quod qui fallebat nouem diebus

⁶⁷ Ennius nyomán: de nála Liber nem szerepel, helyette: Vulcanus.

carebat nectare. Vergilius: *Dii cuius iurare timent et fallere numen*.⁶⁸ Silius: *At semper magnis diuis regique deorum Iurari dignata palus*.⁶⁹ Styx item aqua manans ex Nonacri Arcadiae, quae epota mortem affert. Ita periit Alexander, quamuis Plutarchus aquam non nominet. Meminerunt eius Plinius et Pausanias.

Imperiuratae: cuius iusiurandum non fallunt dii. **Vittatis:** ligatis tamquam uittis. **Satyri:** dei dicti sunt a

σάθη idest mentula, nam sunt salacissimi, ut Macrobio placet. [80] **Genus**

semideum: deus indigetes, nam dii indigetes nati erant ex mortali et deo. **Noui:**

nuper relati in numerum deorum, ut Caesar et alii. **Peragunt suas partes:**

ulciscuntur se. [85] **Ex ordine:** inuocatus pro ratione uestrorum numinum.

Pasiphaes generi: Theseus gener Pasiphaes fuit, quoniam Phaedram rapuit filiam eius et Minois, quamuis Diodorus <5> hos tantum quattuor filios nomine, Deucalione, Cratheum, Androgeon, Ariadnem. Fabulosa est historia, neque satis inter auctores constat, nam Paeon, ut Plutarchus auctor est, scribit Ariadnem raptam fuisse, et in Cypro relictam a Theseo, ubi partu mortua sit. Homerus in carmine magico eandem in partu mortuam scribit in Dia insula, quae postea dicta est Naxus. Diodorus hanc eodem loco relictam fuisse raptam a Baccho et perductam in montem qui Dryopis dicitur. Phaedram alii scribunt Hippolytum priuignum adamasse, cuius pudicitiam uincere non potuit, indignata insimulauit falso crimine, quod de stupro ab eo esset interpellata, ob quam causam pater Theseus a Neptuno petiit ut filium interimeret, quod actum est immissis Phocis et exterritis equis qui iuuenem discerpserunt.

Generi Pasiphaes: hoc est Theseus qui imprecatus est in filium. [90] **Neue minus**

noceat: in carmine quo aliquis deuouebat necesse erat proprium nomen exprimere, alioquin preces erat inanes. Hac de causa Romani nomen urbis Latinum extare noluerant, ne ab hoste deuoueri posset. Valerius Soranus id aliquando enuntiauit, sed in crucem sublatus luit poenas. Hac de causa colebatur dea Angerona obligato ore imperans silentium de nomine urbis. Hinc sacrificia fiebant a. d. duodecimum Kalendas Ianuarias, auctores Plinii, Macrobius, Solinus.

Execrantia: deuouentia. **Fictum nomen:** Ibidem. **Magni dii:** sunt

Iuppiter, Minerua, qui sub eodem tecto in Capitolio colebantur. Idem penates dicebantur quamuis Dionysius Halicarnasseus et Probus aliter scribant. **Deuouere:** e diris

imprecationibus malum alicui optare. [95] **Peragam:** absoluam. **Fauete**

ore: idest silete, nam impetrabatur silentium cum res diuina inchoabatur. Macrobius.

Verba lugubria: dicuntur in damnatum et defunctum. Omnia dicuntur calamitatem

⁶⁸ VERG. A. 6. 324. (Ianell).

⁶⁹ SIL. 13. 568-569. (Delz) (Némileg másképp: at, magnis semper diuis regique deorum / iurari dignata palus...).

protendentia. **Laeuis pedibus:** sinistris. [100] **Et nigrae uestes:** nam sacra infernalium peragebant indutis sacerdotibus ueste nigra, quae umbrarum similitudine representabant. **Sumere uittas:** uittis hostiae arae destinatae obligabantur, quod ex sermone Vergiliano percipi potest. **Feralia:** dicuntur lugubria a fera, quae olim mortem significabat. **Ara:** aram suum carmen appellat. **Pompa sacrorum:** apparatus sacrorum. **Tristibus uotis:** malis imprecationibus. **Hostiae dirae:** dicebatur feris destinatae. **Cultris:** fictilibus utebatur in sacris.

[105] **Terra tibi:** hinc carmen imprecatorium sumit initium. **Fruges:** omnia dicebatur, ut Varro scribit, quae serebantur in fundo, ut his frueremur. **Aura:** mitior spiritus. Aura item fauor popularis. **Vulcanus:** a uolando dicitur, ut Ciceroni placet.

[110] **Inops:** indigens omnium rerum. **Lustrare:** circuire, item purgare.

[115] **Miserabiles:** dicuntur qui misericordiam commouent. **Tuis aduersis:** tua calamitate. [120] **Inuidiosa tuae:** inuidiosae diuitiae dicuntur maximae quibus iure inuidere possis. Inuidiosi item absolute accipitur per maximo. Hic inuidiosa idest quae habebatur odio. **Aerumnae:** dicuntur grauiores labores, ut Herculis ab αἰρεῖν, quod significat tollere.

[119] **Defeta:** destituta, unde etiam dicimus effoetos foetu destitutos. **Solito fauore:** qui solet subministrari laborantibus. [122] **Coacta:** a fatis. **Luctatus:** diu agitato. [125] **Euenient:** omni in re agenda obseruabant maiores signa quae a numinibus darentur, ut aut his confirmati rem inchoatam perficerent, aut deterriti desisterent. Inchoato igitur deuotionis carmine fingit poeta deos signa dedisse, quibus protendebat eius impetrationem fore ratam. Cornix enim auis Phoebo dicata a laeua parte uolauit, quod augurium accipit his uerbis. **Futuri:** imprecationis futurum. **Maesta auis:** cornix mali ominis. **A laeua:** auguria a laeva parte coeli uenientia rata erant, et fulmina laeua boni ominis habebantur, ut Plinius scribit. Mali aues ominis erant bubo, incendaria, noctua, cornix, aliae praeterea.

Motura: exoratura. **Perfide:** perfidum appellat qui rupit gratiam et fidem amicitiae qua erat cum poeta. [130] **Mihi:** uotis meis. **Tempus et hora:** quae solent lenire magnitudine doloris. **Pugnabunt:** Arcum et sagittas inuenit primus Scythus filius Iouis, a cuius nomine Scythia dicta est. Scythi autem <6> olim Thraces habebantur utentes omnes eadem lingua, ut scribit Herodotus, praeter Getas et Trauses. Tota autem Thracia, ut scribit Plinius, in strategias quinquaginta diuidebatur. Pugnaces erant arcu, quem apud se inuentum supra ceteros mortales exercuerunt. **Lapides:** ad mille stadia regionem obtinebant una ex parte Pannoniis et Istris terminati, parte mari Adriatico.

Pugnacissimi fuerunt hasta, in ditioe redacti ab Augusto, ut Strabo et Appianus scribunt. Iapygia uero Apulia est. **Ganges:** ut alios scribunt incertos habet fontes, ut alii in Scythicis montibus oritur nusquam minor viginti passuum altitudine, latitudine octo milium ubi parum ubi modicum stadiorum centum, tepidus est cum orientis sit. **Ister:** in iugis Germaniae montis Farnobae oritur. per innumeras gentes dicitur Danubius, ubi Illyricum attingit Ister. Sexaginta amnibus acceptis in mare uoluitur. Binominem appellauit Silius, cum et Dannubius Ister dicatur. **Frigidus:** ex regione ipsa, nam ad septentriones labitur. [135] **Tyberis:** qui per Etruria labitur. **Flauas:** flauum etiam appellauit Horatius. Olim appellatus Albula, Tybris et Tyberis, ut scribit Plinius. **Immanis:** immansuetus. Vel in manes, scilicet tuos. [140] **Mores tuos:** uitam tuam. **Forma ossea:** in mortuis dicebatur, quod desertum olim cadauer induentes nihil praeter ossa reperirent. In magicis autem incantationibus laneis et ceteris formis utebantur. **Morte solutis:** diffinitionem Platonis exprimit, qui scribit mortem esse solutionem animae a corpore. [145] **Iactari:** proprium in mari est. **Volucres peregrinae:** uultures habebantur aues peregrinae quasi ex alieno orbe uenientes errore hominum qui cum uultures nidificaret in rupibus inuiis unde foetus euolabant, aliunde uenire arbitrabantur. Peregrinae item aues maxime uisebantur, ubi strages cadauerum esset, unde bellis ciuilibus uenerunt aues nunquam antea uisae specie paulo infra columbas quas appellabant betrientes, ut alii codices Pliniani habent Bedriacenses. Et insolitam auem Tacitus uisam fuisse scribit ad Regium Lepidum in bello Othonis et Vitellii. **Lupi:** qui solent cadauera sectari. [150] **Erumpere:** egredi cum impetu. **Tendam:** immittam. [155] **Faces nexae colubris:** idest faces furiales. **Conscia:** scelerum tuorum est. [160] **Futura breuior supplicii:** ex disciplina Aegyptia, quam Orpheus carmine complexus est. Didicit antiquitas funus celebrare tanta religione, ut quotiens esset omissum mortui umbra errare putaretur. Nauis erat, quae cadauera trans paludem in Aegyptum portabat, ad quadraginta iudices, Charonte (qui lingua Aegyptia significat magistrum nauis) cymbam regente. Id non fiebant, nisi prius celebrato funere. Idem contingere putabant umbris apud inferos. Diodorus scribit. **Funus:** exequias significat a funalibus. Funus item Graece dicitur *φόνος*, quod mortem significant. **Lacrimae tuorum:** et hoc ex religione erat, quod ab affinibus cadauer deploratur. Deplorata cadauera dicebatur, quibus luctus ultimus persolutus erat, unde rem publicam deploratam dicimus iam euersam. Ab hoc tractum conclamatum est, quando affines euitantes conclamabant. Diciturque in omni re iam deperdita, quia post lacrimas affinium mortuum plane cadauer erat. **Ossibus uncus**

erit: damnati unco trahebatur ad Scalas Gemonias aut in harenam ubi ardebant. Hoc Iuuenalis: *Et latum media sulcum deducit harena.*⁷⁰ Media harena ducit sulcum dum trahitur unco damnatus. Plura in commentariis Iuuenalis diximus. **Carnifices:** publico sumptu conducebantur, inter quos Cadinus celeberrimus fuit. [165] **Vultures:** ad cadauera uolare biduo aut triduo antequam exposita sint, auctor est Vmbrius aruspex eruditissimus temporibus Vespasiani, et nobilis carmine Iuuenalis. **Tardus:** perducens morsum. **Canes:** hoc in Italia et aliis locis damnatum erat, in Hircania celebre et sollemne, nam plebs, ut scribit Cicero, publicos alebat canes optimates domesticos a quibus mortui laniabatur. Silius: *Regia cum ducem posuerunt membra probatum est Hircanis adhibere canes.*⁷¹ **Licet:** permittentis. [170] **Elysii campi:** siue sint in corpore Lunae, siue insulis <7> fortunatis piis tantum et qui recte uixerant dabantur, ut Tartarus sceleratis hominibus, ubi iudice Rhadamanto Furiae ultrices scelera puniebant. **Sisyphus:** filius Aeoli, cum Isthmum infestaret, ad inferos detrusus est saxum subducens in montem, quod semper deuoluitur. Lucretius negans inferos esse scribit Sisyphum esse apud nos, eum scilicet qui honores saepe petit, quamuis ferat repulsam. Lucretius: *Sisyphus in uita quoque nobis ante oculos est, Qui petere a populo fasces saeuasque secures Imbibit et semper uictus tristisque recedit.*⁷² Hunc se uidisse Vlixes testatur apud Homerum, unde fabulam nostri poetae celebrarunt. **Quique:** Ixion filius Antionis et Melathus. Nonnulli ex nostris scribunt patrem Phlegiam cum Iunone ad stuprum prouocasset, ut scribit Homerus. Latonam ad inferos trusus circumagitur radiis rotae frangentibus membra. [175] **Exulis:** Aegisthus Thyestis filius fuit. Aegyptus autem, ut Eustachius et Euripides scribunt, frater Danae filius Beli Aegypto prouinciae nomen dedit, cum filiis quinquaginta nuptias celebrauit cum totidem filiabus Danae fratris, quae maritum iussu paterno singulae necarunt, praeter Hypermetram quae Lynceum, ut Eusebius scribit Bucetum seruauit. Hae dicuntur haurire aquam vase pertuso ex puteis. Haec fabula composita est ex historia, nam Danaus agros irriguum aquis reddidit, quibus carebat, multis effossis puteis, inter quos quattuor erat sacri, quod uersus Graecus indicat: *Argos aquis uacuum Danae struxere redundans.* Lucretius hac fabula captos amore repraesentari putat, qui leuissima in re diu laborant. Lucretius: *Hoc opinor idem aevo florente puellas, Quod memorant laticem pertusum cogere*

⁷⁰ JUV. 1. 157. (Willis).

⁷¹ SIL. 13. 473-474. (Némileg eltér: regia cum lucem posuerunt membra, probatum est / Hircanis adhibere canes.).

⁷² LUCR. 3. 995-997. (Martin).

*in uas.*⁷³

Belides: neptes Beli profugi, nam exulauit expulsus a Danao fratre.

Poma pater: Tantalus Paphlagoniam tenuit imperio ditissimus fertilitate regionis et ob multa metalla quae illic erant, ut scribit Strabo. In pugna fuit aduersus Troem, quoniam Ganymedem rapuerat, ut Eusebius scribit dignatus deorum mensa Iouis mystica protulit mortalibus. Unde apud inferos esse meruit sitiens in aquis ori allabentibus, ut scribit Homerus, quod nonnulli dixerunt hoc supplicium datum, quoniam Pelopem filium diis hospitibus epulandum apposuisset, falsum est. Pendent praeterea poma, quae quotiens uult captare uento dissipantur, ut scribit Homerus: *Ast ea sublimem uentus contorquet in auras.*⁷⁴

Iugeribus:

Tityus, filius Iouis et Helarae, habitus est Terrae filius, quoniam a matre educatus est sub specu metu Iunonis. Specu illud demonstratur, ut scribit Strabo, in Boetia. Is quoniam Latonam uiolauerat, in nouem iugera distentus pascit uultures. Vlixes apud Homerum: *Et Tityum uidi terrae omni parentis alumnum, tamen addit iacentem in solo et portentum ad nouem iugera.*⁷⁵

Abundat: quia sunt praesentes.

Summus qui distat ab

imo: cuius caput a pedibus distat nouem iugeribus.

[180] **Aui:** uulturi. Homerus

scribit uultures duos fuisse.

Vna de Furiis: Tisiphone.

[185]

Transcribere: transferre, est tractum a colonia, quoniam qui mittebatur dabant nomina, et transcripti dicebantur.

Pondus: saxum.

[190] **Captet:** qui frequenter

studeat capere.

Nec mortis: inchoatis imprecationibus utitur, nam cum supra dixerit eum periturum, nec addiderit poenam, nunc ait.

Poenas: quas dabis post mortem.

[195] **Inde:** ex numero duorum malorum.

Vt si quis carpat frondes in Ida: Ida

filia Dardani fuit regis Scytharum. Ida mater Memnonis, quamuis fabulae Auroram tradiderint. Ida silua in Creta, a qua silua Phrygiam Idam dixerunt Teucris e Creta profecti, ut Callimachus elegiarum poeta primus docuit. In hac proceritas arborum et copia in admiratione est, pinus profert quae nullam sentiunt cariem, ut scribit Theophrastus.

De mare

Libyco: mare Libycum idem Africanum dictum est et Notium, ante Syrtes protendit in Aegyptium usque pelagus, profundum Eratosthenis sententia mille et quingentis stadiis.

De mare Libyco: alibi numerum malorum comparat aquis Icaris maris: *Tot premor aduersis*

⁷³ LUCR. 3. 1008-1009. (De eltér: hoc, ut opinor, id est, aevo florente puellas, / quod memorant laticem pertusum congerere in vas).

⁷⁴ HOM. Od. 11. 592. (Dindorf, Hentze) (τὰς δ' ἄνεμος ῥίπτασκε ποτὶ νέφεα σκιάοντα.).

⁷⁵ HOM. Od. 11. 576-577. (καὶ Τίτυδ' εἶδον, Γαίης ἑρικυδέος υἱόν, / κείμενοι ἐν δαπέδῳ, ὃ δ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλεθρα.).

*quae si comprehendere coner, Icariae numerum dicere coner aquae.*⁷⁶

Hybla: <8> a

Hyblone rege dicta est, ut placet Thucydidi, qui cum eam prodidisset Megarensibus, efficit ut ab his iterum conderetur, appellareturque Megara. Strabo a Doriensibus condita scribit, tamen pristinum nomen mansit propter mellis Hyblaei praestantiam. Est enim eiusdem nominis mons proximus thymo abundans, unde apes pastae mel optimum conficiunt. **Crocus:** puer Smilacem amavit ipse conuersus in flore sui nominis, puella in hederam quam Smilacem dicunt. Hic flos una cum loto et hyacintho ab Homero celebratur propter odoris praestantiam. Nascitur magna ubertate et praestantia in Cilicia in monte Corytio, ut scribit Plinius, ut Strabo testatur ad antrum eius nominis. [200] **Athos:** mons altissimus

dictus aliquando ab Homero Thracius, cum et Thraciae et Macedoniae sit abscisus a continenti a Xerxe Persarum rege interuallo passuum mille et quingentorum. Oppidum in cacumine habuit Acrocon. Athos dicitur et non Athon, quod nonnulli falso suspicati sunt, nam Athos '-os' syllabam producit, cum 'ω' sit apud Graecos, ut Vergilii uersus bene seruari possit. [198] **Ferat:** producat. [202] **Ora multiplicata:** Hyperbole est

Homerica cum esset descripturus numerum nauium, eam imitatus est Hostius in secundo Belli Istri: *Non mihi si linguae sint centum atque ora sint totidem.*⁷⁷ Et demum Vergilius: *Non mihi si linguae centum.*⁷⁸

Tales: tam graues.

[205] **Hic fletus:** quem fundam

in calamitatibus tuis.

Natus es: post Aegyptiam persuasionem ubique receptum est

astrorum motus infelicitatem uel felicitatem nascenti portendere. Iuuenalis: *Discat enim quae sidera re excipat modo primos incipientem edere uagitus.*⁷⁹ Petosyris, cuius meminit Iuuenalis et Plinius in secundo et septimo in eo plurimum elaborauit. Fuit nonnunquam in contemptu, et habiti perniciosi qui hanc scientiam profitebantur, expellebanturque saepenumero ex urbe mathematici. Idem enim uerbum significat apud Tranquillum eos, qui ex astrorum motu futura praedicebant, ex hac disciplina praedicat poeta infelicitatem Ibidi.

Venus: planeta

est infra Solem, cuius cursum et naturam Pythagoras Samius primus cognouit. Eam stellam alii Iunonis putarunt, alii Isidis, alii Matris Deum, cuius natura cuncta generatur et animalium stimulatur conceptus, felicitatem et gratiam apud mortales portendens si nascenti affulserit.

⁷⁶ Ov. Tr. 5. 2. 27-28.

⁷⁷ fr. 5. (BAEHRENS, Aemilius: Fragmenta poetarum romanorum. Teubner (Lipsiae) 1886, 139.; De itt: non si mihi linguae / centum atque ora sient totidem vocesque liquatae.) Az előbbi kötet alapján Macrobius idézi a VI. 3,6-ban. Minden bizonnyal az irodalmi párhuzamra vonatkozó megjegyzést is innen veszi, nem saját kútfőből.

⁷⁸ VERG. A. 6. 625. (A teljes sor: non, mihi si linguae centum sint oraue centum).

⁷⁹ JUV. 7. 194-196. (Némileg másként: distat enim quae / sidera te excipiant modo primos incipientem / edere uagitus.).

[210] **Iuppiter ardore nimio**, [213-214] **Martis stellae et rigore Saturni**: inter quae duo sidera est interiectus interpretatur Mercurii stella, ab aliis dicta est Apollinis, felicitatem uel malum portendit, si aut bono aut malo sideri fuerit coniuncta, Mars uulnera, furorem et perpetuam ferri insaniam. [208] **Stella**: a stando dicitur. **Leuis**: benigna.

[210] **Non apto loco**: nam pro uarietate regionum caelestium planetae mutant naturam. **Senis falciferi**: idest Saturni, cuius sidus malum est. [215] **Atra**: alludit ad dies

atros, qui infausti sunt. **Haec est**: dies erant atri omnes post Idus Nonas, qui postriduani dicebantur, quod senatus decreuerat hac de causa. L. enim Aquinius aruspex docuit senatum Q. Sulpitium aduersus Gallos pugnaturum ad Alliam flumen rem diuinam fecisse, quo tempore ad extremum fortunae discrimen res Romana concidit postridie Idus quintiles, inde susceptum ut postriduani dies atri haberentur. Plutarchus scribit postriduanos esse atros, quoniam inferis sint dicati, cum dies praecedens Kalendas, Nonas uel Idus superis sit dicatus, quemadmodum antiquitas Ianuarium mensem Iano, Februarium insequentem inferis celebrat. Idem dies dicuntur Allienses, quoniam ob infelicem pugnam ad Allia sint constituti. His nec Iouem nec Ianum praefari fas erat nec quemquam superum.

Allia: flumen quindecim milibus passuum ab urbe distans bustis Romanis nobilis, delecto prope internitionem exercitu. **Grauis**: infelix. **Fasti libri**: dies festos

continentes redacti in uolumen a Cn. Flauio scriba Appii Caeci tanta gratia apud plebem cum eos edidisset, ut creatus sit aedilis curulis praeteritis duobus filiis consulum, natus ipse libertino patre, nam ante libros illos ab eo editos cogeatur plebs ratione dierum quaerere a principibus ciuitatis, auctor Plinius. **Dies**: quae protulit <9> Ibin est in fastis.

Publica damna: nam ob publica damna dies atri erant constituti. **Simul**: cum primum. [220] **Humum Cinyphiam**: cur ait poeta Ibin natum esse in Cinyphia

terra, quae est in Libya, ob hircos Cinyphios qui foetidi sunt, ut ostendat eum male olere, nam qui male olent dicuntur hircosi. Et Catullus hircum sub alis male olentibus habitare dicit. An si potius placet quoniam auctore Plutarcho: Ferae monstruosae ibi nascebantur. Conuenientibus diuersis animalibus ad eundem fontem ob penuriam aquarum in Libya et ibi diuersissimis mixtis. Vnde prouerbum illud susceptum est Africam semper noui aliquid afferre, cum noua monstra ferarum produceret. **Cinyphs**: labitur ex monte

Chariton, ut scribit Herodotus. Oppidum est illic eiusdem nominis, ut auctor est Plinius. Sed dictio apud Plinium mendose est scripta Cinyphos pro Cinyphs. **Bubo**: Acherontis

filius et Orphoes nympphae conuersus in auem ex Ascalapho ob accusationem Proserpinae. Auis funebris est publicis rebus non priuatis praesertim si in lucem appareat, quemadmodum

noctuae et ululae, quae omnes sunt aues nocturnae. Cellam Capitolii intrauit Popilio et Pedanio consulibus, qua de causa urbs eo anno lustrata est. Conuenit igitur augurium bubonis in Ibidem, cum supra eum dixit publica damna.

Graues: querulos.

Eumenides: Furiae infernales dictae quasi benignae per contrarium.

Palustribus

undis: nam aqua palustris infelicis ominis est, et repudiata a sacris, quibus uiua aqua fluminis uti fas erat.

Vnda caua: obscura, quemadmodum nubem dicimus cauam.

[225] **Ter:** nam ternarius numerus in sacris adhibebantur praeserim magicis, ut est apud Vergilius. Hunc numerum ad sacra pertinere scribit Aristoteles in principio De caelo.

Lacte canino: ut futuram rabiem portenderet, nam canes ad rabiem sunt proni.

Perbibit rabiem: hoc est quod Quintilianus ex testimonio Chrysippi, et Pauorinus apud Aulum Gellium disputant mores infantis formati ex lacte nutricis, propterea censebat Chrysippus nutricem doctam esse dandam infanti, quem uelimus oratorem. Ex hac disciplina illud extat Vergilianum: *Hircanaeque admorunt ubera tigres.*⁸⁰

[230] **Ferrugine:**

nam color infernalis ferrugineus est, et cymba Charontis ferruginea est apud poetam.⁸¹

Male deserto: hominis damnati.

[235] **De uiridi stipite:** nam faces uirides infelices

sunt propter fumum.

[240] **Causa sufficiente:** causa lacrimarum semper durante.

Pulla stamina: infelices dicuntur habere in manibus Parcarum stamina nigra, felices alba.

Papinius: *Iamque dies aderant Parcarum conditus albo Vellere.*⁸² Hoc autem est ex disciplina Etrusca, ut Macrobius scribit, et nos in commentariis Siliï diximus.

Longa

praesagia: hoc dicit propter magnitudine calamitatum.

[245] **Per tuos luctus:** tuis

calamitatibus.

Neue sine: orditur imprecationem incipiens a malis Troianis, nam oratoris est narraturi aliquid cumulum quemdam rerum proponere, tum deducere singula, ut

hoc loco facit.

Prioris aeui: antiquitatis. Insultans hoc dixit poeta.

[250]

Quantaque: Philoctetes comes Herculeis solus morituri rogum ausus est succedere rogante id Hercule, in cuius rei premium fatales sagittas Hydrae ueneno tinctas Hercules ei reliquit, sine quibus, respondit oraculum, Troiam capi non posse. Vlixes Philoctetem ad Troiam ducere uoluit, sed in Lemno mansit uulneratus lapsa e pharetra sagitta. Lycophron ab Homero dissentiens et nostris poetis scribit eum Troiam peruenisse una cum Vlixē. Strabo Philoctetem profugum fuisse ex patria narrat, et Petiliam urbem in Brutiis ab eo condita fuisse. Addit Apollodorus eum coloniam in Siciliam misisse. Vulnera sagittae acerbissima fuerunt, ut ex

⁸⁰ VERG. A. 4. 367.

⁸¹ VERG. A. 6. 298-304.

⁸² STAT. Silv. 1. 2. 24-25. (Marasoninál iam helyett ergo áll.).

Philoctete lacrimis apud Lycophronem et Sophoclem discimus.

Haec leuius:

Telephus filius Herculis et Auges filiae Alei inter uirgulta inuentus est nutritus a cerua, donatus a pastoribus Corytho Thessaliae regi. Cum ex oraculo didicisset matrem fugientem paternam iram, uel potius emissam a patre ob stuprum cum Hercule peruenisse in Mysiam eo se contulit, ubi a Theutrante rege et Auge ducta est <10> uxor, et Telephus factus filius successor regni uulneratus est ab Achille, in quo et si nostri consentiunt omnes, tamen Eustachius ueterem altius repetit historiam. Scribit enim Graecos ignorantes iter ad Troiam peruenisse prius in Mysiam per errorem, ubi Telephus rerum potiebatur, Telephumque descendisse in pugnam aduersus externos, insequentemque Vlixem uitis offensum cecidisse, ibique uulneratum ab Achille, qui imminebat, tum Graecos a littore propulsatos in Graeciam rediisse. Cum autem respondisse oraculum Telephi uulnus sanari non posse nisi eodem loco iterum ab Achille uulneraretur, in Graeciam nauigauit, promisitque Achilli in premium sanati uulneris se ducem futurum ad littus Troianum, quod actum est. Fabulosior ita habet historia. Sed Plinius scribit uulnus Telephi sanatum ab Achille admixta ferri rubigine emplastro, unde Achilles (inquit) pingitur decutiens cuspidem in Telephi uulnus. [255] **Quique:**

Bellerophontem accusatum ab Antia, ut scribit Homerus et Hyginus, uxore Proeti Abantis filii, quod uim inferre uoluisset, uulgata est historia, quo crimine Proetus eum misit, ut Hyginus scribit, ad Iobatem, ut alii ad Euriem Lyciorum regem patrem Antiae, ut famulus Chimerae quae Lyciorum fines uastabat eum obiiceret, sed uictor adeo Iobatem regem commouit, ut ei data sit Achimene in uxorem soror Antiae et regis filia. Post effossionem fontis a Pegaso equo contendit euolare in caelum, sed in altum sublatus in terram despiciens adeo est perterritus, ut ceciderit. Pegasus autem dicitur in caelum subuolasse, et esse inter astra. Antiam alii appellarunt Scenoboeam. Bellum Bellerophontis et Pysandri eius filii in Solymis scribit Strabo, nam eos populos a Bellerophonte expugnatos historiae credimus.

Id quod: Phoenix ut de aliis eiusdem nominis sileamus filius Amyntoris fuit filii Cercaphi, quem Ormenius genuit. Crithes scribit eum Phocensem fuisse, hic cum haberet rem cum pellicem patris, ut auctor est Homerus, delatione nouercae accusatus aufugit, uenitque ad Peleum Achillis patrem. Vnde perpetuus comes et magister Achilli haesit. Hunc caecum fuisse non tradit Homerus. Sed apud interprete Lycophronis eum in patriam reuersum suorum aspectu non potuisse frui, quoniam oculis carebat. Quod addunt quidam a filiis eum caecatum non reperio.

Nec plus: Oedipus incesta matre et patris nece infamis ob sceleris conscientiam caecatus est, regebaturque caecus ab Ismena filia, quamuis Diodorus historiam secutus aliter scribat. [260] **Qualis:** Tiresias sumptus iudex a Iunone et Ioue, uiri ne

an mulieris libido maior esset, sententiam tulit in Iunonem, a qua oculis est priuatus, sed Iuppiter consolatus est eius calamitatem honore, nam dedit diuinandi artem. Hic praedixit Thebarum interitum, suasitque ciuibus ut fugerent, euersa urbe captius quoniam in itinere aquam ex Tilphusa fonte bibisset mortuus est, ut scribit Pausanias. Daphne eius filia, quae postea dicta est Sibylla, uaticinandi artem edocta multa scripsit responsa, unde Homerus poema ornauit. Tiresiae meminit Homerus in carmine magico. **Qualis:** et Phineus

nobilis est carmine Apollonii, Valerii, historia Diodori, qui dum ueritatem rei fabulose inuestigat a nostris discedit. Hic caesus erat, ne longiorem repetamus historiam. Dapibus non poterat uesci, cum Harpyiae admotae mensis eas foedarent, Zethus et Calais Boreae filii insecuti aues ad Plotas usque insulas, quae postea dictae sunt Strophades eum tanto supplicio liberarunt, quo beneficio deuictus canit apud Apollonium Rhodium monens Argonautas, ut inter Cyaneas petras columbam sequantur, quam dii mitterent. Apud eundem poetam Argonautis discessuris ex ponto apparuit augurium accipitris columbam insectantis, quae in Iasonis sinum decedit. Mopsus uates id in bonam partem est interpretatus columbam fuisse ducem Argo nauis. Carmen Valerii innuit, et Propertii: *Ignoto missa columba mari.*⁸³ Sed datam fuisse a Phineo aut praedictam nullus praeter Apollonium scripsit. De hoc plura in <11> commentariis Propertii diximus. **Palladiae rati:** Argo nauis Palladia dicta,

quoniam facta est cura Palladis. Ouidius: *Et quae cura pugnacis facta Mineruae Per non tentatas prima cucurrit aquas.*⁸⁴ Papinius: *Et puppem temerariam Mineruae,*⁸⁵ quod alii aliter interpretantur fuisse illic sapientes homines, et propterea dictam palladium somnium est. [265] **Quique:** Polymnestor, ut Graeci scribunt. Rex Thraciae ueteri amicitia coniunctus cum Priamo imminente bello Graecorum Polydorum Priami filium a parentibus sibi emandatum hospitio suscepit, sed ruentibus Troianis auri quod Polydorus attulerat auaritia captus contempto hospitii iure Polydorum obtruncat, quod cum Hecuba mater percepisset dissimulans se necatum fuisse filium intelligere, Polymnestorem rogauit, ut accepto thesauro quem indicaret filium redderet. Is secutus mulieris fidem adductus in secretum ab Hecuba et ancillis oculis priuatur ferramentis minutissimis, quae uestibus contexta intulerant, quamuis nonnulli aliter uersum Euripidis interpretantes unguibus effossos oculos putent.⁸⁶

⁸³ PROP. 2. 26. 40.

⁸⁴ OV. Tr. 3. 9. 7-8. (Kicsit másképp: Nam rate, quae cura pugnacis facta Minervae / per non temptatas prima cucurrit aquas.).

⁸⁵ STAT. Silv. 2. 7. 50.

⁸⁶ ez utóbbi változat szerepel a Metamorphosesben is.

Pastor: Polyphemus inter Cyclopes Siculos Homeri carmine celeberrimus oculum amisit adusto stipite effossum ab Vlixē cum absumptis quinque sociis Vlixis uino obrutus iaceret, quod ipse Vlixes propinauerat celebratum etiam a Plinio ob egregium soporem. Longum extat Homeri carmen, unde fabulosa historia a nostris accepta est. Ita ex hoc locum illum Iuuenalis interpretor ubi ait: *Et appellat puer unicus ut Polyphemi Lata acies per quam sollers euasit Vlixes*,⁸⁷ ut intelligas illum dicere sibi alterum puerum inueniendum esse cum unicum habeat, qui non magis sibi satisfacere potuit, quam unus oculus potuit satisfacere Polyphemo, per quem Vlixes euasit, quasi diceret si duos oculos habuisset Polyphemus, non euasisset Vlixes. De hoc plura diximus in commentariis Iuuenalis.

Telemus: uates ut Theocritus scribit et testis est Ouidius; praedixit Polyphemo aliquando futurum ut ei oculus effoderetur ab Vlixē.

Vt duo Phinidae: duo Phinei filii ex Cleopatra uim intulerunt Idae, quam Phineus super induxerat filiam Dardani Scytharum regis, qua de causa excaecati a patre sunt. Ita enim nonnulli scripserunt auctore Diodoro.

[270] **Thamyras:** ab Homero Thamyris dicitur aptus ad lyram et carmen, ut scribit Diodorus claruit musica, adeo ut quemadmodum Homerus in secundo Iliados scribit ex Oechalia Peloponnesi ueniens Musas, quibus occurrit, in certamen prouocauerit, a quibus excaecatus est, ut nostri poetae interpretati sunt uersum Homeri, quamuis dictio apud Homerum non proprie excaecatum significet, sed mutilatum et laesum. Homerus Musae πηρόν idest laesum reddiderunt. Diodorus priuatum tantum musica et lyra scribit occaecatum. Propertius: *Me licet et Thamyrae cantoris fata sequantur, Nunquam ad formosas inuide caecus ero*.⁸⁸ Idem Pausanias qui scribit eum Philamonis filium fuisse. Plura diximus in commentariis Propertii.

Demodocique: Duo cantores sunt apud Homerum in Odyssea, Phemius in conuiuio procorum, Demodocus in conuiuio Alcinoi, cuius musicam laudat Homerus seipsum designans, si Eustachio interpreti credimus. Hic caecus fuit. Homerus: *hunc ualde Musa dilexit dedit bonumque malumque, oculis quidem priuauit, sed cantum dedit suauissimum*.⁸⁹

Sic aliquis: Saturnus genitalia patri dicitur abscidisse, quod qui ad historiam referunt, aiunt hoc factum esse, quia ultimus fuerit filius, sequuntur naufragia.

Nec tibi sit: Ceyx Alcyones coniunx cum ad oraculum nauigasset facto naufragio submersus est, cuius rei dolore Alcyone in auem conuersa est sui nominis. Ceycis frater Daedalion in accipitrem fuerat conuersus dolore filiae

⁸⁷ Juv. 9. 64-65. (Pontosabban: 'posce', sed appellat puer unicus ut Polyphemi.).

⁸⁸ PROP. 2. 22a. 19-20.

⁸⁹ HOM. Od. 8. 63-64. (τόν πέρι μοῦσα φίλησε, δίδου δ' ἀγαθόν τε / ὀφθαλμῶν μὲν ἄμερσε, δίδου δ' ἡδεῖαν ἀοιδήν.).

amissae. [275] **Sollertique uiro:** Vlixes irato Neptuni numine, ut Homerus scribit multa in aquis incommoda perpressus est, fecitque tandem naufragium, unde cum enataret <12> in rate, afficereturque maximo dolore. Ino filia Cadmi, quae a Graecis Leucothea dicitur, a nostris Matuta, ut Cicero testatur, commiserata est naufragium, uersaque est in speciem mergi uel gabiae, quam Homerus appellat ethyam consolata est merentem, deditque uelum, quo circumdato pectore enatauit tutus. Homerus: *Quae Vlixem miserata est laborantem deditque uelum* inquit: *hoc uelum sub pectore ostende.*⁹⁰ **Vel quae:** Attilius

Regulus cum auctore Tuditano, si Gellio credimus, uenenum sibi datum esse dixisset a Poenis, quod mortem in diem proferret, patribus suasit ut captiuorum permutatio non fieret, maluitque ad apertum supplicium reuerti quam uiuere inutilis ciuis patriae. Quo supplicio sit affectus non satis constituunt annales, cum Tubero scribat eum in tenebras fuisse demersum, et subito in solem ardentissimum inductum coactumque intendere oculos in caelum hoc cruciatu periisse. Tuditanus auctor est somno diu prohibitum tandem extinctum esse. Silius quiete prohibitum scribit collocatum in armario praefixum stimulis. Silius: *Praefixo paribus ligno mucronibus omnes armantur laterum crates.*⁹¹ Cui opinioni assentiamur illud mouet plurimum, quod legimus captiuos Poenorum traditos filiis Reguli a Romanis, ut patris mortem ulciscerentur praefixis muticibus(?) coniectos fuisse in armarium tanquam in simile supplicium.

[280] **Cui nihil:** Priamus desperata salute sua et suorum confugit ad aram Iouis Hercei, quae in media regia erat, ubi a Pyrrho obtruncatus est. Nihil enim profuit numen Iouis. Carmen de hoc Vergilianum extat.

[285] **Aut:** Haemon filium habuit Thessalum qui cum Thessaliam imperio teneret ab Euryalo aduena, nam erat Corcyraeus ex Ossa monte praecipitatus est necato etiam Nesone filio a quo Nesonus lacus dictus est, ut scribit Strabo. Ea caede cum purgari non posset Euryalus deditum Stygiae paludi caput furialibus anguibus dicitur absumptus.

Minoia: Minos ob iniuriam acceptam a Daedalo labyrintho fabricato eum classe persecutus est ad Cocalum regem Siciliae ad quem confugerat, multisque praeclaris operibus editis (ut auctor est Diodorus) illius gratiam sibi comparauerat, cum primum Minos classem appulit in Siciliam hostiliterque agrum popularetur, Cocalus ad colloquium eum prouocauit proposita spe dedendi Daedali. Tam diu autem iussit eum in thermis clausum expectare, quoad uaporibus calidarum aquarum est extinctus. Exanimus corpus reddidit sociis affirmans eum casu lapsum in aquas calidas

⁹⁰ HOM. *Od.* 5. 336.; 346. (ἢ ρ' Ὀδυσῆ' ἐλέησεν ἀλώμενον ἄλγε' ἔχοντα) (τῇ δέ, τότε κρήδεμνον ὑπὸ στέρνοιο τανύσσαι)

⁹¹ SIL. 6. 539-540.

mortuum esse. Hactenus processit Diodorus. Alii autem auctores innuunt interfectum Minoem fraude filiarum Cocali, quod aperte tradit Eusebius in temporibus, et significare uidet Silius: *Postquam perpetuas iudex concessit ad undas Cocalidum insidiis.*⁹² **Impune:**

Prometheus uulgato fabulis carmine religatus in Caucasio monte pascit aquilam, quoniam et olim deos deceperit et ignem surripuerit de caelo. Extat Aeschylus tragoedia, quae Prometheus inscribitur.

[290] **Aut ut Etracydes:** Etracydes quum Clebam puerum Dori filium in deliciis haberet, eique tribueret omnia, ab eo occisus est, nam puer in militarem ardorem excitatus necato domino exercitum contraxit. Lateque euagatus condidit Cumam Phrytioniam. Strabo scribit.

Aut: Celinus puer dum Ioui puero se totum addixisset peteretque a Statillo Amantii filio, iratus eum uulnere interemit, cuius caedis piaculo in Adamantem ob duritiem conuersus est. fabulae particulam percurrit Ovidius in quarto Metamorphoseos.

[295] **De Ioue natus:** Alexander, qui Iouis Hammonis dici et haberi filius uoluit, quod Olympias mater aliquando per epistolam accusauit, ueneno necatus est an Iola pincerna Antipatri filio, cuius consilii auctor et particeps habitus est Aristoteles. Venenum erat humor quidam, qui ex rupe Nonacrina in Arcadia effluebat, neque <13> colligi poterat aut contineri, nisi equi ungula, quem humorem Pausanias appellat Stygem. Herodotus, Plutarchus, Plinius meminerunt. Plinius ungulas tantum mularum repertas, neque aliam ullam materiam, quae non perroderetur a ueneno Stygis aquae, cum id dandum Alexandro Magno Antipater mitteret, memoria dignum est magna Aristotelis infamia excogitatum.

Suspensus Achei: Acheus cum Lydiae regnum obtineret, populumque ad noua cogeret tributa ob auaritiam factione populari Attico duce necatus est, et in auaritiae exprobrationem elatis pedibus demerso capite in aquas Pactoli auriferas pependit.

Aut ut: Pyrrhus materno genere ab Achille oriundus paterno ab Hercule cum aduersus Antigonom Argos obsideret, anus e tecto spectans filium prodeuntem in aciem et periculo commota utraque manu tegulam demisit, qua exanimatus est Pyrrhus, ut Plutarchus et Cornelius scribunt, ut Trogus tradit, saxum fuit. Alcioneus Antigoni filius patri caput detulit, sed corpus (si Plutarchus credimus) magnifice est sepultum ab Antigono, si Trogum et Cornelium sequimur restitutum filio, et in Epirum patriam relatum.

[300] **Nec tua quanta Pyrrhi:** de altero Pyrrho intelligo, nam Pyrrhum superiorem magnifice sepultum tradit historia. Vel si de eodem Pyrrho intelligas eum iacuisse insepultum, dum ab Heleno filio refertur in Ambraciam.

Nataque: Heraclia Hieronis filia cum genere Achillis coniuncta uideri affinitate infelicitatem stirpis Achillae luit, nam quamuis ad sacrarium Cereris confugisset, ut labente re Syracusana

⁹² SIL. 14. 42-43.

esset tuta, tamen cum duabus puellis, quas habebat filias eodem populi tumultu quo Hieronis perierat telis confixa cecidit. Partem historiae accipe ex Liuiio. [305] **Aut pia te:**

Oxyloclus rex Ponti cum uxorem haberet, cuius Leucon frater erat adulter, necatus est ab eo, nam moechae confisus amore sperauit Leucon sublato Oxylocho se regnaturum, sed adultera mariti uicem ulcisci maluit, quam esse turpis uxor regis, Leuconemque occidit adulterum, unde eius pietas laudata est. Partem historiae refert Strabo. [310] **Sardanapallus:**

Sardanapallus trigesimus a Nino ultimus Assyriorum rex Anchialae in Cilicia sepultus tale habet epitaphium: *Ede, bibe, lude, Cerilo hoc carmen addente, Haec habeo quae edi, quaeque exsaturata libido hausit.* Eodem igitur rogo et ipse adsumptus est et regnum, nam moriturus res preciosas in rogum coniecit. Lege de hoc Strabonem in primis Diodorum et Trogum.

Vtque Iouis Libyci: Cambyses cuius meminerunt Herodotus et Trogus cum studio euagandi Aegyptum praeter et misit qui popularentur templum locupletissimum Iouis Hammonis, qui omnes ira numinis harenarum cumulis obruti sunt. De insania ducis scribit Herodotus. Eodem genere mortis perierunt Psylli populi pugnantes aduersus Austrum. **Darei secundi:**

secutus ueram (ut arbitror) historiam, ab his dissentio qui aliter scripserunt. De Oecho intelligit, qui Dareus postea est dictus. Hic cum oppressisset septem magos qui una factione Persarum imperium obtinebant. Factus est rex, deditque fidem his, qui erant facinoris socii se non necaturum aliquem ipsorum aut ueneno, aut ferro, aut ulla ui, aut inopia alimentorum, sed noua fraude supplicii excogitata cunctos sustulit. Locum enim muniuit altis parietibus, compleuitque cinere, inde supposito tigno largo epulo eos accipiebat, ubi consopiti in congeriem illam cineris dicebant et obruebantur, auctor est Valerius de crudelitate.

[315] **Aut ut oliuifera:** Neocles Sicyoniorum rex a suis deiectus ob crudelitatem fame et frigore extinctus est. Sicyone olim Mechone dicebatur, ut Varroni placet, sed Sicyon est dicta a Sicyone rege qui illic tenuit imperium, ut placet Eusebio, in Peloponneso est clara oliuarum ubertate et <14> praestantia. Vnde Vergilius Baccam Sicyoniam appellat. Picturae initium dedit et plastices. Incolae Heben colunt uxorem Herculis, quam Diam appellant.

Acarnides: Herymas, ut alii codices habent Hermyas Acarni filius in Acarnanibus quondam obsessus captus, insutus est pelle iuueni, et ad uictorem in contemptum delatus.

Pharei: Alexander Phareus, cuius meminit Cicero in Officiis cum soli uxori fidem non haberet, nihilque suarum rerum ei committeret, mulieris insidias declinare non potuit, nam ense ab ea iugulatus est. [320] **Alebas:** Alebas pater fuit Argi, ut uidetur significari

Sophocles, qui Argum Alebadem appellat. Is cum Larissam teneret ingenti crudelitate satellites sibi fortissimos adhibuit, quibus solis tutissimus fore uidebatur, ab his tandem per

insidias obtruncatus est. Larissa multis in locis est uno nomine, in plaga Phthiotica locus pensilis, in Creta oppidum, in Peloponneso arx Argiuorum. Larissus fluuius Eleorum Argum et Dimam disternat, ibique Larissam esse Theopompus scribit. Larissa praeterea in Asia iuxta Cumam, Larissa paene inuia ad Methymnam, Larissa in agro Attico. Ad Trales praeterea Asiae est Larissa, unde Iuppiter Larisseus nomen accepit, ut Straboni placet, cum Achilles Larissaeus dicatur a Larissa Phthiotica, postremo Larissa est in finibus Haemi.

Vtque Milo: Milones quattuor fuerunt: Milo Crotoniates lacertorum robore inclitus, cuius meminerunt Diodorus in duodecimo historiarum, Strabo, et Cicero. Milo Romanus Clodii nece damnatus, et in bellis ciuibus ictu lapidis extinctus. Milo Epirota, qui hastam coniecit in Laodamiam filiam Pyrrhi, ut Trogus scribit, quae ad numina Dianae confugerat, quo piaculo uersus in insaniam intra duodecimum diem mortuus est. De hac dicentes Laodamia supra non intelleximus secuti Titum Liuium quae de Heraclia historiam scriptam reliquit, quam tradidimus. Postremo Milo fuit Pisanus, qui cum suos uariis cruciatibus afficeret, pondere lapidis uinctus in profundum demersus est. Pisam tenuerunt; praeter Milonem Oenomaus et Salmoneus. Vrbs a regione Pisa nomen accepit, ut est apud Strabonem, quem incolae Bessam uocant. Stesichorus poeta Pisam urbem negat, sed totam ait regionem dici Pisam.

[325] **In Adimantum:** Adimantus Phylesiorum rex cum Iouem nec sacrificis dignaretur, nec deum putaret se maiorem, fulmine ictus est. Alterius Adimanti meminit Plato in dialogo qui inscribitur Parmenides.

Aut ut Amastriacis: Amastris urbs est in paeninsula habens portus ex utraque parte, quam condidit Amastris Oxiartis filia uxor Dionysii tyranni Heracliensis. Hinc Dionysius Lemneus dictus est, qui expulsus a Mithridate aufugit in Achilleos dromon idest in locum quem cursum Achillis appellant, ubi a suis desertus periit omni destitutus ope. Eodem in loco est lucus Achilli sacer. Est praeterea Achilleum non procul a Troia, cuius Strabo meminit. Sed hic per terram Achilleam intelligit cursum Achillis.

Busta Thrasylli: Thrasylli tres fuerunt, ut hactenus comperi, libertus Caesaris Augusti, alter mathematicus qui Caligulam imperatorum negauit, tertius per contentionem interfectus ab Eurydamante uate, cuius morte Laryssaei ulti sunt, nam Eurydamas tractatus est curru inter busta Thrasylli in infitias. Eurydamas somniorum interpret, ut scribit Homerus, Abantem et Polyidum filios deterrebat a bello Troiano, quoniam per somnia uiderat eos interituros. Verba haec sunt Homeri. Hic Abantem ducebat et Polyidum filios cura Eurydamantis senis somniorum interpretis.

[330] **Et qui:** Hector cum bellum Troianum uiribus suis in decennium distulisset, Patroclo interfecto Achillem in furorem ultionis prouocauit, a quo uictus ter circum moenia Troiae tractus <15> est, ut pictura Vergiliana docet, et copiosius

Homeri carmen in fine Iliados, ubi Priamus senex aquilarum augurium secutus filii corpus auro redimit. Primus tyrannidem docuit, quam in Agrigentinis Siciliae exercuit. Auctor est Plinius in septimo Naturalis Historiae. Sunt qui scribant eum ante conditam urbem uixisse sexaginta quattuor annis, sed Eusebium secuti eum credimus post conditam urbem fuisse temporibus Seruii Tulli post sextum decimum annum tyrannidis a sociis resecta lingua coniectus est in taurum aeneum, quem olim Perillus struxerat ex aere Cyprio. Id enim genus ductile est, ut scribit Plinius, et facilius ignem admittit, qui admovebatur damnato clauso in uentre bouis.

[438!] **Paphio:** idest Cyprio, nam Temese urbs in Cypro habebat metalla aeris, et eiusdem nominis in Brutiis idem habebat. [459!] **Casandreus:**

Casandrea colonia in Macedonia est, quae olim Potidea dicebatur ut tyrannius a sociis cinere obrutus est, alter qui successerat Casandrus uiuus defossus in terram periit.

Hippomenia: Hippomenes Athenarum princeps fuit, cuius filia in adulterio deprehensa est a patre, ob scelus iuncta cum equo qui clausis cum alimentis careret, dentes in puellam coniecit. Adulter uero per regionem Atticam ab equis tractus discerptus est. Puella ab Ouidio dicitur Hyppomeneia ab Hyppomene patre, qui ob acerbiteriam supplicii in filiam imperio deiectus est. Eadem dicitur Limone, nam limos [λῑμός] Graece Latine significat famem, ob quam puella ab equo absumpta est. Qui scribit hanc historiam apud Latinos nondum repperi, nec apud Graecos, praeter unum Suidam, qui Hyppomene historiam perstringit.

[335] **Vtque ferox:** imprecatur laniationem corporis qualis Aiaci contigit naufrago, non eadem est annalium fides quare naufragio perierit Ajax. Alii enim scribunt hoc factum fuisse, quoniam Cassandram in templo Palladis uiolauerat. Homerus huius piaculi non meminit, licet scribat et Cassandram fuisse uirginem et Graecos ad Caphareum promontorium naufragio periisse. Causam ipse affert, quod Pallados numen Graecis omnibus infensum esset. Nec Aiaci magis, quam aliis ob uiolatum scilicet palladium Troianum. Illud tamen omnes conuenit, quod nunc Ouidius imprecatur Nauplio patre Palamedis in uindictam filii interempti fraudibus Graecorum Aiaci nauiganti nocturno tempore faces e Caphareo protulisse, ad quarum splendorem dum classis appellitur illisa scopulis submersa est. Nauplia praeterea est Argiuorum nauale non a Nauplio patre Palamedis, sed quia naues illuc nauigabant, nam nauplia illud significat. Filius autem fuit, ut antiquitas credidit, Amymones nymphae, quod fabulosum esse demonstrat Strabo.

[340] **Mens quoque:** imprecatur furorem mentis, qualis contigit Marsyae, qui tibia inuenta modulatione adeo est elatus, ut Phoebum in certamen prouocauerit, in quo superatus pellem amisit, pependitque ex platano, quam ad Domitiani usque tempora annales prodiderunt. Hunc prudentissimum fuisse scribit Diodorus

historiam secutus, quos multiplices uoces humanas mutatus eas ad tibiaram sonum produxerit, et quod nunquam uxorem duxerit. Eiusdem nominis fluuius est, qui Apameam urbem interluit ortus a Celenis colle et urbe eiusdem nominis, quamuis Plinius Celenas et Apameam idem esse putet, quod Strabo antea confutauerat.

Dryantiadae: Lycurgus Polydectem fratrem habuit, qui Lacedaemonium tenebat imperium. Eo mortuo cum accusaret, quod Carylobum Polydectae filium aliquando esset necatus, profectus est in Cretam et Aegyptum, unde reuersus leges tulit Lacedaemoniis, repperitque filium imperantem. Lycurgus praeterea rex Thraciae in fabulis est, quod dum in Bacchi contemptum uites succideret, secures in eius crura sint <16> conuersae. Sed historia tradit eum decipere uoluisse Bacchum redeuntem ex India, nam eum liberum regni aditum promississet, noctu iussit milites suos impetum facere in mulieres, et in exercitum Bacchi, quod cum deus didicisset ex Tharope, instructa acie Thraces deleuit, Lycurgum priuauit oculis, socios affixit cruci. Sed Ouidius fabulam sequitur. Hic Dryanthei filius fuit.

[345] **Vt fuit:** Hercules Oeteus dictus est ab Oeta monte, qui ab oriente a Thermopylis in sinum usque Ambracium extenditur helleboro fertilissimus. In eo enim monte arsit Hercules, uel ob tunicam uenenatam missam a Deianira, ut fabulae ferunt, uel et Eusebius tradit ob incurabilem morbum, in quem inciderat.

Generoque draconum: Athamas in furorem uersus est notissima fabula ira Iunonis, gener fuit Cadmi et Hermiones, qui in Illyricum profecti in dracones uersi sunt, unde gener draconum dictus est.

Tisamenique patri: Tisamenes tradita est hoc loco historia, quae mihi non probatur. Placet magis intelligas de filio Orestis, qui Tisamenes appellabatur, tenuitque Mycenarum imperium, ut Strabo et Eusebius testantur. Restituit Heraclidas, qui ad Ogygem usque imperium tenuerunt. Imprecatur igitur Orestis furorem patris Tisamene, nam Orestes matre Clitemnestra interfecta correptus est furore.

Caligones: Caligone uxor Aiakis Telamonii, qui armorum iudicio superatus in furorem uersus sibi mortem consciuit.

Nec tibi: Diomedes Venerem uulnerauit, ut est apud Homerum uolentem Aeneae corpus protegere. Irata Venus iniecit stimulos libidinis eius uxori Aegyale, qui cum domi mansisset ante uiri reditum nupsit Cyleboro Sthelleni filio Nauplio hortante, cuius dedecoris pudore non ausus Diomedes domum nauigare in Apuliam uenit, inde migravit in Diomedas insulas, ubi eius tumulto equus albus ab incolis mactatur.

[350] **Locris:** Hypermetra Locrensis cum fratris uiri concubitus appetere clam nocturno tempore id assecuta mane pudore affecta, ut scelus suum dissimularet ancillam necauit, quasi eam concubitu deprehendisset.

Coniuge quam Talai: Eriphyle Amphiarai uxor Talai filia, ut alii scripserunt Thelestoris, latentem maritum, ne ad bellum Thebanum iret, in quo per auguria prospexerat se periturum,

prodidit corrupta monili, quod olim Venus possederat, deprehensus maritus et in bellum proficiscens Alcmeoni filio mandauit, ut cum mortuus esset mactaret tumulo suo Eriphylem matrem, quod factum est. Homerus in carmine magico inuisam Eriphylem appellat, Maro moestam. Diodorus historiam aliter narrat.

Tyndareique gener: Tyndarus et Icarus fratres fuerunt, qui ex Laconia expulsi uenientes in Caruaniam uxores duxerunt, Tyndarus Ledam Thestii filiam, quam secum duxit domum Lacedaemonem, Icarus Polycastam filiam Lygei, unde nata est Penelope. Agamemnon gener Tyndari. Nam Clitemnestra Tyndari filia fuit, ut scribit Pausanias interfectus est ab uxore dolis Aegisti, ut Homerus in Odyssea longo carmine cecinit.

Belides: de filiabus Danaï satis supra est dictum. [355]

Byblis: Mileti filia et Cyane Caunum fratrem impudice amauit, cuius concubitus cum assequi non posset, lacrimis liquata est in fontem.

Canace: Macareum fratrem eadem turpitudine dilexit. Extant fabulae. Fuit praeterea Macareus Delphicus, qui uel solus, ut placet Straboni, uel adiuuante Oreste interfecit Pyrrhum filium Achillis.

Pelopeia: cum patre Thyeste in scio concubuit, Myrrha cum Cynara patre rege Cypriorum, quem diuitissime uixisse scribit Plinius.

Nyctimene: cum patris concubitus esset assecuta pudore in aem conuersa sui nominis luce non uolat, solaque amat tenebras. Fabula est apud Ouidium in quarto Metamorphoseos.

<17> **Tyndareique gener:** non placet prior sententia. Mihi magis probatur intelligas de Deiphobo, cui Helena nupsit filia Tyndari Hectore mortuo et prodicione maritum perdidit, ut ipse apud Vergilium conqueritur.

[360] **Quam:** Pterela Thebarum rex a Creonte necatus est prodicione Polydices filiae. Plautus necatum quidem scripsit, sed filiae prodicionem praetermisit.

Tibi Nise fuit: Pandion Athenarum rex quattuor habuit filios Nisum, Aegeum, Lycum, Palantem, regno distributo Nisus Megarense obtinuit, cuius fines latos fuisse scribit Andron, et Sophoclis carmen docet. Is obsessus a Minoe prodicione Scyllae filiae, quae Minois amore capta est, crinem fatalem amisit, rex interemptus est.

Infamemque: Tullia Tarquinii filia carpentum per ora patris interfecti agi iussit, quo scelere loco nomen dedit, nam uicus ille dictus est sceleratus, quod et Ouidii carmen in Fastis docuit: *Dictus sceleratus ab illa Vicus*.⁹³

Erat autem prope Cyprium, ut placet Varroni.

Vt iuuenes: Oenomaus Martis et Egne filius, cum ex oraculo audiisset se tunc periturum cum filia nuberet, eam petentium uxorem certamen proposuit ut secum cursu contenderent, nam celeritate Harpynnae et Psyllae equorum, quos Lycophron celebrat, et arte Myrtili aurigae freto se insuperabilem cursu existimabat. Stadium erat (ut scribit Diodorus) a Pisa ad aram Neptuni iuxta Isthmum

⁹³ Ov. Fast. 6. 609-610. (Alton).

Corinthiacum. Qui cum Oenomao certabat quattuor equorum curru ferebatur, ipse arietem Ioui immolabat, peractis sacris assequebatur praeuntem, necabatque hasta, uictum trucidabat capite hastae corpore foribus affixo, Pelops corrupto Oenomai auriga uictor eo certamine euasit, duxitque uxorem Hippodamiam. Primus in id certamen descendere ausus est Marmacas, ut scribit Pausanias.

[365] **Vt uelocem:** Atalanta insula est in Euboea, eiusdem nominis contra Atticam, eadem appellatione puella, quae quum oraculi consilio nuptias repudiaret freta pedum uelocitate procos ad certaminis cursum prouocabat. Victi necabantur, uictori promissae erant nuptiae. Hippomenes tribus pomis aureis acceptis a Venere, et iactis inter currendum eam superauit his colligendis retardam.

[370] **Vt qui tecta:** Androgeo Minois filio Athenis interfecto numinis ira sterilitas agrum Atticum inuasit, qua liberari posse Athenienses didicerunt ex oraculo si Minoem placarent, quod ut fieret, iactis sortibus septem iuuenes Athenienses singulis annis Minotauro mittebant, quem labyrinthi ambagibus clausum habebat Minos. Plutarchus ex testimoniis antiquorum scribit singulis nouenis annis septenos iuuenes fuisse decretos Minotauro ex nobilioribus. Et cum tertium exigeret tributum Theseum ipsum qui Minotaurum superauit notissima fabula. Priorem historiae partem secutus est Vergilius.

Labyrinthus: domus erat uiis temere occurrentibus inextricabilis. Hoc aedificii genus Aegyptii primi habuerunt Pethesuco rege auctore, ut alii scribunt Thithoe in sepulcrum, ut alii scripserunt, ut alii in regiam, ut plures in Solis honorem excogitatum. Daedalus uix centesimam partem illius imitatus alterum in Creta condidit. Tertium habuit Lemnos, quartum Italia.

Vt quorum: Achilles in rogum Patrocli ardentem duodecim Troianos fortissimos iugulatos coniecit, ut Homerus scribit quattuor equos. Praeterea ut duos canes uncto prius cadauere pingui ouium et boum, qui mactati sunt.

[375] **Vt quos:** Sphynx monstruosa belua est pilo fusco geminis mammis in pectore, quam sola Aethiopia mittit, ut ex historia Plinius recitauit. Vulgata autem est fabula Sphynxem monstrum iuxta Thebas hoc aenigma hospitibus proposuisse: Quis esset qui primum quattuor <18> pedibus incederet mox duobus demum tribus. Soluenti promittebat nuptias Iocastae et Thebarum regnum, nescienti soluere ex alto praecipitium denuntiabat, solus Oedipus soluens dixit esse hominem, qua interpretatione Sphynx eodem se deiecit, unde multos praecipitauerat. Pausanias uero tradit hanc fuisse filiam Notham Laii, classequae pugnassee aduersus Oedipum.

Vt quibus: Lacedaemonii legem tulerunt, ne alicui hospiti Spartae esse liceret. Quamquam legem saepenumero ab eis promulgatam Graeci dixerunt ξενηλασίαν idest hospitem eiectionem. Lemniaci multi Spartae deprehensi ex lege interfecti sunt in templo Palladis, quam appellabant Thraciam, quo scelere statua auertit

oculos. **Vt qui:** Diomedes Tyridam urbem Thraciae tenuit, ut scribit Plinius, ubi equos feros catenis deuictos aeneis corporibus humanis alebat. Eos Hercules substulit iussu Eurysthei. Eurystheus sacrauit Iunoni. Eorum genus propagatum est usque ad Alexandrum Magnum, si Diodoro credimus. [380] **Therodamanteos:** Therodamas stabula

habuit leonum in Scythia, ut alii scribunt in Numidia, quos corporibus humanis alebat, unde ipse a domandis feris nomen accepit, nam θηρίον Graece significat feram, δαμάζω domo. Vnde Therodamas, huius meminit in Epistola ex Ponto: *Non tibi Therodamas crudusque uocabitur Atreus, Quique suis hostes pabula fecit equis.*⁹⁴ Alii codices habent Therodomon, quod significat imperantem feris.

Quique: Hecate in Taurica regione templum Dianae erexit cui hospites immolabat. Haec prima aconitum uenenum inuenit crudelitatis studiosa, ex qua nominis famam quaerebat. Diodorus. **Vt quos:** Vlixes iactatus

naufragio, ut longo carmine Homeri discimus in freto Siculo sex socios amisit, quod ipse ita conqueritur apud Homerum: *mihi autem Scylla ex curua nauis socios sex eripuit, qui manibus et robore praestabant.*⁹⁵ Demum docet quanta spectacula immanitate absorpti sunt cum opem ferre non posset.

[385] **Et Laestrygonias:** Laestrygones homines comedisse testatur Plinius in septimo Naturalis Historiae. Hi fuerunt in Sicilia, quamuis Thucydides id fabulosum existimet, et in Italia quod Homeri carmen docet, ubi socium se amisisse testatur Vlixes apud Homerum, cum duos misisset una cum praecone ad loca exploranda, nam Antiphates eum deuorauit, unde cruentus dicitur a Papinio: *Littusque cruenti Antiphatae.*⁹⁶ Hi aquam hauriebant ex Artacia fonte, ut eodem loco docet Homerus, cuius meminit Tibullus: *Nobilis Atraciae gelida quos irrigat unda.*⁹⁷

Polyphemus: Polyphemus Vlixis socios absumpsit cum binos trucidaret. Homerus: *Iamque duo pariter sociorum corpora terrae Prehensa canum ritu illidit.*⁹⁸ Notum est Homeri carmen. Et nostrorum turpis menda est apud interpretem Strabonis, nam cum de Cyclopibus hoc scribat Homerus: *imperat autem unusquisque pueris suis et uxori nec mutuo ulli tenentur cura*, interpret male percipiens ita transtulit, ubi Strabo utitur testimonio horum uersuum: *Et puer et magnis de rebus iudicat*

⁹⁴ OV. *Pont.* 1. 2. 119-120. (Owen) (Kicsit eltérően: Non tibi Theromedon crudusque rogabitur Atreus / quique suis homines pabula fecit equis).

⁹⁵ HOM. *Od.* 12. 245-246. (τόφρα δέ μοι Σηύλλη γλαφυρῆς ἐκ νηὸς ἐταίρους / ἔξ ἔλεθ', οἱ χερσίν τε βίηφί τε φέρτατοι ἦσαν.).

⁹⁶ STAT. *Silv.* 1. 3. 84-85.

⁹⁷ TIB. 4. 1. 60. (Luck).

⁹⁸ HOM. *Od.* 9. 289-290. (σὺν δὲ δῶω μάρψας ὥς τε σκύλακας ποτὶ γαίῃ / κόπτ' ἐκ δ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέε, δεῦδ' ἐ γαῖαν.).

*uxor.*⁹⁹

Vt quos dux: Hannibal ut apud unum Valerium Maximum comperio pontem ex captiuorum cadaueribus in gelo fluuio construxit, ubi traiecit exercitum. De hoc crudelitate hic loquitur Ouidius.

Et uelut: Vlixes longis iactatus erroribus cum domum rediisset, offendit multos procos, qui ex proximis insulis conuenerunt ad Penelopem uxorem petendam uulgato rumore Vlixem iam mortuum esse. Fauebant nonnulli pueri domestici. Omnes adortus est Telemacho filio socio sagittis primum, ut scribit Homerus: mox armis Polybum Pysandrumque necauit. Interea Melanthius, ut Home<19>rus scribit caprarum custos, qui procis absente domino absumenda pecora apposuerat, duodecim hastas totidem clypeos et galeas attuli ex thalamo procis dimicantibus, quae arma cum Vlixes agnouisset, ita affatus est Telemachum: *An puer e nostris mulier ue penatibus atra In nos bella mouet?*¹⁰⁰

Tandem Eumaeo indicante cognouit Melanthium esse, quem complicatis asseribus, ut scribit Homerus, et imposito pondere premi iussit. Hoc supplicium ab Vlixem excogitatum cecinit. Qui Melanthium per genitalia suspensum tradiderunt, inanem speciem supplicii sunt secuti, non ueram historiam.

Icaridos: Penelopes filiae Icarum.

[390] **In caput**

domini: aduersus dominum Vlixem.

Vt iacet Aonio luctator: de Antaeo intelligit,

notum est.

Luctator: palaestrita.

Hospite Aonio: Hercule.

Antaeus: Terrae filius clarus palaestrae certamine multos necauit, nam cum pedibus terram contingeret, reddebatur ualidior a matre. Hunc domuit Hercules. Regiam habuit apud Lyxum in Libya, ut scribit Plinius, uxorem Tigennam, ut tradit Plutarchus. Antheas uero Scytharum fuit rex.

Lemnia turba: Lemniacae mulieres cum Veneris ira hircinum haberent odorem repudiatae a maritis iniuriam ultae sunt, nam reuersos e Thracia una trucidarunt nocte praeter Hypsipylem, quae Thoantem patrem seruauit. Cecinerunt hoc cum alii, tum Papinius in Thebaide.

[395] **Vt qui post:** Prasillus, ut alii codices habent Thrasillus

Busiridem docuit immolare hospites cum affirmasset nece humana pluuias impetrari posse a Ioue, primus occisus est, eandemque seruauit crudelitatem Busiris in aduentum usque Herculis, a quo domitus fuit. Eratosthenes negat ullum in Aegypto umquam Busirim fuisse, sed id ait confictum ad loci inhospitalitatem indicandam.

Vt qui: idest Thrasillus.

Sacri iniqui: in quo erat necanda uictima.

Post longum: longam siccitatem.

Elicuit: eduxit.

Frater ut Antaei: Pygmalion frater Antaei docuit immolationem hospitum, ipse demum aras sanguine imbuat exemplis, ut ipse docuit.

Vt qui: de

⁹⁹ A kérdések helye: HOM. *Od.* 9. 114-115. θεμιστεύει δέ ἕκαστος / παίδων ἢ δ' ἀλόχων, (befejezni a sort!)

¹⁰⁰ HOM. *Od.* 22. 151-152. (Τηλέμαχ', ἢ μάλα δὴ τις ἐν μεγάροις γυναικῶν / νῶϊν ἐποτρύνει πόλεμον κακόν, ἢ ἐ Μελανθεύς.).

Diomede intelligit, de quo supra, qui equos habebat, quos pascebat corporibus humanis, quem deinde Hercules equis obiecit in pabulum, quod ille in multos egerat. **Terribiles:**

feros. [400] **Viscere humano:** humanis carnibus. **Vt duo:** Nessus

Centaurus cum ad Euenum fluuium Deianiram uiolare uellet uxorem Herculis, sagitta ab Hercule interemptus est. Notum est Nasonis carmen, quod Diodori etiam monumenta testantur. **Eodem uindice:** Hercule auctore. **Dyssimanique gener:**

Dyssimanus socer fuit, ut alii scribunt Eurythi, quem Homerus scribit ab Apolline interfectum, ut alii putant, quod placet Iphicli, de quo haec est historia, et cantata ab Homero in carmine magico, et scripta a Diodoro, nec praetermissa a Propertio. Eurythus Ionem filiam uxorem dare recusauit Herculi petenti, qua iniuria commotus Hercules illius equos abegit. Iphiclus Erythi frater, cum ad eos repetendos Tiryntem uenisset, unde eum praecipitem dedit. Sunt, qui putent de Ormeno dictum, cuius filiam denegatam Astydamiā Hercules adduxit necato patre. Hoc dicitur de Ormeni nympha. **Pronepos:** Corynetus, filius Vulcani.

Reddere uitam: morte.

Vt pronepos: male sunt interpretati meo quidem iudicio, qui hoc de Hippolyto scriptum putant, nam ut ego sentio loquitur de Coryneto filio Vulcani, qui Periphitus dicebatur, ut scribit Plutarchus, ut Pausanias Periplies. Idem scribit hunc Vulcani filium fuisse Corynetus dictus, ut interpretatur Diodorus κορύνη, quod significat clauam, quam gestare solebat. Hunc primum Hercules¹⁰¹ domuit iuxta Epidaurum, quod Ouidius ita in Metamorphosi testatur: *Tellus Epidaurea per te Clauigeram uidit Vulcani occumbere prolem,*¹⁰² idest Corynetum. [405] **Scynus:** ab eodem Theseo sublatus

est, qui ut scribit Diodorus, alligata corpora curuatis arboribus in altum emittebat, unde curuabatur. Ouidius Scinim alterum putat quam senem illum, qui curuabat trabes, cui non dat nomen Plutarchus deprauata (ut sentio) dictione signidum(?) scribit hunc fuisse, ex cuius filia Perigone Theseus suscepit Menalippum. **Et Sciron:** Sciron in agro Attico porrecto transeuntibus cibo, ex pede admouentes os praecipitabat. Hunc auum Pelei et Telamonis fuisse Megarenses contendunt apud Simonidem poetam, eum domuit Theseus, unde saxa Scironia dicuntur, et Minerua Scirias, sacra item ob mortuum Scironem episcirosis.

Cum Polyphemone natus: idest Procrustes. **Natus:** Procrustes a Theseo domitus est, qui hospites hoc genere supplicii afficiebat: supposito enim lecto intendebatur corpora, quae aut mutilabantur, si maiora erant lecto, aut ui trahebantur in parem magnitudinem, si minora erant. Nomen dictum a προκρούω, idest impello. **Quique homo:** de

¹⁰¹ Hibás: Korynétost Theseus ölte meg.

¹⁰² Ov. Met. 7. 436-437.

Minotauro intelligit, quem Theseus interfecit.

Quaeque Ceres: ob mendam, quae inueterata est in omnibus ferme codicibus ridenda fabula recitata a non nullis, qui aiunt Geryonem interfectum fuisse a Theseo, et Cererem Geryonis nece laetam, quia cum haberet tria corpora nimium comederet, quod ridendum est cum sit falsum. Nos sentimus hoc scriptum esse de Cercyone Arcadico, quem iuxta Cererem Eleusinam Theseus interfecit superatum palaestra, si Plutarcho credimus. Testatur hoc alibi Naso in Metamorphosi: *Per te Cerealis Eleusin Cercyonis letum uidit.*¹⁰³ Vt legas Cercyonea non Geryonea. [410]

Qualis Achimenides: Achimenides Adamasti filius Ithacensis relictus ab Vluxe in Sicilia, cuius erat socius, uitam egit in summo squalore, uenientisque Aeneae Troiani opem implorauit, ut est apud Vergilium. Homerus cum Vlixis aduentum in Siciliam scribit, et sociorum, huius non meminit. **Qualis:** squallidus. [415] **Qualis:** Hirus

Ithacensis mendicus celebris carmine Homeri, qui scribit hunc pugnis uapulasse ab Vluxe, cum eum reuersus inuenisset in uestibulo aedium suarum, qua ex dimicatione Antinous qui inter procos Penelopes erat Vlixis uictori incognito epulas dedit. Hic in mendicitatis obiurgationem semper obiicitur. **Binominis** dicitur, quoniam Arnaeus olim est

appellatus a matre, sed dictus Hirus ab aliis a loquacitate mendicandi. Homerus: *Cara parens primis Arnaeum dixit ab annis, Ast Hirum pueri.*¹⁰⁴ Carmen est in ultimis Odysseae libris.

Quique tenent pontem: quod suspicantur nonnulli quosdam pontem tenuisse Ithacae, qui eiecti sint ab Vluxe, in quo Homeri auctoritate abutuntur. Nihil enim scribit Homerus de hoc, sed Naso intelligit de mendicis, qui in ponte sedent. Iuuenalis: *Nusquam aemilius pons,*¹⁰⁵ et apud Martialem frequenter. [420] **Fortuna:** condicio uiuendi. [417]

Filius: Triptolemus, ut ego sentio, quamuis alii Asterium scribant, quod non legi singulari et forma et pudore omnium opes et illecebras contempsit. **Frustra:** quod non

impetres. [423] **Vtque pater:** Erysichthon succisa quercu Dryadum precibus a Cerere irata tanta fame torquebatur, ut coactus sit uendere filiam, ut Graeci codices habent Taopeida, ut Latini Dryopeida uendita modo pro uirgine modo pro aliis animantibus patri alimenta diu subministrauit, sed tandem coactus est miser morsu proprios artus lacerare. Taopeis dicta est a ταώς, quod significat pauonem, et ὄψ, ὀπός aspectum. **Plenus:**

satur. **Conficiare:** consumaris. **Inextincta:** <21> insuperabilis.

¹⁰³ Ov. *Met.* 436., 439. Eredeti sorrendben: per te [...] Cercyonis letum uidit Cerealis Eleusin.

¹⁰⁴ HOM. *Od.* 18. 5-6. (Ἀρναῖος δ' ὄνομ' ἔσκε· τὸ γὰρ θέτο πότνια μήτηρ / ἐκ γενετῆς· Ἴπρον δὲ νέοι κίκλησκον ἅπαντες,).

¹⁰⁵ Ebben a formában Iuvenalisnál nem szerepel.

[425] **Tydeus:** Tydeus caput Menalippi corrodit, ut est apud Papinium in Thebaide. **Aut aliquid:** alludit ad fabulam Thyeste Atrei, a quorum mensa Sol dicitur auertisse currum.

Externati: pauentes in aliam partem. **Lycaon:** Priami filius ex Lycothoe filia Alcei. Ita apud Homerum loquitur: *Me paruum exiguo uicturum tempore mater Lycothoe genuit.*¹⁰⁶ Alter Lycaon Arcadiae rex Iouis ira in lupum est conuersus, cum mactato homine Iouem decipere uoluisset. De hoc loquitur Ouidius. Fabula orta est ex historia, nam si Cope credimus sacra Ioui Lycaeio fiebant in Arcadia hostia humana, cuius carne degustata homines in lupum uertebantur, quod de Meneto Parrhasio contigit, qui decem annis lupus in pristinam formam est reuersus.

[430] **Tantalides:** Pelops filius Tantali numinibus hospitio susceptis a patre appositus est experiente an dii essent, reliqui abstinerunt, una Ceres humerum absumpsit, quem postea reddidit eburneum diuinitas.

Tu Tereique puer: Ityn filium Terei designat patri appositum.

Absyrtus: Aeetae filius ex Caucasea nympha, ut scribit Apollonius, ex Euryclide ut Ibycus, ex Neaera ut Sophocles, ex Phaedra ut Hesiodus. Hunc Medea iram patris fugiens inter fugiendum dilaniauit, ut collecta membra sequentem patrem retardarent. Cicero Aegialeum appellatum fuisse existimabat, sed Diodorus alterum tradit Aegialeum.

[449!] **Vulnera totque feras:** de Menoetio nonnulli intelligunt, quod falsum est, nam loquitur de Osiride, qui in uiginti quattuor partes discerptus fuit. Huic mortuo sacra instituta fuerunt ab uxorem, in quibus piaculum est gladium esse. [435] **Aere Perilleo:** confecto tauro aeneo a Perillo. Qui supplicio afficiebantur clamantes ex bouis aluo suauem mittebant sonum. Supra repetita est historia.

[440] **Vt uetus:** Pelias fraudibus Medae iuueniles annos promittentis medicamentis magnis interemptus est filiabus omnibus consentientibus, praeter unam Alcestem auctore Diodoro, quae impietate abstinuit. Fuit autem Admeti socer, nam eo mortuo Iason, ut sociorum animos leniret, Euadnem illius filiam Aeneo collocauit filio Cephali, Amphilimonem Andremoni Leontei fratri, Alcestem Admeto.

Aut eques: dehiscente terra in urbe aruspices responderunt Stulionem manuum deum poscere uirum fortissimum, qui nisi daretur interitus urbis immineret. Curetius inuentus est, qui armatus eum in locum se deiecit, nomen datum est ut Curetius lacus appellaretur. Hanc historiam nostri ita profiterentur, quibus Liuius assentitur, licet Piso, Cornelius, Luctatius auctore Varrone uarios secuti annales aliter scripserint. **Atque utinam:** Cadmus primus conflare aes inuenit in uarios usus. Cadmus alter solutae orationis inuentor fuit. Cadmus praeterea in fabula Agenoris filius Thebas conditurus mactato

¹⁰⁶ Homérosnál némileg másképp: HOM. II. 21. 84-85. (ὅς με σοὶ αὐτὶς ἔδωκε· μινυνθάδιον δέ με μήτηρ / γείνατο Λαοθόη, θυγάτηρ Ἄλταο γέροντος,).

serpente dentes ex oraculi praecepto seminavit, ex quibus nati homines mutuis ceciderunt uulneribus quinque tantum superstitibus, quorum unum tantum nominavit Ovidius Echionem, Pherecydes omnes, Ideum scilicet, Echionem, Pelorum, Hyperenorem. Addit praeterea idem auctor hos dentes serpentis datos fuisse a Marte et Pallade parte dimidia Cadmo, et partem item dimidia Aeetae, quod Latini non tradiderunt. Et cum eundem Cadmum tenuisse Illyrium prodiderint, alterum fuisse Cadmum Pherecydes scribit. [445] **Battiades:** mendose

nonnulli legunt Penthides interpretantes hoc dictum de Hipponacte, cuius Strabo et Plinius meminerunt. Acron non satis perite, sed intelligendum de Callimacho oriundo a Batto, qui Apollonium Rhodium discipulum suum Silei filium, uel ut alii scribunt Ilei fratrem Medusae et Aegiales carmine <22> imprecatorio deuouit, ut supra est expositum. [450]

Deque uiro: Atys Cybeles concubitum fugiens genitalia sibi amputauit. [455]

Inque pecus: Atalanta superata ab Hippomene cursu, uersa est in leaenam marito in leonem conuerso, cum in Cybelis templo amoris impatiens Hippomenes cum puella rem habuisset.

Solaque: Limone filia Hippomenes adulterio deprehensa alligata equo a patre absumpta est, ut supra est dictum. [460] **Abantiades:** male legerunt, qui hoc putant dictum de

Creto, ut de Phineo fratre Acrisii, nam designat Perseum nepotem Abantis, qui cum Danae matre in urnam ab Acrisio impositus est commissus mari undis delatus est in Seryphon insulam, et inuentus a Dycte piscatore, cuius unus Papinius apud nos meminit: *Fluctiuagus uolucrum connibat(?) Persea Dycitis*.¹⁰⁷ Educatus in insula a Polydecte rege missus in aperta capitis discrimina, ut Hyginus docet, et Strabo, et interpres Apollonii, uictor reuersus in Seryphon incolas in lapides conuertit ostenso Gorgonis capite. **Lyrnesius heros:**

Configunt fabulam nonnulli nec ueram, nec loco accommodatam. Loquitur enim de Telepho, qui Lyrnesius dictus est, quoniam Lyrnesum et Pedasum urbes tenuit imperio. Is cum Auge matre in urnam impositus, ut Euripides et Strabo scribunt, ad hostia Caici fluminis delatus est, ubi imperii heres relictus est a Theutrante. **Quam Theodotus:** Quicquid ab aliis

hoc loco traditum est, nondum comperi. Illud unum inuenio Theodotum Bactrianorum regem ab Arsace rege Parthorum fuisse mactatum. [465] **Abdera:** urbs Thraciae initio

anni hominem deuouet pro salute communi, obruitque lapidibus. **Vt satus:** Prester

Hippomene filius cum deos detestaretur ob patrem deiectum imperio, fulmine ictus cecidit.

Dosithoes: Atrax cum filiam Dosithoem a Ioue complexam prodidisset, fulmine extinctus est.

Vt soror: Semele soror Autonoës luce Iouis quam decepta impetrauit extincta est.

Porphyrio: filius Sisyphei, quod unus Lycophron scribit, cum Hyginus tradat Glaucum tantum

¹⁰⁷ STAT. *Silv.* 2. 1. 95. (de itt: fluctiuagus volucrum comebat Persea Dictys.).

Sisyphi filium fuisse impietatem paternam secutus in deos, fulmine ictus est. **Est**

matertera: quoniam mater Ops huius mater Maiæ soror fuit. [470] **Vt temere:**

Phaethon impetrato curru a patre Phoebō notissima fabula radiis cum male regeret combustus est.

Salmoneus, ut ferus Aeoli filius. Vt scribit Diodorus ex Alodice genuit Tyro formosissimam, quam amatam fuisse a Neptuno scribunt Homerus et Strabo, et Propertius: *Vobiscum candida Tyro.*¹⁰⁸

Et sanguine: Menius Lycaonis filius conflagrante domo paterna et Lycaone patre in lupum uerso cum Iouem detestaretur, fulmine ictus periit.

Vt Macedo: Macedon nomen Macedoniae dedit cum uiro combusta eadem flamma.

[475] **Praedaque sis:** Imprecatur laniationem a canibus qualis contigit Thraso puero in Delo. Thrasmus autem puer Dianae dilectus a canibus discerptus est. Phoebi autem ira immissa est pestilentia, qua ut Deliaci liberarentur ex oraculo canes eiecerunt, quam historiam paucis uerbis designauit Strabo cum ait: Canes in Delo alere religiosum est. Legatur Thraso raptō ante diem, hoc est immatura aetate, non autem ut alii interpretantur Delos non adeunda ante diem, quod scilicet Thrasmus templum ante lucem uoluerit ingredi, quod ridendum est.

Quique: Actaeon notissima fabula discerptus est a canibus. Probi sententiam non laudo, qui scribit in bucolicon Vergilii Aracynthus Actaeum dictum esse ab Actaeone, nam Actaeus dicitur quod fines Atticae attingat, uel littoralis, nam prominet.

Quique Croto: Duo Lini fuerunt, uterque poeta antiquior Amphimari, ut alii scribunt Mercurii et Vrania filius, Calcidemis sagitta Apollinis et Sal²³macis filiae Crotopi filius a canibus est discerptus; Crotopiades dicitur, quod nepos sit Crotopi. Pausanias uero ita scribit: Psamathe inquit Crotopi regis Argiuorum filia filium ex Apolline peperit, quem canes Crotopi a pascuis redeuntis laniant. Iratus Appollo monstrum immisit nomine Poenam. Haec infantes ab uberibus rapiebat et necabat. Coroebus eam sustulit. Phoebus immisit pestem. Coroebus tripodem ad oraculum detulit. Denique eo mortuo Megaris monumentum erectum est οὐ ἐπίθημα κόροιβος φονεύων τὴν ποιήν.

Neue: Eurydice uxor filii Orphei Oeagri et Calliopes serpentis dente icta mortua est.

[480] **Quam puer:** Opheltis filius Lycurgi regis nemorum, qui postea Archemorus est dictus dum parum diligenter ab Hypsipyle nutrice custodiretur, serpentis morsu extinctus est.

Quam qui: Laocoon immisso telo in equum Troianum ligneum serpentis morsu cecidit. Notum est carmen Vergilianum, et Plinius refert pictum.

Neue: Elpenor Vlixis socius cum madidus ageret apud Circe, scalarum casu occubuit. Longum extat de hoc Homeri carmen, quod autem aut in suem fuerit conuersus, aut se de turri deiecerit, fictum est nulla auctoritate.

[485] **Tamquam**

¹⁰⁸ PROP. 2. 28. 51.

Thiodamas: Hoc loco parum diligenter exposito a nonnullis in unam historiae speciem fingitur. Fuit autem Thiodamas, ut docet interpretes Apollonii, Dryopum populorum rex, a quo cum Hylus Herculis filius cibum petiisset Hercule illac inter faciente, illeque negasset, iratus Hercules Thiodamantis boues mactatos sibi apposuit et suis. Quam iniuriam cum Thiodamas ulcisci uellet educta Dryopum manu in Herculem impetum fecit, qua in pugna tanto discrimine laborauit, ut Deianirae uxoris auxilium petere coactus sit, uulnusque acceperit in mamilla, mox Dryopes domitos et fusos in Trachiniam coloniam duxerit, rapto tunc Hyla Thiodamantis filio formae praestantia captus, idem Thiodamantides dicitur a patre Thiodamante.

Dryops: hic pro populo accipitur Dryops, alioquin teste Aristotele ex Arcadia nomen Dryopiae.

Cacus: Vulcanis filius ab Hercule domitus in monte Auentino ob armenta Herculis subrepta. Notum est Vergilii carmen. Diodorus uero hunc Lacinium nominat.

Quam qui dona: Lycas uenenatam tunicam Herculi attulit, a quo in mare Euboicum deiectus est.

[490] **Vel de:** Theobrotus, cuius nominis ignorantia alii interpretes nouam confixerunt fabulam, cum Platonis opus de animorum immortalitate legisset, ex Ambraciae patriae suae promontorio immortalitatis studio sese proiecit, auctores sunt Cicero in Tusculanis Quaestionibus, Callimachus nobili epigrammate, et Lactantius.

Vt qui Theseae: Aegeus Thesei pater cum reuertentis filii uela nigra ex arce prospexisset mortuum putauit, doloreque sese praecipitauit ex alto. Ab hoc mare Aegeum nonnulli dictum putant a Plinio discedentes, qui hanc appellationem deducit a quibusdam insulis, quae in medio Aegeo mari surgentes formam caprinam conficiunt, nam Aegeum caprinum significant.

Iliaca: Astyanactem Hectoris filium Vlixes ex turri praecipitauit ardente Troia. Extat de hoc carmen in Metamorphosi.

[495] **Nutrix:** Ino Semeles soror cum Athamantis uiri furorem fugeret e scopulo se demisit in mare. Haec nutriuit Bacchum. Papinius: *Quid te post cineres deceptaque funera matris, Tutius Ino reptantem pectore Bacche.*¹⁰⁹

Vt cui causa: Perdix Daedali nepos ex sorore cum serram et circinum ingenio suo adinuenisset, Daedali inuidia deiectus ex turri in auem sui nominis est conuersus. Plinius tamen in septimo serram a Daedalo inuentam fuisse affirmat.

Lydia: Mars Ilicen Ibici Lydii filiam amauit, quae tuta Dianae auxilio dum amores Martis contemnit, diris imprecationibus in furorem acta se demisit e scopulo.

Feta: Paphagus Ambraciae rex cum incidisset in leaenam catulis stipatam in hortis suis, ab ea est dilaniatus.

[500] **Quodque:** Lycurgus Butem fratrem habuit auctore Diodoro, eiusdem nominis filius, quem ex arbore detractum aper lacerauit.

Idmonaque:

¹⁰⁹ STAT. *Silv.* 2. 1. 97-98.

Id<24>mon auctore Apollonio, cum in argonauticam expeditionem ultimus uenisset. Sciebat enim uates spinea periturum, in Bithynia ab apro est discerptus. **Isque uel:** Thoas ut

nonnulli sentiunt, ut Diodorus autem tradidit, quidam ignoto nomine in agro Possidoniatarum in regionem Andriegathia cum uenatione excelleret, captarumque ferarum capita et pedes Dianae uouisset, capto ingenti apro solum caput arbori appendit dea contempta. Mox cum eodem loco dormiret meridiano aestu solutum apri caput dormientis os oppressit.

[505] **Atque idem:** Atys et Naucly pinei pomi casu dormientes in uenatione obruti sunt.

Si tua: socii Minois regis interfecti in Sicilia iniuriam ulciscetes quicumque ex Sicilia in Cretam nauigant interficiebant. **Lapsuram:** Alcidice Alebe Larissei filia cum uiro Lycoride eadem domus ruina obruta est.

[510] **Vtque:** Euenus ut apud unum Homerum reperio Eustachio interprete, quum Marpissam filiam pulcherrimam haberet eam poscentes in uxorem in certamen curule prouocabat. Eorum qui uicti essent capita foribus affigebat, ut reliquos a contentione deterreret. Idas autem, qui Apharei filius ferebatur, cum esset Neptuni acceptis a patre equis uelocissimis Euenum superauit, Marpissamque filiam abduxit uxorem. **Euenus** autem prae dolore se in Lycoribam Aetoliae fluuium demersit, cui dedit nomen, nam ex illo appellatus est Euenus.

Vel Tiberi: Tiberis a Tiberino rege immerso nomen accepit uulgata historia. [515] **Quodque:** Brotheus

Vulcani et Mineruae filius ob deformitatem oris contemptus se in pyram ardentem coniecit, alio nomine Erichthonius dicebatur ab Homero Brotheus, ut scribit Eusebius.

Inclusus: Cherilus rerum Alexandri malus scriptor, inedia mori est coactus a rege ut aiunt.

Vtque repertori: Archilochus cum Lycambem iambico carmine inuento ad laqueum compulisset, ab illius domesticis necatus est. [520] **Vt parum:** Aristo cum laudes

Athenarum ab oratoribus editas libris qui Panathenaici inscribuntur carmine insectaret, inedia est extinctus publico decreto. Pausanias uero in sexto Historiarum scribit Anaximenem librum edidisse in Athenienses, Lacedaemonios et Thebanos sub Theopompi nomine, et illius falso censi uersus qui in Alexandrum sunt.

Vtue lyrae: Aristo alter cum in Menechei ciuis fortissimi robur scripsisset ea tragoedia, quae inscribitur Menechmus, cuius testimonio Plutarchus utitur, communi Atheniensium decreto eiectus est. [525] **Vtque**

Agamemnonio: Orestes furore liberatus serpentis morsu extinctus est tradito Mycenarum imperio Thisamene filio.

Sit tibi: Eupolis ueteris comoediae scriptor apud Graecos, quo in genere Aristophanis scripta leguntur, ducta uxore primiciali nocte mortuus inuentus est una cum puella. **Vtque:** Lycophron poeta Graecus libellum Troianum carmine

iambico complexus mira obscuritate siluam fabularum paene omnium, quae apud Graecos

extant, continent. Laudatur pater a Papinio in ultimo Siluarum, quod Lycophronis obscuritatem et umbras explicaret, cum de antiquorum poetarum principatu certaret, sagitta ab aduersario ictus occidit, ut hic ait Ouidius.

[530] **Aut lacer:** Pentheus a furente matre discerptus, nomen a luctu est sortitus, nam πένθος significat luctum. Autonoes filius Cadmum habet auum, qui in anguem fuit conuersus, quamuis Pherecydes aliter scriptum reliquerit, ut proposuimus.

Perque feros: Dirce Lyci Thebarum regis uxor cum Antiope, quam Lycus ob suspicionem concubitus repudiauerat in carcere detrudendam suasisset mortuo Lyco. Zethus et Amphion nati ex Antiope eam reuinctam taurorum siluestrium caudis in ultionem maternam dilaniarunt ad eum locum, qui fontis Dircae a Dirce nomen accepit. Tauros illos fuisse feros scribit Hermodorus auctore interprete Apollonii, et Propertius: *Sub trucis ora bouis.*¹¹⁰

[535] **Quodque suae:** Philomela uulgatissima fabula dum Tereo obsecuta timetur ne scelus prodat linguam amittit.

Cognitor: Cynaras cum Myrrhae filiae incesto se pollutum deprehendisset, eam in Arabiam usque stricto ense <25> secutus est, ubi illa in arborem sui nominis conuersa inter Arabiae odorama numeratur.

Inque suis: Achaeus Xuthi filius, ut scribit Strabo, necatis parentibus per imprudentiam in Laconiam aufugit. uatem autem Achaeum hic intellige Homerum, qui dum infans educatus ab apibus Melissigenes est dictus, hoc est proles apum, sed oculos ea educatione amisit uenenatis apum aculeis, ex quo dictus est Homerus, quod significant caecum. Scribunt tamen Herodotus et Plutarchus Melissigenes fuisse appellatum, quod ad Meletem fluuium sit natus, caecitatemque ad alias referunt causas.

[540] **Fixus et:** Prometheus, cuius frater Epimetheus filiam habuit Pyrrham, in Caucaso monte aquila cor exedente cruciatur.

Vt puer: Arpyages filium absumpsit, quod Thyeste prius contingerat. Hoc magis placet, quam ut intelligas Arpyagem fuisse filium Thyeste, cum Tantalum legamus.

[545] **Trunca:** Mamertes ut scripserunt quidam Myceruus Sysaponis Corinthii frater cum fratris filium imperii cupiditate necasset, a Sysapone membratim est laceratus. Haec tamen fabula mihi incerto auctore tradita uidetur.

Vtque: Theocritus poeta Syracusanus ex Sicilia carmine bucolico Vergilio antepositus ob magnitudinem linguae Doricae, quae pastoralis sermoni aptissima est, unde ipse totus constat, uitam laqueo finiuit, ut hic ait.

Nudaue: Marsyas uictus a Phoebos pelle exutus nomen fluuiio dedit, de quo supra.

[550] **Saxiferae:** Perseus in Aethiopia liberata Andromeda uinculis Nileos Cephelos (erant autem populi, qui Phineo parebant) prolato Medusae capite in saxa uertit.

Potniadum: Glaucus ad Antedonem Boetiae in

¹¹⁰ PROP. 3. 15. 38.

balaenam conuersus est. Glaucus praeterea furore equarum dilaceratus est inter Potniam et Dircem fontes, ut scribit Strabo, unde equae Potniades dictae sunt. [555] Glaucus demum uenenato melle ab hospite Cretensi extinctus est.

Sollicitoque tibi: Socrates damnatus iniusto crimine missum uenenum publico Atheniensium decreto constantissimo ore hausit, cum prius de animorum immortalitate disputasset, ex quo sermone Plato dialogum confecit.

Nec tibi: Haemon cum Rhodopem filiam pro uxorem habuisset, perpetua temporum infamia ira numinum in monte obduruit una cum Rhodope filia, non placet quod alii de Laodamia scribunt. Apollodorus uero in eo libro qui inscribitur Bibliotheca scribit Haemonem amasse Antigone, ad cuius rogum ense latus sibi transfixit prae dolore, inde tragoedia scripta uariata non nihil historia ab Euripide et Sophocle. De hoc nunc loquitur, et nos in commentariis Propertii scripsimus.

[560] **Vtque:** Macareus insigni dedecore notus est ob concubitum Canaces sororis, eadem turpitudine Ibidi imprecatur.

Hectoreus: Astyanacta ex turri spectato incendio urbis et suorum interitu Vlixes deiecit.

Sanguine: Adonis filius Cynarae et Myrrhae ab apro est dilaniatus a uo genitore, nam pater matris eius auus fuit pater. Fabula apud Ouidium.

[565] **Ossibus:** Vlixes non satis certam mortem habet, cum Homeri carmen ad reditum tantum progrediatur a Troia omitta Vlixis morte. Traditum tamen est eum fuisse interfectum a Telegono, quem ex Circe suscepit, acerbissimo uulnere. Theopompus auctore interprete Lycophronis scribit Vlixem offensum turpitudine domestica rediisse ad Circe a Telemacho fuisse necatum. Telemachum uero a Cassyphone in ultionem matris, quo tempore natum affirmat Telegonum.

Vtque loquax: Agenor lapsu equi inserta ori manu extinctus est.

Aut ut: Anaxarchum ob ueteres iniurias Anacreon Cyprius in pila contendit iussit, alii scribunt a colonis necatum Anaxarchum, sed placet prior sententia, cuius assertor est Laertius Diogenes.

[570] **Vtque patrem:** Phoebus Leucotheam Orchami filiam amauit, quam pater indignatus defodit in terram. Phoebus in ultionem puellae dilectae Orchamum radiis solaribus exussit.

Inque tuos: Coroeus primus uictor in Olympiaco certamine, ut scribit Strabo, et Eusebius affirmat. Coroeus item captus amore Cassandrae ad Troiam uenit, in quo Vergilius ab Homero <26> discessit, nam ille scribit Otrioneum Cebesium Cassandrae amore captum. Coroeus demum monstrum in totam Peloponnesum missum superauit.

[575] **Vtque nepos:** Hippolytus Thesei filius Aetrae nepos, quae mater erat Thesei, uulgate interitu supplicio disceptus ab equis, ut Polydorus a Polymnestore Thraciae rege uiolato hospitii iure necatus est cupiditate auri, quod habebat.

Vtque ferunt: Amassytho Niobes et Amphionis filius cum linguae maternae procacitatem filii luerent, paenultimus ipse extinctus

est, ut est apud Ovidium in Metamorphosis; duodecimos fuisse filios Propertius cecinit, Ovidius septimo, de numero eorum plura Gellius. [580] **Addit:** tenuerunt Amphion coniunx Niobes mortuis filiis sibi mortem consciuit carus arte musicae, nam citharam primus inuenit, quamuis alii Orpheo, alii Lino eam tribuat, auctore Plinio. **Vtque soror:** Niobe amissis filiis in saxum Sipylum dolore commutata est, et laesus Battus ob furtum Mercurii proditum qui boues abegerat in Messeniis in saxum est conuersus. [585] **Quo puer:** Hyacinthus a Phoebus dilectus in ludo disci ab eo est extinctus per imprudentiam. **Si qua:** Leander cum ad Hero puellam freto Sestiaco nocturno tempore nataret submersus est. **Comicus:** Menander comoediae apud Graecos auctor praestantissimus, dum in fluuio perexiguo nataret submersus est, ut quidam hic intelligunt. [590] **Contacta:** Palinurus Troianae classis gubernator somno deceptus in mare decedit, et cum triduo enatasset, in littore a Veliensibus est necatus, quod apud Vergilium conqueritur. **Vtque:** Euripides, quod male interpretati sunt de Lino cum apud Archelaum regem coenasset, domumque reuerteretur, a canibus est discerptus, tragici carminis praestantia nobilissimus, nam illius tragoediae cum Sopocle certant, at Empedocles philosophicam rationem carmine complexus Siciliam patriam nobilitauit, nam cum Lucretius eiusdem carminis studio apud nos tenerentur, nihil Empedocle nobilius in Sicilia fuisse affirmat, cum autem nouo mortis genere immortalitatem optaret, in Aetnam ardentem se coniecit. [595] **Strymoniae:** mulieres Thraciae Orpheum laniant. Multos autem fuisse Orpheos in commentariis Silii tradidimus, et de huius interitu uaria scribit Pausanias, quae recitabimus alibi. **Natus:** Meleager ob duos auunculos in apri uenatione necatos in Atalante gratiam absumptus est Althea matre stipitem igni subiiciente, quem stipitem fatalem habebat, acceperat enim Meleagrum filium tam diu in humanis futurum, quam stipes ille seruaretur. [600] **Vt noua:** Iason ab expeditione argonautica reuertens susceptus hospitio a Creonte eius filiam Creusam, ut Diodorus et Pausanias scribunt, ut alii Glaucam, uxorem ducit contempta Medea, quae ut iniuriam ulcisceretur naptem(?) genus bituminis attulit sponte in corona, quae eo liquore tincta remotissimum ignem ab aris sacrorum attraxit immisso incendio domui et domesticis omnibus. Alii aliter rem gestam tradunt, sed haec a Plinio in Historia probantur. **Vt cruor:** tunica uenenata membra Herculis correpta sunt magno cruciatu, quam missam a Deianira Lycas attulerat, ut supra est dictum. [605] **Quem sua:** Butes Lycurgi filius ob patrem sublatum a Baccho eius numinis sacerdotes omnes necauit uariis et acerbissimis suppliciis. **Vtque Milo:** Milones complures fuisse supra est traditum, inter quos Crotoniates nobilissimus fuit robore

lacterorum, quibus fretus cum lignum semifixum in silua errans inuenisset, conatus est manibus diducere, sed cuneis exeuntibus comprehensis eius manibus in medio conatu substitit praeda feris. Meminerunt Cicero et Diodorus.

Muneribus: Icarus Erigones pater cum Atticae colonos uini usum docuisset, illi inusitato liquore ebrii uenenum datum sibi arbitantes eum necauit uno impetu, cuius morte audita Erigone filia laqueo uitam finiuit. Notissima fabulosa est historia, sed ab Hygino in primis compluribus uersibus tradita. [610] **Obstrictus:** tantum erat laudis bellicae studium apud Lacedaemonios, ut matres filiis in aciem prodeuntibus scuta porrigentes haec diceret: petite in his aut uictores aut mortui. Eurysthenes cum male pugnasset, domum sempiterno dedecore affecit, qua de causa mater <27> indignata eum clausum inedia perire coegit. [615] **Illius exemplo:**

Agamemnon mactata Iphianassa filia secundos uentos impetrauit a Diana, cuius indignatione Neptunus mare infestum reddiderat Graecis, sed cum eo sacrificio cerua pro filia supposita fuisset, dati quidem fuerunt in praesens optati uenti, sed Diana offensae non immemor effecisse dicitur, ut a Clytaemnestra uxore Agamemnon interficeretur. Placet magis legas Mineruae, et intelligas de Aiace Oilei, qui ob uiolatam Cassandram in templo Palladis ira a se naufragium fecit, ut a me est dictum ex sententia et Homeri et Strabonis.

Naupliadae: Palamedes crimine ficto ab Vlixē, quod aurum a Priamo in Graecorum proditorem accepisset, lapidibus obrutus est.

Aethalon: Aethalus ab Isidis sacerdote hospite necatus est. Iratum numen signa dedit futuri mali in Aegyptios omnes, quod ut declinarent, instituerunt ne quis ex eius familia, qui Aethalon hospitem necasset in Aegypto esset, aut ullo tempore sacerdotii dignitatem attingeret. Certae quidem leges erant, quibus sacerdotia dari possent, ut scribit Iosephus.

[620] **Vtque:** Melanthus. Potes intelligere de custode caprarum Vlixis, sed placet intelligas de Codro, qui Melanthei filius fuit, ut Strabo scribit, et patrem necauit deprehensus ab Atheniensibus ad supplicium matre indicante, qua una conscia latebat. [625] **Qualis:** Dolonem a Troianis missum in

Graecorum castra exploranda captum Vlixes et Diomedes tota nocte in quaestione habuerunt sciscitantes, quid apud Troianos ageretur. Is autem uenerat ut equos Achilles adduceret, quos promiserat Troianis, sed noctem illam egit insomnem magno metu, talem imprecatur Ibidi.

Nec tu quam: Rhesus Thraciae rex equos albos Troianis adducebat, qui si pabula Troiae gustasset, in fatis erat Pergama capi non posse, sed ipse cum comitibus a Graecis interfectus est cum noctem ageret magno metu.

Quam quos: Nisus et Euryalus in castris Turni Ramnetem trucidarunt dormientem una cum multis aliis.

[630] **Clytiadae:** Alcibiades cum in Phrygia ab Atheniensibus exularet immissis percussoribus publico decreto

in cubiculo crematus est. Fuit autem Clytiae filius, potes et Clytiadem intelligere filium. Clytiae puellae dilectae a Sole, qui radiis Phoebi exustus est. **Vtque Remo:** Remus

cum praeter fratris edictum muros Romae inchoatos transcenderet, a Fabio celere necatus est. Celer autem officii nomen est, nam Romulus satellites suos celeres appellauit, auctores sunt Plutarchus, Liuius, et Dionysius.

Laudat Papinius patrem quod per tenebras Lycophronis poetae sine errore incederet. Ego in tam obscuro Ouidii opere interpretando tantam laudem nec agnosco nec mihi assumo, ut in tam reconditis locis aliquando non offenderim, qui et ea doctrina non sum, qua Papinii patrem fuisse credimus, atque utinam uel mediocri essem, et opus habui interpretandum, in quo poeta obscuritatem non solum admittit ut ille, sed affectauit, ut nemo praeter Callimachum, quo obscurior per aemulationem esse contendit, id quod initio diximus Lycophronis carmen legimus saepe, in quo argumento quidem Ouidio grandior, sed uerbis apertior nobis uidetur, et Tzetzi sane qui illum interpretatur in tanta praesertim librorum copia non tam per coniecturam fabulae apud illum indagandae fuerunt, quam colligendae a diuersis auctoribus scriptae. Mihi uero saepe uix uno uerbo designatae occurrebant, ut primum quod si uellet coniiciendum fuerit, tamen quid afferre possemus elaborandum. Breuitatem in primis sum secutus, uel quod opus quoque breue esset, uel quod eius generis sunt, quae recitauimus, ut capite iis adumbrato reliquum corpus coloribus quos indicauius facile deduci posset. Opusculi initio ingenue fassus sum, quos habeam auctores, siqua praeterea alii inuenerint in communem afferrent utilitatem. Nos commentarios in Iuuenalem, quos uiro principi indicauius cum reliquo opere librariis nuper tradidimus imprimendos. Vbi quid scripserim, quid effecerim, aliorum erit iudicium. Ea certe fore confido, quae duo quinquagenarii homines quorum uterque industriae nostrae uel inuidet uel pia aduersatur ab eo qui uigesimum nonum nondum compleuit annum discere malint quam ignorare. Vale Falco, et me ama.

Domitii Calderini Veronensis Commentarii In Ibin Ouidii ad Falconem Sinibaldum Ciuem Romanum, aerariique apostolici Custodem. Editi et impressi sunt Romae arte acerrimo ingenio diligentissimorum Impressorum Georgii Sachsel de Reichenhal et Bartholomei

Golsch de Hohenbart clericorum Anno Domini MCCCCLXXIII. die uero VII. mensis Septembris sedente Sixto IIII. Pontifice Maximo anno eius quarto.

Ioannis Aloisii Tuscani

Quantum Roma tibi studiorum Sedula mater,
Docta pius debet oia quisquis amat?
Dum tua barbaricum tenuisti in uiscera ferrum,
Ostrogothos: Vnnos passa gothosque duces.
Seminecis iacuit: nullo curante relictis,
Pluribus aduersis. lingua latina diu.
Pro dolor! ex illo quanti periere labores,
Et data sunt flammis quod monumenta uirum.
Sed mox ut Niueae redierunt saecula pacis,
Laetaque depulso Marte quiescit humus.
Prisca renascuntur: fecundo copia cornu,
Ingenii largas undique fundit opes.
Das uates: das doctiloquos: das arte disertos,
Vnaque doctrinae das genus omne probae.
Et nequid meriti desit: pia munera libros.
Artifici pressos spargis ubique manu.
Te deus Incolumen auspiciis conseruet et annis,
Stetque tui felix nominis Eloquium.

2. Vita Calderini

a.) Vita

Domizio Calderini 1446 elején született a Garda-tó keleti partján fekvő Torri del Benacóban. Apja, Antonio Calderini jegyző volt, akinek a közeli nagyvárosban, Veronában is volt háza; így a fiatal Domizio itt kezdte meg klasszikus tanulmányait Antonio Brognanigonál (Antonius Broianicus). Később Velencében tanult tovább: Benedetto Brugnoli tanítványa lett még annak a San Marco iskolába való kinevezését (1466. június 1) megelőző időszakban. Ez idő alatt feltehetően neki magának is voltak diákjai, akiket elemi ismeretekre tanított.

1466-67 táján Rómába utazott, ahol titkári állást kapott a Bessarion-családnál. E családhoz való bekerülésének időszakában lángolt fel újra és utoljára az a tudományos világot foglalkoztató vita, hogy a platonizmust vagy az arisztotelianizmust mint tudományos rendszert illeti-e meg az elsőbbség (e vita kezdete 1439-re tehető). Giorgio da Trebizond platonizmus elleni bírálatát azonban Bessarion és a körülötte csoportosuló értelmiség sikeresen elhárította. Később Trebizond ügyét folytatta fia, Andrea, aki összeállított egy gyűjteményt *Contra Platonem ex doctorum auctoritate* címmel. Erre válaszul maga Calderini írt 1470-ben egy gúnyiratot Cicero Catilina elleni beszédeinek mintájára. Formáját tekintve ez Treviso püspökének, Francesco Barozzinak címzett levél volt. Calderini abban a szilárd meggyőződésben, hogy a munkát az apa írta, élesen támadta Giorgio da Trebizondot. A levél csak egy befejezetlen másolatban maradt ránk, címe: *Refutatio deliramentorum Georgii Trapezuntii*. Calderini római humanistákkal (Filippo Buonaccorsi, Lucio Fazini, Elio Marchese, Pomponio Leto, Niccolò Perotti) való kapcsolatáról már a korai évektől kezdve vannak bizonyítékaink.

Azt követően, hogy Francesco Della Rovere-t 1471. augusztus 20-án IV. Sixtus néven pápává választották, Calderini apostoli titkári hivatalt nyert. A kezdetben csak ideiglenes hivatalt minden bizonnyal Bessarion közbenjárására sikerült megszereznie. A kinevezési levél Calerini-re mint *clericus Veronensis*-re utal, amiből arra lehet következtetni, hogy többekhez hasonlóan hasznosnak és egy kényelmesebb útnak ítélte azt, hogy felvegye a kisebb rendeket a pápai adminisztrációban való előmenetele érdekében. Valamivel később 1474. június 27-én kapta meg teljes jogkörrel a titkári hivatalt, annak minden előjogával együtt, feltételezhetően

Giuliano Della Rovere-nek közbenjárására, akivel jó barátságban állt. Ezt a tisztséget egészen haláláig megtartotta.

1472-ben Calderini elkíserte Bessariont Franciaországba (április 20-án hagyták el Rómát). Bessarion a hazaút során Ravennában elhunyt, 1472. november 18-án, de Calderini továbbra is a politikai hatalom és irányítás közelében maradt: ott találjuk őt a Pietro Riario bíborosnak, IV. Sixtus unokaöccsének közelében csoportosuló humanisták körében. Ebből az időszakból ismertek főként dicsőítő tárgyú költeményei, ezeken kívül pedig egy epigrammagyűjtemény is, amely a Herkules-mítosz köréből meríti tárgyát.

Pietro Riario halála után (1474. január 5.) Calderini a pápa egy másik unokaöccséhez utazott, Giuliano Della Rovere-hez, aki később II. Iulius néven szintén pápa lett. Amikor Giovanni Della Rovere, Giuliano egyik testvére elnyerte Róma város prefektusi tisztségét, Calderinit bízták meg azzal, hogy írjon a tiszteletére egy dicsőítő költeményt. A panegyricust Calderini 1475. december 18-án mondta el. A következő évben elkíserte Giulianót Franciaországba, és feltehetőleg ott is maradt ugyanazon év szeptemberéig. Utazásáról írt egy beszámolót is, amelynek az eleje maradt fenn.

Calderini udvari tevékenységével párhuzamosan meglehetősen figyelemreméltó tudományos tevékenységet is folytatott. Tekintélyes tudása miatt II. Pál felkérte, hogy nyilvános egyetemi előadóként vállaljon állást Rómában. Minden valószínűség szerint az 1470-71-es egyetemi évben kezdett el tanítani. Tanítványai között találjuk többek között Aldo Manuziót, Marcantonio Sabellicót, Pietro Marsit, és Partenio Minucio Pallinit. Bizonyos dokumentatív jellegű feljegyzések arról tanúskodnak, hogy Calderini az 1472-73-as évben a görög nyelv professzora volt, a következő évben pedig rétorikát tanított. Erről Calderini saját írásaiból némileg több információ nyerhető. Cicero (az első kurzust még 1473 ősze előtt tarthatta, de vannak későbbiről is feljegyzések a *De oratore* és a *De officiis* című művekkel kapcsolatban) és Ovidius (*Ibis*, 1474 szeptembere előtt) mellett olvasta Martialist (1472 tavaszán vagy korábban), Iuvenalist (1473/74), Silius Italicust (1473 tavaszán) Statiust (*Silvae*, 1473 ősze előtt) és Quintilianust is (1475 őszen).

Martialisszal kapcsolatos előadásaiban Calderini élesen szembefordult Niccolò Perottival. Martialisszal kapcsolatos egyetemi előadásait valószínűleg még 1472-es Franciaországba való utazása előtt tartotta. Ugyanis azt állítja, hogy Perotti ellene indított támadásait már akkor megkezdte, amikor Bessarion még élt. Ha azonban Calderini kritizálta Perottit egyetemi előadásai során (amint ezt későbbi kommentárjaiban is tette), aligha lephette meg, hogy Perotti (maga is szerzője lévén egy terjedelmes Martialis-kommentárnak)

nyilvánosan vágott neki vissza. Egy Pomponius Letónak címzett levelében (1473 tavasza) támadja Calderini Martialisszal kapcsolatos szövegértelmezéseit. Utóbbi erre ellentámadásba lendült: megírta az *Apologia in Nicolaum Perottum* című iratot (1473. szeptemberében, hozzákapcsolva a Martialis-kommentár tisztelet-kéziratához) A nyomtatott változatban, 1474. március 22-én, nem nevezte már meg, hogy ki ellen is írta. E munkát manapság „*Defensio cum recriminatione...*” néven szokták emlegetni. Ám a Martialis-kommentár nyomtatott változatában az tapasztalható, hogy hallgatólagosan figyelembe veszi a Perotti-kritika néhány pontját. Calderini tehát folytatta támadását Perotti Martialis-kiadásával kapcsolatban 1473. áprilisában. Valamivel később azt mondta, lemond arról, hogy megnevezzen több mint 200 hibát Perotti Polybius-fordításában és más munkáiban, eleget téve ezzel barátai kérésének (amint ezt a Martialis-kommentár Gian Francesco Gonzagának írt ajánlásában mondja). Perotti nagy hévvel válaszolt ellenfelének, akit *Timonnak* nevezett (Lukianos híres dialógusának mizantrópja után), s azzal vádolta, hogy szövegeket vett át az ő saját Martialis-értelmezései közül, amely kéziratban közkézen forgott. Calderini ezt a *Defensio adversus Brotheum grammaticum* című művel bosszulta meg (1474. szeptember 1., a Iuvenalis-kommentárhoz csatolva), amelyben elutasítja ellenfele hét Martialis-szakasszal kapcsolatos értelmezését. Támadta Perotti Plinius-kiadását is (1473. május 7.). (A *Brotheus* név találó volt, amely egy, Ovidius Ibisének egyik szereplőjére utal¹¹¹, aki – mint azt Calderini is említi – olyan csúf volt, hogy a saját szülei sem bírták elviselni látványát.)

Ugyanebben az időben Calderinus küzdelmet folytatott egyik egyetemi kollégája, Angelo Sani Sabino ellen is, aki kiadta Rómában a *Paradoxia in Iuvenalem* című munkát (1474. augusztus 9-ei dátummal, Perottinak ajánlva). Sabino plágiummal vádolta Calderinit. Calderini sebesen megtorolta ezt Iuvenalis-kommentárjában. Elégedettséggel jegyezte meg, hogy ellenfele kénytelen volt elhagyni az egyetemet, s azt is állította, hogy Sabino az ő tanítványainak (összegyűjtött) jegyzeteit használta (Calderini – mialatt a kommentárt készítette, előadásokat tartott Iuvenalisból az egyetemen). Publikált munkáiban a következő években is folytatta harcát mindkettejük – Perotti és Sabinus – ellen.

Az első olyan kommentár, amely adatolható, Calderini Martialis-kommentárja; ebből – minthogy ekkor, 1473 augusztusában és szeptemberében Firenzében tartózkodott – egy tiszteletpéldányt ajándékozott Lorenzo de'Medicinek, akkori patrónusának, akit 1473. június 20-án neveztek ki Firenze érsekévé. Calderini munkája volt az első olyan kommentár, amelyet klasszikus auctor szövegével együtt adtak ki. A nyomtatott változat (Róma, Johannes

¹¹¹ Ov. *Ib.* 515.

Gensberg, 1474. március 22.) tartalmazott még néhány módosítást, *addenda* és *corrigenda* részt, valamint egy új ajánlást Gian Francesco Gonzagának.

Firenzében Calderini olyan humanistákkal ismerkedett meg, mint Ficino és Poliziano. Ez utóbbi vezette be a firenzei könyvtárakba is. Calderini kihasználta az alkalmat, hogy tanulmányozzon egy, a beneventumi írással írt manuscriptumok között lévő Martialis-kéziratot a S. Marco könyvtárban. Visszatérve Rómába Calderini továbbra is azon volt, hogy munkái elkészítéséne közben bepillantást nyerhessen firenzei kéziratokba is. 1473. október 2-án Lorenzo de'Medici küldött neki egy görög Apollónios-kötetet kölcsön, amely bizonyos scholionokat is tartalmazott; Calderini ezeket is felhasználta Propertius-kommentárja írásakor. Később hozzájutott egy Quintilianushoz is. Továbbá azt szerette volna elérni, hogy Niccolò Michelozzi szerezzen meg számára egy Pausanias-kötetet (szintén a S. Marco-könyvtárból). Talán a Pausanias-kézirat értéke, valamint a romló politikai helyzet miatt történt, hogy Calderini nem kapta meg a kölcsönkért könyvet, jóllehet a következő évben meg is ismételte kérelmét, ráadásul magához Lorenzo de'Medicihez címezve. További kölcsönök nem ismeretesek Firenzéből.

A Iuvenalis tiszteletpéldánya, amit Giuliano de'Medicinek ajánlott, 1474. szeptember 1-re datált. Nyomtatásban Iuvenalis szövegeivel együtt jelent meg 1475 áprilisában, de meglepő módon nem Rómában, hanem Velencében. Ez talán Marco Aurelio, a velencei tanács titkára miatt történhetett, akit – Calderini szerint – foglalkoztatott a kiadatás. (Aurelio hivatalos megbízatás miatt tartózkodott Rómában 1473-ban és 1475-ben). 1474. szeptember 7-én pedig Ovidius *Ibis*éhez írt megjegyzéseit nyomtatták ki Rómában, megelőző egyetemi kurzusának anyagából. A kötetet Calderini Falcone Sinibaldi pápai kincstárnoknak ajánlotta.

Következő munkája egy gyűjteményes kötet (Róma, 1475. augusztus 13.) volt. Statius *Silvae* című művét tartalmazta kommentárral együtt. A mű ajánlása Augusto Maffeinek szólt, egy jelentős tisztségviselőnek, aki közeli kapcsolatban állt Riario családjával. Ezt a művet követte Silius és Ovidius *Sapphó-levelének* kommentárja Francesco d'Aragonának ajánlva, majd néhány nehéz Propertius-szakasz magyarázata következett (egy Propertiusszal kapcsolatos kommentárt említ már az előző évben, az Ibis-kommentár bevezetőjében is Calderini) Ezeket követte két levél d'Aragonának a következő címmel: *Epilogus et προσφώνησις de Observationibus* és egy szemelvény: az *ex tertio libro Observationum*, amely klasszikus szerzők különböző szövegeivel kapcsolatban tartalmaz megjegyzéseket. A kötet hajszálpontosan mutatja Róma politikai viszonyainak változását. A Maffeinek való ajánlásban Calderini üdvözlő két olyan személyt, akik a Firenze-ellenes politikai erők kemény magját

képezték Rómában, Girolamo Riariót és Francesco Salviatit, akit 1474-ben neveztek ki Pisa püspökévé, de'Medici akarata ellenére. A pápa és Nápoly királya között kötött új szövetségre való elegáns válasz volt a király fiának, Francescónak szóló ajánlás. Ugyanezen év nyarán Calderini készített tanítványai számára egy Quintilianus-kiadást annak néhány beszédéből. A nyomtatványt kiemelten ajánlotta Róma aragóniai nagykövetének, Aniello Arcamone-nak.

Ovidius *Sapphó-leveléhez* írt kommentárjában Calderini hevesen kritizálta Giorgio Merulát, aki ezt *Adversus Domitii Calderini commentarios in Martialem* című munkájával torolta meg (1478 tavaszán). Ez az ellentét folytatódott Calderini halála után is Cornelio Vitelli Merula elleni támadásával: *In defensionem Plinii et Domitii Calderini* (1482 táján, Hermolao Barbarónak ajánlva).

Calderini egyéb kommentárjait nem tudjuk pontos időponthoz kötni. Többek között befejezte, de nem publikálta az *Epilógus*-ban említett Cicerót (*Levelek Atticushoz*), Suetoniust és Siliust. Amikor Girolamo Avanzi 1491 nyarán betekintést nyert Calderini könyvtárába, azt állította, hogy a *Levelek Atticushoz* és Silius mellett más munkákat is talált Cicero politikai művei közül, ráadásul Ovidius Fastiját is. Azonban néhányat ezek közül a jegyzetek közül sohasem fejezett be a szerző. A Suetonius-magyarázatból vannak részleteink néhány kéziratban, a Silius-kommentár pedig rekonstruálható kézzel írt jegyzetekből, illetve diákjainak *recollectáiból*. Calderini sohasem említette, hogy tartott volna előadást vagy készített volna kommentárt Vergilius műveihez; ám van egy különösen sikeres kommentár az *Appendix Vergiliana* mellé nyomtatva az ő neve alatt. Ezenkívül fennmaradtak egy, az Aeneisszel kapcsolatos kommentárból is különböző töredékek.

Az Epilogus-ban már eltávolodás mutatkozik a kommentárrói tevékenységtől. A Maffeinek címzett előszóban illetve unokaöccséhez, Bernardino Messanellohoz írt levelében három nagyobb vállalkozást említ, a Pausanias-fordítást, Ptolemaios művének kiadását, és az *Observationest*. Az Observationes a filológiai irodalom új formája volt. Amikor először említette a *Defensióban*, az előbbi műben megjelenő módszer úgy jelent meg, mint eszköz Calderini filológiai vitáiban. A négy könyvre tervezett műből kettőben tévedések kijavításával foglalkozott, kezdve a Perotti által készített Plinius-szövegen. Miután Sabinus *Paradoxa* c. műve megjelent, Calderini úgy döntött (ld. az *Ibishez* írt ajánlást), hogy az első kötetben kiigazítja Sabinus Iuvenalisszal foglalkozó kötetének meggondolatlan és elhibázott értelmezéseit is. A mű már három kötetre rúgott: az első tartalmazta a Pliniushoz fűzött megjegyzéseket, a második és a harmadik a római költészet, illetve próza problémáival foglalkozott. A harmadik könyv szemelvényeit azonban csak részleteiben tette közzé.

Pausanias-idézetek Calderini munkáiban már az 1470-es évek elejétől megfigyelhetők. Azt követően, hogy sikertelenül próbálta megszerezni a firenzei Pausanias egyik másolatát, végre elkezdhette a hosszú ideje tervezett fordítást, amikor 1477-ben kapott egy velencei kéziratról Giorgio Tribizias által készített másolatot. A fordításban azonban csak a második könyv elejéig jutott. A Ptolemaios-fordítás nem volt más, mint a Iacopo Angeli di Scarperia által készített latin változat revíziója, amely munkára egy római nyomdással, Conrad Sweynheym-mel közösen vállalkozott. Ezt hosszabb előkészítési periódus után, mindkét munkatárs halálát követően sikerült csak kinyomtatnia Arnold Buckincknak 1478 októberében. Calderini bevezetője azonban, egy IV. Sixtusnak szóló ajánlás kimaradt a nyomtatott változathoz.

Calderini halálát pestis okozta, valószínűleg 1478 júniusában. Ez abból gyanítható, hogy az apostoli titkári hivatalbeli utódjának, Francesco da Nocetónak kinevezési levelén 1478. június 22-i dátum szerepel. Könyveit családja örökölte, a 90-es években még unokaöccsének, Paolónak a birtokában voltak.

Calderini kommentárjai rendkívül sikeresek voltak; közülük sok alapvető munka maradt egészen a múlt századig. Ez azonban éles ellentétben áll olyan humanisták negatív megítélésével, mint például Hermolao Barbaro, Antonius Codrus Urcaeus és különösen Angelo Poliziano: a *Miscellanea* 9. fejezetében nyersen azt állítja, hogy Calderiniben egyesült az intellektuális becsületesség hiánya azzal az önérettel, amely megakadályozta abban, hogy képes legyen lemondani egy teljesen nyilvánvalóan hibás véleményről. 1489. november 30-án írt levelében például ezt írta: *Ego vero Domitium studiosis, quasi foveam viatoribus ostendo.*

b.) Opera

Calderini rövid élete ellenére meglehetősen gazdag tudományos életművet hagyott hátra. Ezt kívánom most összefoglalni a könnyebb áttekinthetőség kedvéért.

Tudományos műveinek keletkezési időszak az 1470-es évekre tehető. Első jelentősebb munkája a Martialis-kommentár (1474). Ehhez a kommentárhoz illeszkedett a kéziratban az *Apologia in Nicolaum Perottum Sepontinum ad Curelium Caraphium patrelem Cardinalis Neapolitani* (1473), amely a nyomtatott változatban *Defensio cum recriminatione in calumniatorem commentariorum in Martialem, quos nondum ediderat, ad Corelium patris amplissimi cardinalis Neapolitani nepotem* címmel jelent meg. Szintén 1474-ben, Rómában került kiadásra Ovidius *Ibis*-éhez írt kommentárja. 1475-ben jelent meg Iuvenalis-

kommentárja a szerző szövegével együtt. Szintén ebben az évben jelentetett meg hármat Quintilianus *Declamationes maiores*-ei közül. Szintén 1475-ben látott napvilágot az a gyűjteményes kötet, amely tartalmazta Statius *Silvae*-jének kommentárját, egy Silius Italicus-kommentárt, Ovidius *Sapphó-levelét*, az *Elucubratio in quaedam Propertii loca quae difficiliora videbantur* című munkát, az *Epilogus et προσφώνησις de observationibus*-t illetve egy szemelvényt *ex tertio libro Observationum*. Posztumusz került kiadásra Pausanias-fordítása, amelyből az első könyv és a második könyv eleje készült el, illetve Ptolemaios *Cosmographia* című munkájának átdolgozott fordítása (1478). Néhány kéziratban fennmaradtak még részletek egy Suetonius-kommentárból. Ezen kívül ismereteseek még töle származó jegyzetek Vergilius *Appendixéhez*.

c.) Összegzés, jelentősége¹¹²

Calderini jelentősége főként abban áll, hogy elsőként mutatott rá arra a mai napig nagyon lényeges elvre, hogy az antik auktorok értelmezésénél fontos ötvözni a szövegkritikát az általános tudományos képzettséggel, s figyelembe kell venni az antikvitas korszellemét is. Poliziano beszél Calderini tehetségéről – vagy inkább igyekezetéről és ügyességéről – a latin nyelvvel kapcsolatban, illetve elismeréssel szól görög nyelvben való jártasságáról. Ám hozzáfűzi, hogy olyan hiú volt a saját tehetségére, és olyan makacs bármely véleménnyel kapcsolatban, amelyet egyszer a magáévá tett, hogy ehhez az igazság ellenében is dacosan ragaszkodott. Műveinek stílusa fennhéjázó és lenéző. Minden apró ürüggyel gáncsoskodott, válogatás nélkül. Látszik tehát, hogy a tudományos objektivitást nagyban befolyásolták Calderini jellemvonásai. Ezen kívül hangsúlyozni kell, hogy az összegyűjtött adatokat nem mindig értékelte kellő kritikával. Sokszor nem mérlegeli a gyűjtött anyag hitelességét, s nem képes kiválasztani a lényeges elemeket. Azt mondhatjuk, hogy sok esetben megkérdőjelezhetőek a Calderini által létrehozott kapcsolatok, vannak felületességek, gyakran ellentmondások és egymásnak ellentmondó hipotézisek is. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy nem a tudomány mai követelményei szerint kell megítélnünk ezt a maga korában kiváló tudóst.

¹¹² Az összegzésben felhasználtam Alessandro Perosa alapvető munkájának néhány megállapítását, főként Calderini megítélésével kapcsolatban. (PEROSA, Alessandro: Calderini, Domizio. *DBI* 16, (1973 Róma), 597-605., http://www.treccani.it/enciclopedia/calderini-domizio-domitius-domicius-dominicus_%28Dizionario-Biografico%29/ (2012. 11. 06.))

Kommentárírói tevékenységét illetően megjegyzendő, hogy nagyon ritkán érzékeny a stílus és a grammatika iránt, érdeklődésére ezek helyett inkább a tudományos exegézis jellemző.

Calderini – mint láthatjuk – főként ezüstkori szerzők munkáival foglalkozott, ami abból a szempontból különösen előnyös volt, hogy munkái kiegészítették egymást, ezáltal pedig jobban tudta összekapcsolni az adatokat, és így alaposabb kommentárokat tudott készíteni.

Összegzésként tehát bátran állíthatjuk, hogy az utókor és a tudományos világ hálával tartozik Domitius Calderinusnak.

3. Táblázatok

A Calderini-féle kommentárban szereplő szövegváltozatok listája.

A táblázat nem tér ki olyan kisebb eltérésekre, mint az 'y' és az 'i', az 'ae' és 'e', illetve a hosszú-rövid mássalhangzók illetve mássalhangzók és asprátaik (t-th, c-ch) váltakozása.

sor:	Calderini-féle változat:	Oxfordi szöveg:
14/1.	uerba canina	nomina nostra
14./2.	forum*	foro
30.	heu misero	et misero
53.	quoque	quo
119.	defeta	defecta
120.	erumnae	fortuna
133.	iapides	iazyges
136.	flauas	liquidus
142.	essea	ossea
144.	morte salutis	morte solutus
157.	colubris	colubrae
160.	futura breuior suppliciis*	futura breuior {suppliciis}
164.	virtus(?)	uncus
174.	qui	quique
176.	[aegisti]	aegypti
193.	more	mortis
195.	in ida	ab ida
198.	crocus*	crocos
210.	apta	apto
253.	hec leuius	nec leuius

268.	telenus	telemus
291.	etracydes	erechthides
301.	nec tua quanta	nec tua quam
311.	libiis	libyci
317.	acarnides	atarnites
319.	pharei	pheraei
321.	alebas	aleuas
325.	adimantum	aphidantum
331.	et qui	uel qui
333.	hyppomenia	hippomeneide
343.	dryantide	dryantiadae
346.	caligones	callirhoes(que)
381.	therodomon[teos]	therodamanteos
386.	et lestrigonas	ut laestrygonias
389.	et uelut	sex bis
402.	dyssimanique	dexamenique
405.	scynus	sinis
410.	[gerionea]	cercyonea
413.	achimenides	achaemenidae
427.	aut aliquid	atque aliquid
432.	tu tereiue	tereidesque
461.	lyrnesius	cycneius
468/1.	[hippomene]	hipponoo
468./2.	dosithoes	dexinoes
471.	et sanguine	ut sanguine
476	[thraso]	thaso
485-486.	tamquam thiodamas*	tam..., quam... Thiodamanta
497.	lydia	liuida
501.	quodque	quique
505.	atque idem	siue idem
523.	utue lyrae	utque lyrae
537.	cognitor	conditor

539.	inque suis	inque tuis
543.	arpyages	harpagides
547.	utque	utue
557.	sollicitoque tibi*	sollicitoque bibas
579.	amassython[e]	damasichthone
605.	quem sua	qua sua
613.	obstrictus	obstructo(que)
619.	isidius	isindius
631.	clytiadae	cliniadae(ue)

* A csillaggal jelölt részek ugyan eltérnek az oxfordi szövegtől, azonban véleményem szerint nem önálló szövegváltozatot képviselnek, csupán nem szó szerinti szövegkiemelésről van szó, mely a megértés megkönnyítését szolgálja.

[] A magyarázatban (és esetlegesen más nyelvtani formában) szereplő szövegváltozat.

A Calderininél szereplő szövegváltozatok előfordulása az Ellis által vizsgált kódexekben

Az előbbi táblázatnak megfelelően az alábbi kimutatásban sem teszünk különbséget olyan írásmódbeli változatokban mint 'ae' és 'e', 't' és 'th' ('c' és 'ch') illetve a hosszú és rövid mássalhangzók eltérése. Ezenkívül még azokat a szövegváltozatokat közöljük, amelyek legfeljebb egy betűben térnek el a Calderini-szövegben található változatoktól. Ide soroljuk a hangbetoldást, illetve kiesést is. (Például a Calderini szövegében használt 'aerumnae' alak helyén (120. sor) Ellisnél két kódexben az 'erumpne' alak szerepel. Ez minden bizonnyal másodlagos szövegromlás vagy olyan, amelyet Calderini saját munkájában automatikusan javított. Így tehát ezt is feltüntetjük kerül az alábbi táblázatban.) A szókezdő 'h'-t szintén nem vesszük figyelembe (pl. Hirus).

Így viszont szükségképpen bekerült volna a táblázatba néhány olyan szövegváltozat, amely mást jelent, vagy éppen megfelel a modern értelmezésnek, a változat rovására (pl. 'isidius'

mellett a ma elfogadott 'isindius' formának is szerepelnie kellett volna). Ezért ezekben az esetekben nem vesszük figyelembe az ilyen alakokat, mivel éppen e betűbetoldás vagy elvétel foglalja magában a különbséget a standard szöveg és a szövegváltozat között. Olyan esetekben is hatályon kívül helyeztem ezt a szabályt, ahol, bár csak egy betű eltérés volt megfigyelhető, az Ellis-féle szövegváltozat egyértelműen nem eltorzult alak, hanem más szó volt. Ilyen eset például, ahol a szöveg 'quem' alakot használt, azonban Ellisnél csak quam alakok szerepeltek változatként.

Sor:	Kódex:											
	G	T	P	X	V	Vat.	M	H	Parm.	F	Egyéb	Nem szv.
14./1.		X		X						X		
14./2.												X
30.	X			X								
53.				X				X				
119.											X	
120.				X		X						
133.	X	X		X		X	X	X	X	X		
136.											X	
142.												X
144.											X	
157.		X	X	X	X	X	X	X	X	X		
160.												X
164.												X
174.											X	
176.	X	X	X	X	X	X	X	X		X		
193.											X	
195.			X	X		X	X	X	X	X		
198.												X
210.											X	
253.											X	
268.	X											

	G	T	P	X	V	Vat.	M	H	Parm.	F	Egyéb	Nem szv.
291.					X							
301.											X	
311.											X	
317.		X	X	X			X	X	X			
319.											X	
321.	X	X	X	X	X			X				
325.	X	X	X	X				X	X			
331.											X	
333.	X	X		X		X	X	X				
343.		X	X		X							
346.	X	X	X	X	X	X		X		X		
381.	X				X			X				
386.											X	
389.	X	X			X		X	X		X		
402.											X	
405.			X									
410.	X	X	X	X	X	X	X	X		X		
413.	X	X	X	X	X			X				
427.											X	
432.	X	X	X	X	X	X						
	G	T	P	X	V	Vat.	M	H	Parm.	F.	Egyéb	Nem szv.
461.		X	X								X	
468/1.											X	
468/2.											X	
471.											X	
476	X	X	X	X			X	X		X		
485-486.												X
497.	X	X		X	X	X	X	X		X		
501.											X	
505.					X			X		X		
523.	X	X	X	X	X							

537.	X		X	X	X		X			X		
539.											X	
543.											X	
547.											X	
557.												X
579.	X	X			X					X	X	
605.											X	
613.	X	X	X			X						
619.	X	X			X					X		
631.											X	
Σ:	20	21	17	20	17	11	11	17	5	14	25	7

A kódexek rövidítéseinek feloldása:

G. *Galeanus* 213, ma O. 7.7 (Cambridge); ca. 1180

T. *Turonensis* 879; ca. 1200

P. *Philippicus* 1796; saec. xiii. vel xiv.

X. *Parisinus* 7994; saec. xiii.

V. *Vindobonensis* 885; saec. xiii.

Vat. *Vaticanus* 1602; saec. xiv.

M. *Mutiensis*; saec. xv.

H. *Holkhamicus*; saec. xiii.

Parm. *Parmensis*; saec. xv.

F. *Francofurtanus*; saec. xiv. vel xv.

**A leütések számának megközelítő mennyisége a kommentár egyes szakaszaira leosztva
(500-ra kerekítve)**

Sorok:	Leütések:
1-100.	9000
101-200.	9500
201-300.	17000
301-400.	19000
401-500.	13500
501-600.	9000
601-642.	3500

A görög etimologizálások szövegbeni előfordulásai

sor:	latin szó:	Calderini etimológiája	Megjegyzés:
37.	ver	ῥαρ	helytálló
51.	iambus (ἴαμβος)	ἰάπτω	népetimológia, pre-görög eredet
79.	satyrus (σάτυρος)	σάθη	ismeretlen (biztosan idegen) eredetű
120.	aerumna	αἰρεῖν (=tollere)	népetimológia (αἶρω, ill. αἰρομένη emel)
161.	funus	φόνος (gyilkosság)	csak hangalakilag hasonlít; valójában a görög θάνατος-szal és θείνω-val (than-tő), illetve a latin fendo igével áll rokonságban
333.	Limoné	limos [λῑμός]	beszédes név

381.	Thérodamas	θηρίον + δαμάζω	helyes
403.	Corynetus (νέν)	κορύνη, quod significat clauam	kérdéses, de Diodórost követi ¹¹³
405.	Procrustes	προκρούω, idest impello.	szintén beszédes νέν
423.	Taopeis	ταώς + ὥψ	szintén helyes
531.	Pentheus	πένθος (=luctum)	Vö. Euripidés: Bacchae, 367, 1244. ¹¹⁴

¹¹³ D. S. 4. 59. 2. (πρῶτον μὲν οὖν ἀνείλε τὸν ὀνομαζόμενον Κορυνήτην, χρώμενον τῇ προσαγορευομένῃ κορύνῃ, ὅπερ ἦν ὄπλον ἀμυντήριον, καὶ τοὺς παριόντας ἀποκτείνοντα,)

¹¹⁴ E. Ba. 367. (Korff) (Πενθεὺς δ' ὅπως μὴ πένθος εἰσοίσει δόμοις), 1244. (ὦ πένθος οὐ μετρητὸν οὐδ' οἶόν τ' ἰδεῖν,).

4. Calderinus *Ibis*-kommentárja kiadásainak bibliográfiája¹¹⁵

15. század:

- 1) CALDERINUS, Domitius: *Commentarii in Ovidii Ibin*. Cum versu Iohannis Aloisii Tuscani. Roma (Georg Sachsels et Bartholomäus Golsch) 1474. 09. 07.
- 2) CALDERINUS, Domitius: *Commentarii in Ovidii Ibin*. Venetia (Jacobus Rubeus) ca. 1475.
- 3) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho et Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Thomas de Blavis) 1482. 01. 09.
- 4) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Baptista de Tortis) 1482. 11. 08.
- 5) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho et Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Messina (Johann Schade et Rigo Forti) 1484. 01. 17.
- 6) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho et Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Thomas de Blavis) 1484. 04. 24.
- 7) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho et Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Baptista de Tortis) 1485 03. 16.

¹¹⁵ A kiadáslista összeállításához használt internetes adatbázisok a következők: 15. század: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de> (2012. 11. 02.); 16. század: <http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html> (2012. 11. 02.), http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm (2012. 11. 02.); 17. század: <http://www.vd17.de> (2012. 11. 02.); általános katalógus: <http://www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/catblhold/all/allcat.html> (2012. 11. 02.).

- 8) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Thomas de Blavis) 1485. 06. 10.
- 9) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Antonius de Strata) 1486. 01. 08.
- 10) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Bartholomaeus de Zanis) 1487. 11. 24.
- 11) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Andreas de Paltaszichis) 1488. 01. 24.
- 12) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Ulrich Scinzenzeller) 1488. 10. 08.
- 13) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia, ca. 1490.
- 14) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Lazarus de Soardis) 1490. 04. 20.
- 15) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Philippus Pincius) 1491. 02. 02.
- 16) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Bartholomaeus de Zanis) 1491. 05. 12.
- 17) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Bononia (Bazalerius de Bazaleriis) 1491. 07. 27.

- 18) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Christophorus de Quaietis et Martinus de Lazaronibus) 1492.
- 19) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Ulrich Scinzenzeller) 1492. 08. 10.
- 20) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Bonetus Locatellus ad Octavianum Scotum) 1492. 10. 19.
- 21) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Bartholomaeus de Ragazonibus) 1492. 11. 10.
- 22) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Leonhard Pachel et Ulrich Scinzenzeller) 1492. 12. 10.
- 23) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Christophorus de Quaietis et Martinus de Lazaronibus) 1492. 01. 14. vel 1493. 12. 14.
- 24) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Taurinum (Jacobinus Suigus et Nicolaus de Benedictis) 1493. 05. 23.
- 25) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Leonhard Pachel et Ulrich Scinzenzeller) 1493. 06. 01. 1.

- 26) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Taurinum (Jacobinus Suigus et Nicolaus de Benedictis) 1495. 01. 05.
- 27) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Antonius Zarotus) 1495. 03. 20.
- 28) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Christophorus de Pensis) 1495. 03. 30.
- 29) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Ulrich Scinzenzeller) 1496. 05. 20.
- 30) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Simon Bevilaqua) 1496. 07. 15.
- 31) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Johannes Tacuinus) 1497. 01. 24.
- 32) OVIDIUS NASO, Publius: *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Jodoci Badii Ascensii. Paris (Jean Du Pré) 1499. 04.
- 33) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Johannes Tacuinus) 1499. 06. 26.
- 34) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho*. Cum comm. Georgii Merulae. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. *Cum epist. Alexandri Minutiani*. Mediolanum (Ambrosius de Caponago ad Johannem de Legnano) 1499. 12. 22.

- 35) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Simon Bevilaqua) 1499-1500?
- 36) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Mediolanum (Johannes Angelus Scinzenzeller) 1500. 11. 26.
- 37) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Post 1500.
- 38) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini clerici Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini. Venetia (Manfredus de Bonellis(?)).
- 39) OVIDIUS NASO, Publius: *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Jodoci Badii Ascensii. Paris (Pierre Levet).
- 40) OVIDIUS NASO, Publius: *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Jodoci Badii Ascensii. Paris (Jean Petit).
- 41) OVIDIUS NASO, Publius: *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Jodoci Badii Ascensii. Paris (Jean Tréperel(?) ad Jean Gourmont).

16. század:

- 42) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis et [Leoniceni] Omniboni. *Ibis*. Cum comm. Domitii et Christophori Zaroti. Venetia (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1501.

- 43) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis et [Leonici] Omniboni. *Ibis*. Cum comm. Domitii et Christophori Zarothi. Venetiis (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1505.
- 44) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Bartholomeus de Zanis de Portesio) 1506. 06. 10.
- 45) OVIDIUS NASO, Publius; SABINUS: *Heroides epistolae*. Cum comm. Ant. Volsci et Hubert. Crescentis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Cal. Recensuit Hyacinthus Arpinas. Mediolanum (Ioannes Angelus Scinzenzeler) 1506. 09. 25.
- 46) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophoro Zaroti. Venetia (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1507. 01. 29.
- 47) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistole Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1510).
- 48) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Taurinum (Franciscus de Silva) 1510. 02. 25.
- 49) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Augustinus de Zannis de Portesio) 1510. 10. 25.
- 50) OVIDIUS NASO, Publius; SABINUS: *Heroides epistolae*. Cum comm. Ant. Volsci et Hubert. Crescentinatis. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii Cal. Recensuit Hyacinthus Arpinas. Mediolanum (Laeonardum Pachel) 1511. 02. 25.

- 51) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsco et Hubertini Crescentinatis, *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Io[annes] Tacuinus de Tridino) 1512. 05. 13.
- 52) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Augustinus de Zannis de Portesio) 1515. 04. 10.
- 53) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci et Hubertini Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Venetia (Augustinus de Zannis de Portesio) 1515. 10. 10.
- 54) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertino Crescentinatis. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini et Christophori Zaroti. Parma (Octavianus Salladus et Franciscus Ugoletus) 1517. 05. 15.
- 55) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroidum*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis et Badii Ascensii. *Sapphus epistola*. Cum comm. Domitii Calderini, Georgii Merulae et Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii, Ascensii et Christophori Zaroti. Praeterea Baptistae Egnatii, Aldi Manutii Romani, aliorumque doctorum uirorum in totum opus observationes. Accedunt Laurentii Abstemii libri duo de quibusdam locis obscuris. Taurinum (Ioannes Angelus & Bernardinus fratres de Sylua) 1517. 08. 08.
- 56) OVIDIUS NASO, Publius: *Liber heroidum epistolarum. Liber Sapphus. Libellus in Ibin*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Clerici Crescentinatis, Domitii Calderini et Iodoci Badii. Mediolanum (Ioannes Angelus Scinzenzeler, ad impensas Iohannis Iacobi et fratrum de Lignano) 1517. 12. 14.
- 57) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Georgius de Rusconibus) 1518. 08. 19.

- 58) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Domitii Calderini, Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Georgius de Rusconibus) 1520. 09. 27.
- 59) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, Christophori Zaroti [et Ascensii]. Venetia (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1522. 02. 07.
- 60) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertino Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, et Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Guilielmus de Fontaneto de Monferrato) 1524. 01. 02.
- 61) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroidum*. Cum comm. Volsci, Hubertino et Ascensii. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii et Ascensii. Tusculanum apud Benacum, in aedibus Alexandri Paganini) 1525.
- 62) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Ant. Volsci, Hubertini Cres., A. I. Parrhasii, I. B. Ascensii, N. Scoellii, Luttarei Barolitani et Dominici Cald. in Sapphus epist. *Ibis*. Cum comm. Domitii Cald. et Christ. Zaroti. Cum doctiss. annotationibus Ioan. B. Egnatii, Ang. Politiani, Marini, Becic. Scod., G. Merulae. Venetia (Ioannes Tacuinus de Tridino) 1525. 06. 21.
- 63) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertino Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Augustinus de Zanis de Portesio) 1526. 09. 02.
- 64) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii

Calderini, Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Guilielmus de Fontaneto de Monteferrato) 1530. 07. 03.

65) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroidum*. Cum comm. Volsci, Hubertini et Ascensii. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii et Ascensii. Tusculanum (apud Benacum, In aedibus Alexandri Paganini) 1533.

66) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Ant. Volsci Hubertino Cres., A. Io. Parrhasii, Io. B. Ascensii et Domitii Cald. in Sapphus epist. *Ibis*. Cum comm. Domitii Cald. et Christ. Zaroti. Cum doctiss. annotationibus Ge. Merulae. Venetia (Ioannes Maria Palamides) 1533. 06. 05.

67) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertini Crescentinatis, A. Iani Parrhasii et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, Christophori Zaroti [et Ascensii]. Venetia (Bernardinus de Vianis de Lexona Vercellensis) 1533. 07. 10.

68) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroidum*. Cum comm. Volsci, Hubertini et Ascensii. *Sappho* et *Ibis*. Cum comm. Domitii et Ascensii. Tusculanum (apud Benacensem Lacum, in aedibus P. Alexandri Paganini) 1538.

69) OVIDIUS NASO, Publius: *Epistolae Heroides*. Cum comm. Antonii Volsci, Hubertino Crescentinatis, A. Iani Parrhasio et Iodoci Badii Ascensii. *Ibis*. Cum comm. Domitii Calderini, Christophori Zaroti et Ascensii. Venetia (Gulielmus de Fontaneto de Monteferrato) 1538. 04.

70) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Ant. Volsci, Hubertini Cres., A. I. Parrhasii, I. B. Ascensii, N. Scoelsii Luttarei Barrolitani et Domitii Cald. in Sapphus epistolam. *Ibis*. Cum comm. Domitii Cald. et Christophori Zaroti. Praeterea doctissimae annotationes Io. Bap. Egnatii, Ang. Politiani et Georgii Merulae. Venetia (Ioannes Tacuino de Tridino) 1538. 06. 05.

- 71) OVIDIUS NASO, Publius: *Heroides*. Cum comm. Ant. Volsci, Hubertinus Cres., A. I. Parrhasii, I. B. Ascensii, N. Scoelsii Luttarei Barrolitani et Domitii Cald. in Saphus epistolam. *Ibis*. Cum comm. Domitii Cald. et Christophori Zaroti. Praeterea doctissimae annotationes Io. Bap. Egnatii, Ang. Politiani et Georgii Merulae. Venetiis (Ioannes Patavinus) 1543. 05. 28.
- 72) OVIDIUS NASO, Publius: *Fastorum libri VI. Tristium V. De Ponro IV. In Ibin*. Cum comm. Ant. Constantii Fanensis, Pauli Marsi, Barth. Merulae, Domitii Calderini, et Zarotti. Cum annotationibus Amerpachii, Iacobi Micylli et Philippi Melanchthonis. Basilea (Ioannes Herwagen) 1550. 03.
- 73) OVIDIUS NASO, Publius: *Metamorphoseos libri XV*. Cum comm. Raphaelis Regii et annotationibus Jacobi Micylli. *Ibis*. Cum comm. Domitii, Zarotti et Jacobi Micylli, quibus accesserunt observationes Herculis Ciofani et Greg. Bersmanni notae perpetuae. Francofurtum (Typis Wecheliani apud Claudium Marnium et heredes Ioannis Aubrii) 1601.

Modern kritikai kiadás:

ROSSI, Luca Carlo (ed.): *DOMIZIO CALDERINI: Commentarioli in Ibyn Ovidii*. (Il ritorno dei classici commenti 3.) Firenze (Sismel, Edizioni del Galluzzo) 2011.